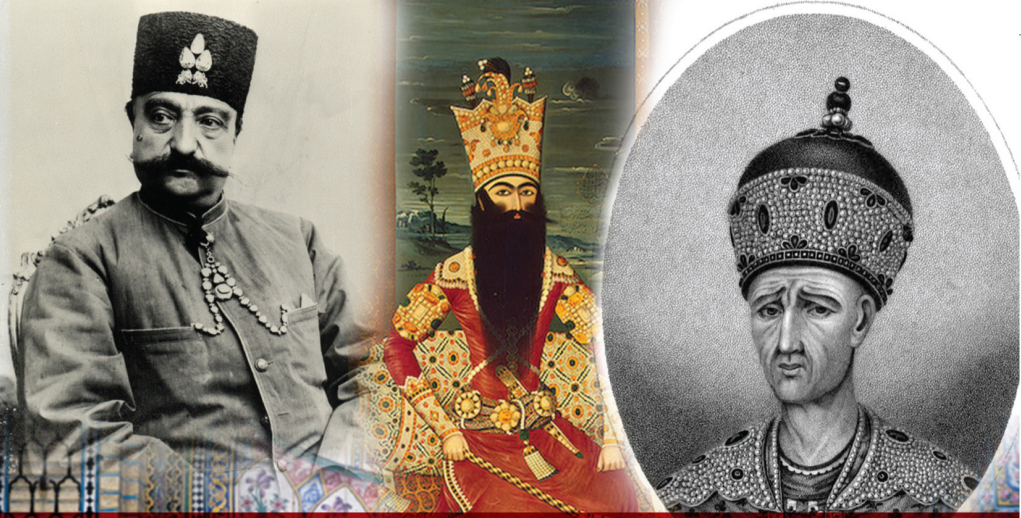

İRAN'DA

KAÇAR TÜRK HANEDANLIĞI, BABİLİK VE BAHAİLİK

Yasin İpek

Kitap Dünyası

2. Baskı
Gözden Geçirilmiş

İRAN'DA
KAÇAR TÜRK HANEDANLIĞI, BABİLİK VE BAHAİLİK

Yasin İPEK

Yeniden gözden geçirilmiş 2. Baskı

Kitap Dünyası

İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı, Babilik ve Bahailik

Yasin İPEK

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 459

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN 978-605-351-761-0

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/Yazarın izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır.

Kapak Tasarım: DİZGİMİZANPAJ.COM
Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:
Bulut Dijital Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Musalla Bağları Mh. İnciköy Sk. No: 1/A
Selçuklu/KONYA
Sertifika No: **48120**

Yeniden gözden geçirilmiş 2. Baskı, Aralık 2023 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları
Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

Yasin İPEK

1975 yılında Sivas'ta doğmuştur. İlköğretimini Sivas'ta, Ortaöğretimini Mersin'de, Lisans eğitimini ise Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlamıştır. Aynı üniversitede önce Dinler Tarihi, ardından da İslam Tarihi ve Sanatları alanlarında yüksek lisans yaptıktan sonra doktora eğitimine Dinler Tarihi alanında devam etmiştir.

2000- 2020 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığının farklı birimlerinde görevler yapan Yasin İPEK, 2020 yılından itibaren Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Alevilik- Bektaşilik, Bahailik, Satanizm, Yeni Dini Hareketler, Hıristiyanlık, Yahudilik, Halk İnançları ve Halk Kültürü, Adilcevaz Kültür ve Tarihi gibi konularda yayınlanmış çok sayıda çalışması mevcuttur. Özgeçmiş gelecek.

ÖN SÖZ

Önemli bir coğrafi konuma sahip olan İran toprakları üzerinde tarih boyunca birçok devlet kurulmuştur. Kurulan bu devletler sömürgeci dış güçlerle ve dış güçlerin teşviki ile ülke içerisinde ortaya çıkan iç karışıklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İran coğrafyası, son yüzyıllarda özellikle Rusya ve İngiltere gibi sömürgeci devletler başta olmak üzere birçok devletin hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.

Kaçar Hanlığı da yakın tarihte İran'da kurulmuş ve bir asırdan fazla tarih sahnesinde kalmış, bölge siyasetinde etkili olmuş bir Türk Devletidir. Kaçar Hanlığının gerek Osmanlıyla gerek bölgede hakimiyet sağlama çabası içerisinde bulunan diğer devletlerle birçok alanda ilişkileri olmasına rağmen Kaçarlar ve Kaçar Hanlığı konusunda ülkemizdeki kaynaklar oldukça sınırlıdır.

Kaçar Hanlığı, konumu itibariyle sömürgeci devletlerin iştahını hep kabartmış ve onların içten- dıştan müdahalelerine sahne olmuştur. Özellikle İngiltere zamanın şartlarına göre bazen Kaçar Hanlarıyla dostane ilişkiler kurmuş bazense İran aleyhine davranmaktan çekinmemiştir. İşte bu düzen tutmayan ilişkiler devam ederken İngiltere, Kaçar Hanlarını bazen ekonomik ve askeri malzeme yardımıyla yanında tutmaya çalışmış bazense Bahaî hareketinde olduğu gibi iç karışıklıklar çıkaran grupları ortaya çıkarıp destekleyerek, bunları İran'a karşı bir koz olarak kullanmaktan çekinmemiştir.

Şia'nın gelmesi beklenen imam fikrinden hareketle ortaya çıkan Bab Mirza Ali Muhammed ve Bahaullah Mirza Hüse-

yin Ali, mezhebi bir hareketin önderleri olarak ortaya çıktılarsa da başta İngiltere gibi sömürgeci devletlerinde desteğiyle zamanla ayrı bir din hüviyetine bürünmüşlerdir. Günümüzde yaklaşık iki yüz ülkede resmi din olarak kabul gören Bahailerin sayısı ülkemizde de her geçen gün artmaktadır.

İlk baskısını 2010 yılında yapmış olduğumuz bu çalışmanın gözden geçirilmiş ikinci baskısının hazırlanmasında da diğer çalışmalarımda olduğu gibi maddi ve manevi desteğini her daim yanımda hissettiğim aileme teşekkür ederim.

Yasin İPEK

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 5
İÇİNDEKİLER.....7

BİRİNCİ BÖLÜM
KAÇARLAR

I. İRAN'DA KAÇAR HANEDANLIĞININ KURULUŞUNA KADAR Kİ DÖNEM VE KAÇARLARIN KÖKENLERİ 13
A. İran'da Türkler 13
B. Kaçarların Kökeni.....14
C. İran'da Hâkim Olan Güçler ve Kaçarlar 18
1. Safeviler Döneminde Kaçarlar.....18
2. Afganlılar Döneminde Kaçarlar 20
3. Afşarlar Döneminde Kaçarlar.....21
4. Zendliler Döneminde Kaçarlar.....23
D. Kaçar Devletinin Kuruluşu Öncesinde Ağa Muhammed Han'ın Faaliyetleri 26
1. Ağa Muhammed Han'ın Kardeşleriyle İktidar Mücadelesi 27
2. Ağa Muhammed Han'ın Diğer Faaliyetleri.....28
3. Kirman Faciası 29
4. Ağa Muhammed Han'ın Ali Han Afşarla Mücadelesi 30
5. Tiflis'in Fethi (1794).....30
II. KAÇAR HANEDANLIĞININ KURULUŞU 31
A. Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797).....31

1. Horasan'a Askeri Harekât....32
2. Gürcistan Seferi ve Ağa Muhammed Han'ın Öldürülmesi....33
B. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)....35
1. Ülkedeki Gelişmeler....36
Abbas Mirza....38
a. Horasan ve Herat Olayları....38
b. Sadrazam Hacı İbrahim Gilanter'in Öldürülmesi....42
2. Feth Ali Şah Döneminde Dış İlişkiler....42
a. Fransayla İlişkiler....43
a.1. Finkesntein Antlaşması....46
b. İngiltere'yle İlişikler....49
b.1. 1809 İran-İngiltere Anlaşması....54
b.2. 1814 İran-İngiltere Anlaşması....56
c. Rusya'yla İlişkiler....59
c.1. Gülistan Anlaşması....60
d. Osmanlı'yla İlişkiler....71
d.1. Erzurum Anlaşması....76
3. Feth Ali Şah'ın Ölümü....77
III. YÜKSELME DÖNEMİ....78
A. Muhammed Şah Dönemi (1834-1848)....78
1. Ülkedeki Gelişmeler....81
a. Herat Muhasarası (1837-1838)....81
b. Ağa Han Mahallati ve Seyyid Ali Muhammed İsyanları....84
c. Horasan'da Salar'ın İsyanı....84
2. Muhammed Şah Döneminde Dış İlişkiler....86
a. İngiltere'yle İlişkiler....86
b. Osmanlı'yla İlişkiler....90
c. Fransa'yla İlişkileri....92

3. Muhammed Şah'ın Vefatı (1848) 93
B. Nasıruddin Şah Dönemi (1848-1895) 93
1. Ülkedeki Gelişmeler 95
a. Mirza Taki Han'ın (Emir-i Kebir) Sadrazamlığı ve Islahatlar 95
b. Horasan'da Salar İsyanı 99
c. Babilerin İsyanı 100
d. Serahs Akderbend Savaşı 101
e. Herat'ın Alınması (1856) 101
f. Paris Anlaşması 102
g. Paris Anlaşması Sonrasında İdari Yapılanma 103
h. Reuter'e Verilen İmtiyazlar 105
2. Nasıruddin Şah'ın Avrupa Seyahatleri ve Sonuçları 105
a. Birinci Seyahat ve Sonuçları 105
a.1. Sadrazam Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle (Sipahsalar) Aleyhine Ayaklanma 106
a.2. Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle'nin Dışişlerine Atanması ve Reuter Anlaşmasının İptali 107
a.3. Ordunun Düzenlenmesi ile Karakol, Posta ve Darphane Teşkilatının Kurulması 109
b. İkinci Seyahat ve Sonuçları 111
b.1. Silah Alımı 111
b.2. Avusturyalı Askeri Danışmanların İstihdamı 111
b.3. Kazakhane 112
b.4. Polis Teşkilatı 113
c. Üçüncü Seyahat ve Sonuçları 114
c.1. Piyango Anlaşması 114

c.2. Tütün İmtiyazı....114
c.3. Reuter'e Tekrar Verilen İmtiyazlar ve Bank-ı Şahinşahi....115
d. Avrupa Seyahatlerinin Sonucu....115
3. Nasıruddin Şah Döneminde Dış İlişkiler....116
a. Osmanlı'yla İlişkiler....116
a.1. Hudut Meselesi ve I. Hudut Komisyonu....116
a.2. Kotur Meselesi ve İkinci Komisyon Çalışmaları....118
a.3. Herat Meselesi....120
a.4. Irak-ı Arab Meselesi....121
a.5. Nasıruddin Şah'ın Bağdat ve İstanbul Ziyaretleri....122
b. İngiltere'yle İlişkiler....123
b.1. Herat Sorunu....124
b.2. Bahreyn Adalarının İran'ın Elinden Çıkması....126
b.3. İngiltere'nin Hindistan Siyaseti....127
c. Rusya'yla İlişkiler....128
4. Nasıruddin Şah'ın Öldürülmesi (1895)....129
C. Muzafferüddin Şah Dönemi (1895-1906)....132
1. Petrol Meselesi....134
2. Dış Borçlanma ve Şah'ın Avrupa Seferleri....136
3. Rejim Değişikliği ve Meşrutiyete Geçiş....137
a. Meşrutiyet Hareketinin Sebepleri....137
b. I. Meclis ve Kanuni Esasi....141
D. Muhammed Ali Şah Dönemi (1906–1909)....142
IV. KAÇAR HANEDANLIĞININ YIKILIŞI....145
A. Ahmet Şah Dönemi (1909-1925)....145
1. Partilerin Kurulması....148
2. Mirza Hasan Hükümeti ve Mali Islahatlar....149

3. II. Meclisin Kapatılması ve Dış Borçlanma 151
4. I. Dünya Savaşında İran 152
5. İngilizlerle Petrol Meselesi 156
a. Güney Petrolü.....156
b. Kuzey Petrolü.....157
c. Kuzey Petrollerine Amerikan Petrol Şirketlerinin İlgisi ve İngiltere.....158
6. Ceza Komitesi 159
7. Rusya Daki Bolşevik İhtilali'nin İran'a Etkisi 160
8. IV. Meclis ve Partiler.....162
9. I. Dünya Savaşı Sonrası İran'da İngilizler.....163
a. İngilizlerle Kaşgayların Mücadelesi 163
b. 1919 İran-İngiltere Anlaşması 163
c. İran'da İngiltere-Sovyetler Mücadelesi 167
10. Hükümet (Üçüncü Hut) Darbesi.....168
11. Ahmed Kavram Hükümeti 171
12. Kaçar Hanedanlığı'nın Yıkılışı 172

İKİNCİ BÖLÜM
BABİLİK VE BAHAİLİK

I. BABİLİK VE BAHAİLİK TERİMLERİ.....175
A. Babilik.....175
B. Bahailik.....176
C. Mirza Ali Muhammed Şirazi (Bab).....176
1. Eserleri 180
2. Babiliğin İtikadi Görüşleri.....181
a. Ulûhiyet.....181
b. Nübüvvet 183
c. Ahiret 183

d. 19 Sayısının Önemi 184
D. Mirza Hüseyin Ali Nuri (Bahaullah) 184
1. Eserleri 187
2. Bahaîliğin İtikadi Görüşleri 188
a. Ulûhiyet 188
b. Nübüvvet 190
c. Ahiret 191
E. Bahaî Terminolojisine Ait Temel İfadeler 191
II. BABİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI 193
A. Bedeşt Toplantısı 203
B. Bab Mirza Ali Muhammed'in İdamı 204
C. Nasuriddin Şah'a Suikast Girişimi 205
D. Dış Destekler 207
1. Rusya 207
2. İngiltere 209
E. Bahaullah ve Mirza Yahya'nın Bağdat'taki Liderlik Mücadelesi 210
F. İstanbul ve Edirne'ye Göçleri 212
G. Bahaullah ve Mirza Yahya'nın Edirne'deki Liderlik Mücadelesi 217
H. Sürgün Sonrası Bahaîler 224

SONUÇ 229
KAYNAKÇA 233

BİRİNCİ BÖLÜM
KAÇARLAR

I. İRAN'DA KAÇAR HANEDANLIĞININ KURULUŞUNA KADAR Kİ DÖNEM VE KAÇARLARIN KÖKENLERİ

A. İran'da Türkler

İran'ın Müslüman Araplar tarafından fethedilmesinden sonra Abbasi ordusunda görev alan ve devlet yönetiminde önemli görevler üstlenen Türkler, Gazneliler, Selçuklular, Türkmen Beyleri, Afşarlar ve Kaçarlar gibi devlet ya da hanedanlıklar kurarak, İran coğrafyasında yaklaşık 900 sene etkili olmuşlardır.[1] Günümüzde de İran da Kaçarlar, Kaşgaylar, Afşarlar, Azeriler, Şahsevenler, Karadağlılar, Hamse Türkleri, Kara Kalpaklar, Kengerlular, Horasaniler, Boçakçiler, Türkmenler ve diğer Türk boyları varlıklarını sürdürmektedirler.[2]

Yukarıda isimlerini verdiğimiz Türk boyları, İran'a göç ettikten sonra bu ülkenin siyasi tarihinde önemli roller üstlenmişlerdir. İşte bu Türk boylarından biri olan Kaçar Türkleri, 1795-1925 yılları arasında İran coğrafyasına hâkim olmuş ve "Kaçar Hanedanlığı"nı kurmuşlardır.[3]

---

1 Hakkı Dursun Yıldız; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 9, İstanbul 1989, s.567; Said Nefisi; Tarih-i İçtimai ve Siyasi-yi İran I, Tahran 1376, s.15.

2 Hakkı Dursun Yıldız; a.g.e., s.557-565; Yılmaz Karadeniz; İran da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s.39.

3 G.R.G.Hambly; "Aga Mohammad Khan and The Establishment of The Qajar Dynasty", Asian Affairs 50/2, London 1963, s.161; Has-

B. Kaçarların Kökeni

Kaçarların kökeniyle ilgili farklı görüşler vardır. Bunlardan ilki Kaçarların Moğol kökenli olduklarına dairdir. Bu görüşün iddia edilmesinde Kaçar reislerinin, Moğolların özellikle de Cengiz Han'ın başarılarıyla övünmeleri ve kendilerini Moğolların evlatları gibi gösterme çabalarının etkisi büyüktür.[4] Dönemin ünlü tarihçi ve devlet adamlarından Mirza Taki Han Sipihr'in Kaçarları Moğol ırkından saymasının en önemli sebebi, Moğolları da Türk olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.[5] Said Nefisi ise bu görüşe karşı çıkarak, hiçbir tarihi kaynağa dayandırılmadan ve araştırma yapmadan sadece idarecilerin sözlerini esas alarak böyle bir tespit yapmanın o dönemde sıkça rastlanan bir hata olduğunu belirtmektedir. Nefisi, Özbek- Timur ilişkisiyle Kaçarların Batı Türklerinden geldiklerini savunmaktadır.[6]

Kaçarların Moğol ırkından geldikleri, Cengiz ve ondan sonra gelen halefleri döneminde Tatar boyları ile Moğolistandan gelerek İran ile Şam arasına yerleştirildikleri, Şah İsmail'e kadar isimleri pek geçmese de özellikle bu dönemde devletin çeşitli kademelerinde görev almaya başladıkları da iddia edilmektedir.[7]

---

san Hakımıan; Encyclopedia Iranica VIII, İn The Qajar Period, California 1998, s.138; Süleyman Efendi; Lugat-ı Çağatay, İstanbul 1298, s.214; Şemseddin Sami; Kamusu'l Alam V, İstanbul 1314, s.3500; Percy Sykes; İran Tarihi, Çev. Mehmed Cemal, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1925, s.422; Raymond Furon; L'Iran Perse Et Afghanistan, Paris 1951, s.114; Raymond Furon; İran, Çev. Galib Kemali Söylemezoğlu, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s.64; Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.40.

4 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.40.

5 Mirza Muhammed Taki Sipihr; Nasihü't-Tevarih I-II, Tahran 1353, s.149.

6 Said Nefisi; a.g.e., s.22-23.

7 Abbas İkbal Aştiyani; Tarih-i İran Pes Ez İslam, Tahran 1378, s.649.

Kaçarların Türk olmadıkları, aksine eski İran kavimlerine mensup İran'ın yerlileri oldukları da iddia edilmektedir. Ayrıca İran hanedanlarından bazılarının, Arapların bölgeye girmesinden sonra kendi soylarını İslam öncesi hükümdarlara; Moğol saldırıları sonrası da genellikle Cengiz Han'a bağlayarak onlardan zarar görmemeye çalıştıkları ifade edilmektedir.[8]

Kaçarları Hülagu Han'ın komutanlarından Sertak Noyan'ın oğlu Kacar Noyan'a bağlamak isteyen Mirza Muhammed Taki Han Sipihr'in iddiaları, Mirza Bala[9] ve Said Nefisi[10] tarafından tenkit edilmiştir.

Kaçarların, Türkistan Türklerinden oldukları görüşleri daha genel kabul görmektedir.[11] Bu dönemde İran da görevlendirilmiş olan asker ve sivil görevlilerin yazmış oldukları belge ve hatıratlarda Kaçarların Türk oldukları ifade edilmektedir.[12]

Şehzade Ali Kuli Mirza, Kaçarların Türkistan'daki bir Türk boyundan geldiklerini ve tarihçilerin bunu ittifakla kabul ettiklerini belirtmektedir. Emir Timur un dördüncü babası ve Cengiz Han'la Mengü Kaan'ın ümerasından olan Karacar Noyan'dan geldiklerini, Türkistan'da ikame eden beş kardeşten rütbece üstün olan Kaçar Han dan dolayı da bu ismi aldıklarını söylemektedir. Abdurrezzak Bey, Kaçar isminin Abaka Han'ın atabeyi olan Saba Noyan'ın oğlu Ka-

8 Gulam Rıza Verheram; Nizam-ı Siyasi ve Sazmanha-yı İçtimai-i İran Der Asr-ı Kacar, Tahran 1367, s. 32.

9 Mirza Bala; Kaçar Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.33.

10 Said Nefisi; a.g.e., s.19.

11 Said Nefisi; a.g.e., s.22; Ali Asgar Şemim; İran der Dovre-i Saltanatı Kacar. Tahran: Neşr-i Behzat, 1387, s.19.

12 Percy Sykes; a.g.e., s.419; Peter Avery; Modern Iran, Frederick A. Praeger Publishing, London 1965 s.68-71; E.G. Browne; "A Literary History of Persia", Modern Times 1500-1924, Cambridge 1953.

car'dan kaynaklandığını ve Mazenderan ile Esterabad'dan zuhur ettiklerini söyler. Ali Kuli Mirza ise bu rivayetin asılsız olduğunu söyleyip; Hulagu Han'ın Moğol askerleriyle Türkistan'dan Mısır ve Şam sınırlarına kadar olan yerleri egemenliği altına aldığı sırada Kaçarları da beraberinde Şam civarına getirmiş, Timur un bunları tekrar Maveraünnehr'e götürürken bir kısmının Erivan ve Gence'de kaldığını, bir kısmının da Taberistan'a firar ettiklerini ve bunlara "Kar Kacdalar (onlar firar ettiler)" denilip, bu olaydan sonra Kaçar adını aldıklarını iddia etmektedir.[13]

Kaçarların İran'a gelmeleriyle ilgili rivayetlere de bakacak olursak: Kaçarların, Safevilerle akraba oldukları ve bu sebeple Özbek akınlarına karşı sınırları korumak için Safeviler tarafından Esterabad'a getirildikleri ve İran ordusunda görevlendirildikleri belirtilmektedir.[14] Safevi hükümdarlarına karşı yapılan isyanlara da karışmayan Kaçarlar, yavaş yavaş İran'ın doğu ve batısında toplanmaya başlamışlardır. Kaçarların bu dönemdeki sükûnet ve uyumlarının sebebini ise Safevilerin ilk hükümdarı olan Şah İsmail ile anne tarafından akraba olmalarına bağlayanlar da bulunmaktadır.[15]

Kaçarlar zamanla İran da nüfuzlarını iyice artırdılar ve özellikle Mazenderan, Esterabad ve Tahran çevresinde toplandılar. İran'daki coğrafi dağılımları ve nüfuz yoğunluklarına bakıldığında onların doğudan Moğollarla birlikte değil, batı bölgelerinden geldikleri anlaşılmaktadır.[16] Kaçarların dili de batı Türklerinin (Oğuzların) dil yapısına benzemektedir ve şairleri de bu dilde eserler vermişlerdir.[17]

---

13 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 216.
14 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.20.
15 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.44-45.
16 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.44-45; Said Nefisi; a.g.e., s.28.
17 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.45.

Şu ana kadar Kaçarların kökeni, adlarının kaynağı gibi konularda ileri sürülen farklı görüşleri verdikten sonra eldeki tüm bilgileri de göz önünde tuttuğumuzda; Kaçarların bazı tarihçilerin iddia ettikleri gibi Moğol olmadıklarını,[18] Batı Türklerinden Hazar, Kıpçak, Bulgar ve Peçeneklerin bulundukları coğrafyaya yakın ve bunlarla akraba oldukları, diğer Türk boylarıyla beraber Kafkasya ve Anadolu'nun kuzeybatısından ayrılıp İran'a geldiklerini, Safevilerin onları Azerbaycan'dan Mazenderan, Esterabad ve Tahran gibi şehirlere yerleştirildikleri fikrinin daha fazla kabul gördüğünü belirtebiliriz.[19] Hatta Faruk Sümer, Kaçarların batıdan geldikleri görüşünü destekleyerek, XV. Asrın sonlarından itibaren Anadolu'dan kuzey Azerbaycan'a göç edip, buradan da İran'a geldiklerini belirtmiş ve Kaçarların, Koyunlu ve Ağçalu'dan meydana geldiklerini iddia etmiştir.[20]

Safevi hükümdarı Şah Abbas, 1586-1597 tarihleri arasında Kaçar boylarını üç gruba ayırarak hem dış tehlikelere karşı sınırların güvenliğini sağlamak hem de Kaçar Boylarının güçlerini kırmak amacıyla bir bölümünü Özbeklere karşı Merv'e, bir bölümünü Lezgilere karşı Gence, Erivan ve Karadağ'a, bir bölümünü de Türkmen akınlarına karşı Gürgan ve Esterabad'a yerleştirmiştir.[21] Estarabad'a yerleşen Kaçarların bir kısmı Gürgan nehrinin yukarı kısmındaki Mübarekabad kalesinin üst tarafına, bir kısmı da kalenin alt tarafına yerleştiler. Yukarı kısma yerleşenlere "Yukarı Baş (Dulu)", aşağı kısma yerleşenlere de "Aşağı Baş (Koyunlu-Kavanlu)"

---

18 Faruk Sümer; Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Kaçarlar Maddesi, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.51.

19 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.20; Ann K. S. Lambton; Qajar Persia, University of Texas Press, London 1987, s.25; Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.46.

20 Faruk Sümer; a.g.m., s.51.

21 Said Nefisi; a.g.e., s.30; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.649.

denilmeye başlandı.[22] Aşağı ve Yukarı Başlar'da kendi aralarında altı alt gruba ayrıldılar. Aşağı Başlar: Kavanlu, İzzeddinlu, Şambayati, Karamusalı, Ziyadlu ve Daşlular; Yukarı Başlar: Dulu, Sapanlu, Kerlu, Kühnelu, Hazinedarlu ve Keyahlu'dan oluşmaktaydı.[23]

Aşağı Baş Kaçarların reisliğini Kavanlu, Yukarı Baş'ın reisliğini ise Dulu grubu yapmaktaydı. Bu iki grup otlaklar yüzünden birbirlerine düştüler. Gruplar arasındaki bu ihtilaf ve mücadele, Safevi yönetimi tarafından da körükleniyordu.[24] Kavanlular savaşçı ve hırçın, Dululer ise sakin bir hayat sürme taraftarı olup maddi olarak daha iyi durumdaydılar.[25]

Kaçarlar, Safevi devletinin yıkılmasının ardından ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanmasını bilmiş ve ön plana geçerek idareye kadar gelmişlerdir. Zaten Safeviler zamanında da devlette üst düzey bürokratik ve askeri görevler almaları onları devlet idaresinde tecrübeli hale getirmiş ve güçlü bir hanedanın olmayışı da iktidara gelmelerini kolaylaştırmıştır. Bu iktidar mücadelesinde Afgan ve Zendilerle sorun yaşanmışsa da gerek savaşçı gerekse teşkilatçı olmaları aynı coğrafyada başka Türk boylarının da olmasına rağmen onlara başarıyı getirmiştir.[26]

C. İran'da Hâkim Olan Güçler ve Kaçarlar

1. Safeviler Döneminde Kaçarlar

XVI. yy. da Safevi devletinin en büyük güvencesi ülkedeki Türk boyları idi. Bu boylar içerisinde, Şah İsmail ve Şah

22 Abbas Kadıyani; a.g.e., s.98; J. Robert Perry; Encyclopedia Iranica I, Ağa Mohammad Khan Qjar, London 1984, s.603; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.21.
23 Mirza İbrahim; a.g.e., s.73.
24 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.3.
25 Said Nefisi; a.g.e., s. 29.
26 G.R.G. Hambly; a.g.e., s.77.

Tahmasb dönemlerinde önemli görevler üstlenen Kaçarlar ayrı bir yere sahiptiler. Bundan dolayıdır ki idari ve askeri makamlara getirilerek tecrübelerinden faydalanılmak istenmiş, hatta babadan oğla geçen beylerbeylik makamı Kaçarlara da verilmeye başlanmıştır.[27]

Şah I. Abbas döneminde Türkmen ve Esterabad bölgelerinde Kızılbaşların çıkardıkları isyanları bastırmaları ve Merv ile Horasan sınırlarını korumaları için Şahverdi Han, Muhammed Han Ziyadoğlu, Şahkulu Han gibi Kaçar Beyleri görevlendirilmiştir.[28]

Safeviler güçlü oldukları dönemlerde Aşağı Baş ve Yukarı Baş Kaçarların birleşmesini engellemiş ve güçlenip merkeze karşı isyan etmelerini engellemek için bu iki grup arasındaki husumetten yararlanmasını bilmişlerdir.[29] Safeviler bu siyaseti uygularken tercihlerini Aşağı Baş Kaçarlardan yana kullanmışlar ve bunların reislerinden bazılarına makam, tımar, zeamet vererek Gürgan bölgesinin idaresini onlara bırakmışlardır. Bu durum Yukarı Baş Kaçarların hoşuna gitmemiş, aradaki husumet giderek artmış ve kanlı çatışmalar dahi çıkmıştır.[30] Aşağı Baş Kaçarlar da hükümeti ele geçirmek için o dönemdeki karışıklıklardan yararlanmasını bilmişlerdir. Aşağı Baş Kaçarların reislerinden Feth Ali Han'ın iki kardeşinin Yukarı Baş Kaçarlar tarafından öldürülmesiyle iki boy arasındaki düşmanlık iyice arttı. Artık Aşağı Başların hükümeti ele geçirmek için yaptığı isyana Yukarı Başlar, Yukarı Başların hükümeti ele geçirmek için yaptığı isyana da Aşağı Başlar katılmıyordu ve bu durum Safevilerin işine yarıyordu.[31]

---

27 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s. 223.
28 Said Nefisi; a.g.e., s.32.
29 Yılmaz Karadeniz; İran da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.48.
30 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.35.
31 Mirza İbrahim; a.g.e., s.73.

2. Afganlılar Döneminde Kaçarlar

Safevilerin zayıflamasıyla birlikte İran'ın kuzeyindeki Mahmud Afgan liderliğindeki Afgan kabileleri, Şah Sultan Hüseyin'in idaresindeki İran'a saldırıp 1722'de İsfahan'ı aldılar.[32] Aynı yıl yapılan Gülünabad savaşıyla Mahmud Afgan İran tahtını ele geçirmeye çalıştı ve 1723'te Şah Sultan Hüseyin, tahtı Mahmud Afgan'a bırakmak zorunda kaldı. Aynı tarihte Ruslar, Şah Tahmasb ile temasa geçerek İran'a ait Derbend, Reşt ve Bakü'yü alıp Afganlıları İran'dan atmak için anlaştılar. Ancak Ruslar, İran'daki karışıklığın devam etmesini menfaatlerine uygun buldukları için anlaşmanın gereklerini yerine getirmediler.[33] 1725'te Mahmud Afgan'ın yerine geçen Eşref Han ilk iş olarak Şah Tahmasb'ı öldürerek İsfahan da yeni bir ordu oluşturup Kum, Kaşan ve Kazvin'i aldı.[34]

Afganlıların İran'ı işgalleri sırasında Aşağı Baş Kaçarların reisi Feth Ali Han Kaçar, Şah Sultan Hüseyin'e yardım etmek için Esterabad'a giderek Sultan Hüseyin'in oğlu II. Tahmasb'ın ordusuyla birleşti. Bu yaptığından dolayı "Naib-i Saltana" unvanını aldı ve devlet içindeki gücünü daha da arttırarak kendi adamlarını önemli mevkilere yerleştirmeye başladı.[35] Feth Ali Han, İran halkının Afganlılara karşı kendisinden yardım isteklerini geri çevirmiyor ve Türkmenlerin de desteğiyle Afganlılara karşı başarılı mücadeleler veriyordu. Şah Tahmasb, kendisini ve ülkeyi Afgan baskı ve zulmünden kurtaran Feth Ali Han'a "Emirü'l-Ümera" unvanını verdi.[36]

---

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.182; Mehmet Saray; Afganistan ve Türkler, Asam Yayınları, Ankara 2002, s.21-22.
33Percy Sykes; a.g.e, s.332-333.

34 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s.182; Robert Grand Watson; The Kajar Dynasty, Smith- Elder and Co., London 1866Tarih-i Kacariye, Çev. Vahid Mazenderani, Tahran 1348, s.45.

35 Percy Sykes; a.g.e, s.335-336.

36 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s.186.

Afgan akınlarının başladığı 1722'den 1725'e kadarki üç yılda İran tahtı Afganlıların elinde kalmış ve ülkede büyük bir karışıklık yaşanmıştır. İçte bunlar yaşanırken batıda Osmanlı kuvvetleri İran sınırına dayanmış, Rus kuvvetleri Hazar sahillerini ele geçirmiş, Horasan'da Eşref Afgan Han adına Melik Mahmud Sistani ve Abdali Afganları idareyi ele geçirmişlerdi. Ülkenin bu karışık durumundan istifade eden ve Feth Ali Han'ın yükselişinden rahatsız olan Nadir Mirza Afşar, Horasan'da birliğini toplayıp Şah II. Tahmasb'ın kendisine tabii olmasını istemiş ve Safevi ordusunda seraskerlik mevkisine yükselmiş olan Feth Ali Hanı 1726'da öldürerek, Aşağı Baş Kaçarların büyük bir kısmını silahlarını da ellerinden alarak Gürgan'a sürmüştür.[37]

3. Afşarlar Döneminde Kaçarlar

Feth Ali Han'ın öldürülmesiyle Şah II. Tahmasb, devlet idaresinde iyice etkisiz kalmıştı. Afgan kuvvetlerinin ülkeden çıkarılmasıyla başa geçen Nadir Mirza Afşar, Aşağı Baş Kaçarlara karşı çok sert bir politika izleyerek onları sindirmiş ve Yukarı Baş Kaçarları ön plana çıkararak Kaçarların birleşmesini engellemiştir.[38] Yukarı Baş Kaçarlardan Muhammed Hüseyin Hanı Gürgan ve Esterabad'ın idaresinde görevlendirmiştir.[39] Nadir Mirza Afşar, 1736'da Nadir Şah ismiyle İran tahtına oturduktan sonra Afganistan ve Hindistan'a yöneldi.[40]

Nadir Mirza, İran'daki isyanlarla uğraştığı sırada bölgede ticari imtiyaz almak için uğraşan İngiliz tüccarlar John Elton

37 Faruk Sümer; a.g.m., s.51.
38 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.36.
39 Faruk Sümer; a.g.m., s.51.
40 Faruk Sümer; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Avşarlılar Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.164; G.R.G. Hambly; a.g.e., s.162.

ve Holstein'in imtiyaz isteklerine engel olmak istediyse de başarılı olamadı ve 1739'da onlara ticari imtiyazlar tanındı. Bu imtiyazlarla birlikte Nadir Şah'ın devlet işlerindeki gücü de yavaş yavaş azalmaya başladı.[41]

Bu dönemde Feth Ali Han'ın iki oğlundan Muhammed Hüseyin Han çocukken ölmüş, Muhammed Hasan ise Nadir Şah'ın baskısından canını kurtarmak için sahradaki Türkmenlere sığınmıştı. Muhammed Hasan, Nadir Şah dönemi boyunca Hindistan- Harezm- Türkistan üçgeninde bazen Esterabad bazense Türkmen boyları arasında mücadelesini devam ettirmeye çalışıyordu.[42] Bu durumu fırsat bilen Yukarı Başlardan Muhammed Hüseyin'in oğlu Zaman Bey, Esterabad'a hâkim olmuştur. Nadir Şah'ın 1743'teki Osmanlıyla savaşmasını fırsat bilen Muhammed Hasan Han, Esterabad'ı geri almışsa da[43] Nadir Şah'ın görevlendirdiği Yukarı Baş reisi Muhammed Hüseyin Han'a yenilerek tekrar Türkmenlere sığınmak zorunda kalmıştır.[44]

Nadir Şah'ın izlediği katı siyasetten ve halka yaklaşımından rahatsız olan devlet adamları 1747'de onu öldürdüler.[45] Nadir Şah tan sonra yerine geçen Adil Şah (Ali Kuli Han/ Ali Mirza) zamanında karışıklıklar iyice arttı. Türkmenlerin yanında olup biteni dikkatle izleyen Muhammed Hasan Han, 1748'de Şah'a karşı isyana kalkıştı. İsyanı engellemek için harekete geçen Ali Şah'ın askerleri Gürgan'a saldırıp Kaçar garnizonunu ele geçirdiler ve Muhammed Hasan

41 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s.176.
42 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.650.
43 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s.223.
44 Persia and the Persian Question, Longmans, Green & Co., London 1892, s.260.
45 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s.310; Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.37.

Han'ın oğlu Ağa Muhammed'i esir alarak işkence ile hadım ettiler.[46]

Ali Şah ile İbrahim Han arasındaki saltanat mücadelesinde Kaçarlar tekrar ön plana çıkmış ve Aşağı Baş reisi Muhammed Hasan Han, bu karışıklıkta bazen Ali Şah'ın bazense İbrahim Han'ın tarafında yer alarak menfaat sağlamaya çalışmıştır. İbrahim Han'ın, Adil Şahı tahtan indirmesinden kısa bir süre sonra meydan gelen karışıklıklarda İbrahim Han katledildi. Bu esnada Horasan'da bulunan Nadir Şah'ın torunu Şahruh, İran tahtına geçtiğini ilan etti. Şahruh'un kişiliğinden kaynaklanan yetersizliklerden dolayı durum daha da karışık bir hal aldı ve Afşar hâkimiyetinin sonu geldi. İran'daki boy ve aşiretler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Aşağı Baş reisi Muhammed Hasan Han da Kaçarların yoğun olarak yaşadıkları Gürgan ve Mazenderan'da, Türkmenleri de yanına çekerek bağımsızlığını ilan etmek için faaliyetlere başladıysa da[47] İran halkının Zendlilere karşı ılımlı tavrından dolayı bir süre daha beklemek zorunda kalmıştır.[48]

4. Zendliler Döneminde Kaçarlar

Afşar hâkimiyetinin sona ermesinin ardından Afganlılardan Ahmed Han Dürrani (Abdali veya Dürrani boyuna mensup), 1749'da Herat ve Sistan'ı alarak Afganistan'da bağımsız bir devlet kurdu. İran'ın Esterabad ve Mazenderan bölgesinde Aşağı Baş Kaçar reisi Muhammed Hasan Han, Güney Azerbaycan'da Nadir Şah'ın eski komutanı Azad Han Afgan etkili olurken, kuzeyde Azerbaycan, Ermenistan

---

46 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.24; Cafer Mehdiniya; Heft Bar İşgal-i İran Der 23 Kurn IV, Tahran 1377, s.68.

47 Ali Akberniya; Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-yi İran I, Tahran 1337, s.35.

48 Percy Sykes; a.g.e, s.94-95.

ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan ettiler.[49] İran'ın merkezinde ise Bahtiyari boyundan Ali Merdan Han ve Zend boyu reisi Kerim Han Zend aralarında anlaşarak Safevilerden birini Şah III.İsmail lakabıyla İsfaHan da tahta geçirdilerse de çıkan anlaşmazlık sonucu Kerim Han Zend, Ali Merdan Hanı öldürerek Zend hanedanlığını kurdu.[50]

Nadir Şah'ın yanında harp tekniklerini öğrenen Kerim Han Zend, yıllarca Zend ve Lor boylarının yanında ve Horasan'ın kuzeyindeki Bahtiyar topraklarında kalmış, Nadir Şah'ın öldürülmesiyle de İsfahan ve Fars'da hükümetini kurarak Zend iktidarını başlatmıştır. Bu dönemde Kerim Han'a muhalif iki isim vardı. Bunlar; Azad Han Afgan ve Aşağı Baş Kaçarların reisi Muhammed Hasan Han idi. Muhammed Hasan Han, Zendlilerden ziyade Azad Han'la mücadele ederek Afgan gücünü kırmaya çalışıyordu.[51]

Kerim Han'ın 1753'te Kaçarların hâkim olduğu Esterabad'a saldırıp şehri kuşatması üzerine Muhammed Hasan Han barış teklifinde bulunduysa da olumsuz cevap aldı. Savaş sürerken Zend ordusunda baş gösteren malzeme sıkıntısı ve Kaçarların güçlü direnişi karşısında Kerim Han geri çekilerek İsfahan'a kaçmak zorunda kaldı. Başarısız olan Zendliler, Osmanlının Bağdat valisinden yardım istedilerse de gerekli yardımı alamayınca Kaçarlara yenildiler. Muhammed Hasan Han İsfahan'a girince Zend kuvvetleri Şiraz'a sığınmak zorunda kaldılar. 1755'te Azerbaycan'dan harekete geçen Azad Han Afgan'ı yenen Muhammed Hasan Han[52], Zend hâkimiyetine de son vermek için bir grup Afgan sa-

49 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.37; Emine Pakveran; Ağa Muhammed Han Kacar, Tahran 1951, s.16.
50 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s.456.
51 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.27; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.650.
52 Abbas Kadıyani; a.g.e., s.13.

vaşçıyla birlikte Afşar ve Hamse Türklerinden oluşan özel bir ordu kurarak Şiraz ve Fars bölgesine doğru saldırıya geçti. 1757'deki bu savaşta Kaçar ordusunda yer alan Afganlıların Zend tarafına geçmesi ve Yukarı Baş Kaçarların Zendlilere yardım etmesi üzerine Muhammed Hasan Han savaşı kaybetti.[53] Bu yenilgi Kaçar ordusunun moralini bozdu ve Muhammed Hasan Han'ın asker üzerindeki otoritesini sarstı. Şeyh Ali Zend komutasındaki Zend askerleri, Kaçar askerlerini Tahran'a kadar takip ettiler. Muhammed Hasan Han, Esterabad'a sığınmak zorunda kaldı. Yukarı Baş Kaçarların yardımıyla Zend kuvvetleri Esterabad'a girdi. 1758'deki savaşı kaybeden Muhammed Hasan Han, Yukarı Baş reislerinden Muhammed Ali Han Dulu tarafından başı kesilerek katledildi. Oğulları Ağa Muhammed Han, Hüseyin Kuli (Cihansuz) Han, Murtaza Kuli ve Cafer Kuli, Türkmenlere sığınarak hayatlarını kurtardılar. Muhammed Hasan Han'ın bu şekilde öldürülmesi, Yukarı ve Aşağı Baş Kaçarlar arasındaki husumetin daha da artmasına ve Aşağı Başların hâkimiyeti ellerine tekrar almasından sonra Yukarı Başların reislerini öldürmelerine sebep olmuştur. Kerim Han Zend, Muhammed Hasan Han'ın bu şekilde öldürülmesinden etkilenmiş ve cesedini Tahran'a getirterek gül suyu ile yıkatıp defnettirmiş, geride kalan ailesine karşı oldukça merhametli davranmış hatta Muhammed Hasan Han'ın kızıyla evlenmiştir[54]

Muhammed Hasan Han'ın öldürülmesinden yaklaşık dört sene sonra, Türkmenlere sığınmış olan çocukları Ağa Muhammed Han, Hüseyin Kuli (Cihansuz) Han, Murtaza Kuli ve Cafer Kuli, Kerim Han'ın şefkatli kişiliğinden yararlanarak Zend sarayına gelerek Gürgan'a yerleşmek için izin aldılar. Kerim Han, Ağa Muhammed Hanı sarayına alarak

53 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.28-29.
54 Said Nefisi; a.g.e., s.51.

büyük itibar gösterdi. Hüseyin Kuli Hanı Damgan'a vali, kardeşi Murtaza Kuli Hanı da ona yardımcı olarak atadı. Fakat kısa bir süre sonra Hüseyin Kuli Han, anneleri Yukarı Başlardan olan kardeşleri Murtaza Kuli ve Mustafa Kuli ile birlikte Kaçar ve Türkmen boylarıyla birleşerek isyan etti. 1770'te Esterabad'a saldırarak Yukarı Baş Kaçarların reislerini katledip birçok kanlı olaya sebep olduğu için kendisine "Cihansuz (dünyası olmayan)" lakabı verildi. Üzerine gönderilen Zend kuvvetlerini birçok defa yenen ve bu esnada birçok insanın ölümüne sebep olan Hüseyin Kuli Han, 1774'te Esterabad Türkmenleri tarafından öldürülmüştür.[55]

Kerim Han Zend'in 1779'da ölmesi üzerine İran, saltanat kavgaları ve aşiretlerin ayaklanmaları gibi iç karışıklıklarla beraber yabancıların da ülke üzerindeki etkilerini artırma çabalarına sahne oldu.[56] Özellikle Fars ve İsfaHan da büyük isyanlar çıkmış, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik kriz iyice hissedilir olmuştu. 1779-1788 yılları arasındaki dokuz yıl, Zend hanedanı mensupları arasında iktidar mücadelelerine sahne olmuş ve bu süre içerisinde saltanat elden ele geçmişti.[57]

D. Kaçar Devletinin Kuruluşu Öncesinde Ağa Muhammed Han'ın Faaliyetleri

Ağa Muhammed Han, Kerim Han'ın ölüm haberini duyunca rehin tutulduğu Şiraz'dan kaçarak, etrafına topladığı kuvvetlerle beraber Kaçarların yoğun bir şekilde yaşadığı Esterabad'a ulaştı.[58] Ağa Muhammed Han'ın birkaç yıl Zend hanedanlığının üyelerinin birbirleriyle mücadelelerini izle-

55 Said Nefisi; a.g.e., s.53.
56 Percy Sykes; a.g.e, s.405-406.
57 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.60.
58 Emine Pakveran; a.g.e., s.65.

yip sessiz kalması Kaçar devletinin kuruluşunu geciktirmiştir.[59]

Ağa Muhammed Han, kardeşi Cafer Kuli Hanı da yanına alarak diğer kardeşlerini saf dışı bırakarak aile içindeki otoritesini güçlendirmek ve dağınık haldeki Kaçar boylarını toparlayıp İran'ın güneyinde kendisine karşı oluşan mukavemeti kırmak için Şiraz ve İsfaHan da karışıklıklar çıkarmıştır.[60]

1. Ağa Muhammed Han'ın Kardeşleriyle İktidar Mücadelesi

Ağa Muhammed Han, Mazenderan'da bulunan kardeşlerinden Mustafa, Rıza ve Mustafa Kuli Han'ın saltanat iddiasında olduklarını duyunca, kardeşi Cafer Kuli Hanı üzerlerine göndererek onları mağlup etti. Mazenderan'a gelen Ağa Muhammed Han'a Hüseyin Kuli Han'ın (Cihansuz) oğlu Feth Ali Han da (Baba Han) katıldı ve Mustafa Kuli Han da itaat altına alındı.[61]

1780'lerde Ağa Muhammed Han, kardeşleri Cafer Kuli ve Mustafa Kuli'yi kendisine vergi vermeyi reddeden Gilan hükümetinin başındaki Hidayet Han'ın üzerine gönderdi. Bu haberi duyan diğer kardeş Rıza Kuli Han harekete geçerek Ağa Muhammed Han ve Feth Ali'yi esir alsa da çok kısa bir süre sonra Ağa Muhammed Han esaretten kurtulur. Rıza Kuli Han önce İsfahan'a oradan da Meşhed'e kaçar ve orada vefat eder.[62]

Ağa Muhammed'in diğer kardeşi Mustafa Kuli Han itaatkâr gibi görünse de fırsat buldukça muhalefet ediyordu.

---

59 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.60.
60 Percy Sykes; a.g.e, s.424.
61 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.30.
62 Emine Pakveran; a.g.e., s.54.

Rıza Kuli Han'ın firarından sonra Sarı şehrini alarak saltanat iddiasında bulundu ve üzerine gönderilen Ağa Muhammed Han kuvvetlerine yenildi. Bu karışıklığı fırsat bilerek Reşt'e gelen Hidayet Han da yenilgiye uğradı ve öldürüldü. Böylece Gilan'ın tamamı Kaçar hâkimiyetine girdi.[63]

1783'te Ali Murad Han Zend, oğlu Veys'i Kaçarlara karşı savaşması için Mazenderan'a gönderdi. Veys de Ağa Muhammed Han'ın kardeşi Murtaza Kuli Han'la ittifak yaptı. Üzerlerine gönderilen Kaçar ordusuna yenilen Zend ordusu dağıldı. Murtaza Kuli Han önce Şirvan'a, oradan da Bakü, Karabağ ve Taleş'e giderek asker topladı ve Gilan'ı hâkimiyeti altına aldı. 1788'de Ağa Muhammed Han, Cafer Kuli Han'ın da yardımıyla Murtaza Kuli Hanı yendi. Murtaza Kuli, Taleş'e kaçtıktan sonra tekrar güç toplayıp geldiyse de yine başarısız olunca Rusya'ya giderek bir daha dönmedi.[64]

2. Ağa Muhammed Han'ın Diğer Faaliyetleri

Ağa Muhammed Han, İran'ın kuzeyindeki Kaçar boylarını Gürgan'dan Tahran ve Damgan taraflarına sevk ederek Zend hükümetinin merkezine doğru kendisine yol açmaya çalışıyordu. Fakat bu iş Ağa Muhammed Han'ın tahmin ettiği kadar kolay olmadı ve Zend kuvvetleriyle yaklaşık beş yıl mücadele etmek zorunda kaldı. Bu mücadelede Zend kuvvetlerinin yıllardır süren iç karışıklıklardan dolayı yıpranmış ve yorulmuş olması Ağa Muhammed Han'ın işini kolaylaştırmıştı. Kaçarlar, Zend kuvvetlerini dar bir bölgeye sıkıştırarak kontrol altına alabilmek için Esterabad'a yakın yerlere yayılarak Gilan, Mazenderan, İsfahan, Hemedan ve Tebriz'i almak istiyorlardı.[65]

---

63 Mirza Muhammed Taki Sipihr; Nasihü't-tevarih I-II, Tahran 1353, s.41.

64 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.651; Percy Sykes; a.g.e, s.410-411.

65 Percy Sykes; a.g.e, s.409; Said Nefisi; a.g.e., s.59; Emine Pakveran; a.g.e., s.24-25.

3. Kirman Faciası

Kerim Han dan sonra tahta geçen Lütf Ali Han'ın tecrübesizliğinden faydalanan Ağa Muhammed Han, 1790'da kendisine bağlı Kaçar, Türkmen, Afşar ve Afgan boylarından oluşan ordusuyla Şiraz'ı ele geçirerek Fars bölgesine doğru ilerledi. Kaçarlarla Zend kuvvetleri arasında "Hezar Beyza" bölgesinde yapılan savaşta Zend kuvvetleri yenilerek Şiraz'a çekildilerse de onları takip eden Ağa Muhammed Han, 1791'deki savaşta Zendlileri kesin bir şekilde yenerek Zend saltanat üyelerini Esterabad ve Mazenderan'a sürdü.[66]

Lütf Ali Han askerlerini Sistan'dan Kirman'a çektiyse de Ağa Muhammed Han'ın takibinden kurtulamadı. 1794'te Kirman'a giren Ağa Muhammed Han, Kaçar- Zend mücadelesinde Zendlilerin yanında yer alan şehirde büyük bir katliam yapmıştır. Hatta Ağa Muhammed'in emriyle 8000 Kirmanlı kız ve kadın Kaçar askerleri arasında paylaştırılmış, geriye kalanlar ya öldürülmüş ya da gözlerine mil çektirilmiştir. Lütf Ali Han ise Tahran'da öldürülmüştür. [67]

Kirman'dan sonra üç ay Şiraz'da kalan Ağa Muhammed Han, Fars hükümetini Feth Ali Han'a vererek Tahran'a döndü ve bu savaşta kendisine yardımcı olan Hacı İbrahim Gilanter'i "İtimaduddevle" lakabıyla kendisine sadrazam yaptı.[68] Artık Ağa Muhammed Han'ın karşısında kendisine direnebilecek bir güç kalmadığı için Mazenderan, Gilan, Irak, Fars, Kirman, İran'ın merkezi ve batısı kolaylıkla ele geçirildi.[69]

---

66 Percy Sykes; a.g.e, s.416-418; Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.41.
67 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.32-33.
68 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.38; Ali Akberniya; a.g.e., s.35.
69 Said Nefisi; a.g.e., s.61.

4. Ağa Muhammed Han'ın Ali Han Afşarla Mücadelesi

Ağa Muhammed Han'ın Zendlilerle mücadelesini fırsat bilen Afşar boyu reisi Ali Han'ın Azerbaycan'da saltanat iddiasında bulunması üzerine Ağa Muhammed Han ona bir mektup göndererek görüşmek istediğini bildirdi. Ordusunu gizlice Afşarlarla savaşa hazırlayan Ağa Muhammed Han mektubunda, birbirleriye savaşmak yerine ortak düşmanları olan Rusya üzerine gitmeleri gerektiğini söyleyip Afşar boylarının topraklarında yaşayabilecekleri teminatını vermişti. Bu hileye inanan Ali Han Afşar'ı yanına geldikten kısa bir süre sonra öldürten Ağa Muhammed Han, kardeşi Cafer Kuli Hanı ve kendisine yardımcı olan Türkmenleri de katletti.[70]

5. Tiflis'in Fethi (1794)

Ağa Muhammed Han, İran'ın güneyindeki işlerini tamamlayınca, Zendliler döneminde elden çıkmış olan kuzeydeki Gürcistan ve Şirvan'ı da fethederek resmen saltanatını ilan etmeye karar verdi.[71] Bu sırada Gürcistan, II. Heraklius'un idaresinde olup, Rus İmparatoriçesi II. Katherina ile 1782'de yapılan anlaşma gereği Rus hâkimiyetine girmişti.[72]

1792'de Ağa Muhammed Han, II. Heraklius'a elçi göndererek Erivan, Karabağ, Şeki ve Şirvan'ın İran'a verilmesini, aynı zamanda Gürcistan'ın da Rusya'nın tabiiyetinden çıkarak Safeviler dönemindeki gibi İran'a vergi vermesini istediyse de bu isteklerine olumlu cevap alamamıştır.[73] Zend hanedanlığının yıkılmasından sonra Azerbaycan ümerasının da Kaçarlara itaat etmesinin verdiği güçle, 60.000 kişilik or-

70 Said Nefisi; a.g.e., s.64-65.
71 Ali Akberniya; a.g.e., s.37; Said Nefisi; a.g.e., s.66.
72 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.33; J.Robert Perry; a.g.e., s.604; Ali Akberniya; a.g.e., s.38.
73 Ali Akberniya; a.g.e., s.38; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.656.

duyla Gürcistan üzerine yürüyen Ağa Muhammed Han, Serab, Halhal ve Erdebil üzerinden Kafkasya'ya yöneldi. 1794'te Tiflis'i aldı.[74] Ağa Muhammed Han, Kirman'da yaptığı katliamın bir benzerini de Tiflis'te yaptı. Rahiplerin çoğu kaçarken Kura nehrinde boğulmuş, 25.000 kadın- erkek ve çocuk esir alınmıştı.[75] II. Heraklius'u ortadan kaldırmayı düşünen Ağa Muhammed, kış mevsiminin yaklaşması ve Şirvan halkının ayaklanarak Kaçar komutanları öldürmesi üzerine Tahran'a döndü. Kafkas seferiye İran'ın kuzey kısmını da kontrolü altına alan Ağa Muhammed Han, içteki isyanlarla da bir süre uğraştıktan sonra duruma tamamen hâkim oldu.[76]

II. KAÇAR HANEDANLIĞININ KURULUŞU

A. Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797)

Feth Ali Han ile temelleri atılan Kaçar dönemi, onun ölümünden sonra oğlu Muhammed Hasan Han ve onunda ölümüyle oğlu Ağa Muhammed Han ile devam etmiştir. Ağa Muhammed Han'ın 1795'te başkent Tahran'da tahta oturmasıyla Kaçar Hanedanlığı resmen başlamış oldu.[77]

Ağa Muhammed Han, esaret altında geçen çocukluğunun, Türkmenlere sığınarak yokluk ve sıkıntı içerisinde geçen gençlik yıllarının sorumlusu olarak gördüğü Zendlilere duyduğu kinden dolayı, onların şahsında diğer insanlara karşı da Kirman ve Gürcistan'daki fetihlerde görüldüğü üzere büyük katliamlar yapmıştır.[78]

---

74 Percy Sykes; a.g.e, s.424.
75 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.656.
76 Ali Akberniya; a.g.e., s.39-40.
77 Emine Pakveran; a.g.e., s.65; J. Robert Perry; a.g.e., s.604.
78 Emine Pakveran; a.g.e., s.66-67; Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.149-150.

Ağa Muhammed Han'ın tahta geçtiği 1795 yılında Avrupa devletleri, Fransız devriminden sonra meydana gelen karışıklıklar (Avusturya, Rusya, Prusya, İngiltere ve İspanya'daki özgürlük isyanları) ve savaşlarla meşguldü.[79]

Afganistan, 1793'te ölen Timur Şah'ın ardından ortaya çıkan saltanat mücadelelerinden dolayı zayıflamıştı. Kardeşler arasındaki bu saltanat mücadelesinde Timur Şah'ın büyük oğlu Zaman Şah, Kandehar ve Kabil'de saltanatını ilan ettikten sonra, Hindistan'da İngilizler aleyhine isyan etmiş olan Tipu Sahib (Meyser Sultan) ile ittifak kurarak Fransızların da desteğiyle İngilizlerin "Doğu Hindistan Şirketi"ne karşı mücadeleye girişmişti.[80]

Türkistan'da hüküm süren Beygi Can Özbek, 1794'te Merv şehrini işgal ederek Horasan ve Meşhed'i de almak istemişse de başarılı olamamıştır.[81] Osmanlı ise Rus savaşlarıyla meşguldü.[82]

1. Horasan'a Askeri Harekât

Ağa Muhammed Han, 1795'te komutanlarını Tahran'a getirterek bunlardan hükümdarlığı isteyen varsa tacını ona verebileceğini, yoksa kendisine sadık kalacaklarına dair yemin etmelerini istedi. 1795'te Tahran'da düzenlenen törenle Kaçar hanedanlığının ilk Şah'ı olarak tahta geçti.[83]

Ağa Muhammed Han tahta geçtiğinde İran içerisinde Afşar hanedanına mensup Şahruh'tan başka kendisine mukavemet edecek güç kalmamıştı. Ağa Muhammed Han, bu

79 Rifat Uçarol; Siyasi Tarih (1798-1994), Der Yayınları, İstanbul 1995, s.7.

80 Hasan Hakimian; "In The Qajar Period", Encyclopaedia Iranica VIII, Calıfornia 1998, s.138-140.

81 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.69.

82 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s.458-463.

83 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.44.

tehdidi ortadan kaldırmak ve Nadir Şah tan kalan değerli mücevherleri ele geçirmek için Meşhed'i ziyaret etmeye karar verdi.[84] Meşhed'e ulaştığında, Şahruh can korkusuyla af diledi. Ağa Muhammed Han da Şahruh'u sorguya çekip Nadir Şah'ın hazinelerini aldıktan sonra onu Mazenderan'a, oradan da Bağdat'a gönderdi. İşkencelere dayanamayan Şahruh, 1796'da yolda ölünce Afşar hanedanlığı sona ermiş oldu.[85]

Ağa Muhammed Han, Afşar hanedanlığı mensuplarını ortadan kaldırdıktan sonra Horasan'ı hâkimiyeti altına almak isteyen Buhara Han'ını ortadan kaldırmak için Maveraünnehir'de fetihlere girişmek istiyordu. Bu arada Belh bölgesi de Zaman Şah Dürrani'nin temsilcisi olan Kabil hâkimi ve Buhara Sultanı Mir Masum Han'ın elindeydi. Ağa Muhammed Han önce Zaman Şah'la birlik olarak bölgeyi yabancılardan temizlemeye karar verdi. Bunun için Zaman Şah'la bir dostluk anlaşması yaptı. Anlaşmaya göre Ağa Muhammed Han, Afganistan ümerası nezdinde Buhara'nın işlerine karışabilecek ve Masum Han tehlikesini engelleyecekti. Fakat bu esnada Rus kuvvetlerinin Derbend'e yaklaştıklarını ve Kafkaslar yoluyla Azerbaycan'a doğru hareket ettiğini duyan Ağa Muhammed Han buraya yönelmek zorunda kaldı.[86]

2. Gürcistan Seferi ve Ağa Muhammed Han'ın Öldürülmesi

II. Katherina yönetiminde giderek güçlenen Rusya, İran topraklarına doğru yayılma politikası izliyordu. Rusya'nın

---

84 Faruk Sümer; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ağa Muhammed Şah Maddesi, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.456; İsmail Aka; "Kaçarlar Maddesi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.854.

85 Faruk Sümer; a.g.m., s.456.

86 İsmail Aka; a.g.m., s.854.

gemilerle Esterabad'a gelerek bu kıyılarda Rus tüccarlara bir konaklama yeri yapma isteklerinin Ağa Muhammed Han tarafından reddedilmesi üzerine Rusların orada müstahkem bir kale yaparak içine top yerleştirmeleri iki ülke arasındaki ilişkileri sıkıntıya sokmuştu. Ağa Muhammed Han, Rusların Esterabad'dan ayrılmasını sağladıysa da İran'daki iç karışıklıklar Rusya'nın bölgeye olan ilgisini artırıyordu. Rusya, İran üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için kendisi doğrudan muhatap olmak yerine, yardım vaadinde bulunduğu Gürcistan Kralı Heraklius'u, İran'la mücadele etmesi için tahrik ediyordu. Ağa Muhammed Han da Gürcistan tehdidini ortadan kaldırmak için Kafkasya seferine çıkarak Şuşi kalesini kuşattı. Rusya da 1796'da Gürcistan kralı Heraklius'u himaye maksadıyla 30.000 kişilik orduyla harekete geçti. Daha sonra II. Katherina, kendi dininden olan Hıristiyanları İran zulmünden kurtarmak bahanesiyle Rus ordusunu Derbend, Bakü ve Taleş'e saldırttı. Gence ve Karabağ'a kadar ilerleyen Rus ordusu, Hazar denizinin tüm kıyılarını alarak Mugan'da ordugâh kurdu. Ruslar, Azerbaycan ve Gilan'ı alarak Tahran'a kadar gelmeyi amaçlıyordu. Fakat II. Katherina'nın ölmesi üzerine Ruslar harekâtı durdurarak geri çekildiler.[87]

Rusya'nın yeni Çarı I. Paul, ordusunun ve Gürcistanın İran da işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesini istedi. Ağa Muhammed Han da bunu fırsat bilerek tekrar Gürcistan üzerine harekâta karar vermişti ki, ölüme mahkûm ettiği hizmetçilerinden Sadık Gürci, Hedad İsfahani ve Abbas Mazenderani tarafından 1797'de Şuşi'de öldürülünce Gürcistan fethi de başlamadan bitmiş oldu.[88]

Ağa Muhammed Han, mensubu olduğu Kaçar boyuna karşı pek vefalı davranmamış, aksine Kaçarları himayeden

87 Faruk Sümer; a.g.m., s.456.
88 İsmail Aka; a.g.m., s.854; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.46.

çok, aileleriyle birlikte dağıtarak mağdur etmiş ve birlik olmalarını engellemiştir. Bu dönemde saray mensuplarının, askeri ve ruhani sınıfın rahat hayat tarzına karşılık halk sıkıntı ve yokluk içinde yaşantısını devam ettirmiştir.[89]

B. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)

Ağa Muhammed Han öldüğünde, geride çok fazla sorunu olmayan bir ülke bırakmıştı. Fakat onun ölümüyle birlikte ülke, özellikle Fransa ve İngiltere gibi devletlerin mücadele alanı haline gelmiş ve büyük kayıplara uğramıştır. İngiltere'nin bu coğrafyaya başka ülkeleri sokmak istememesi ve bu konuda izlediği ikiyüzlü siyasete bilerek ya da bilmeyerek Kaçar Şahların ve aciz devlet adamlarının alet olmaları İran'ı sömürgeci devletlere karşı güçsüz bırakmış ve milli menfaatlerini zedelemişti.[90]

Fransız ihtilalinin ardından Avrupa'da ortaya çıkan siyasi gelişmeler neticesinde özellikle İngiltere ve Fransa gibi devletler sömürgeler konusunda birbirleriyle çatışmaya başladılar. Fransa İmparatoru I. Napolyon'un yeni sömürgeler araması, sömürge imparatorluğu kurmuş olan İngiltere'yi rahatsız etti. Fransa'nın Hindistan'a ulaşmak için İran'la temasa geçmesi, hiç farkında olmasa da İran'ı bu mücadelede odak noktası haline getirecekti. İngiltere bu yakınlaşmayı engellemek için kimi zaman İran'a dost görünerek kimi zaman da İran'ın düşmanlarıyla iş birliği yaparak kendi menfaatlerini korumak için yoğun çaba harcamıştır.[91]

Feth Ali Mirza (Batılı tarihçiler Baba Han da demektedirler), İran'ın yabancı müdahalesine açık hale geldiği bu dönemde, amcası Ağa Muhammed Han'ın öldürülmesinden

---

89 Said Nefisi; a.g.e., s.93-96; Ali Akberniya; a.g.e., s.62-63; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.47.

90 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.52.

91 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; Tarih-i Revabıt-ı Harici-yi İran, Tahran 1379, s.200-202; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.53.

hemen sonra başlayan saltanat mücadelelerinin fazla büyümesine izin vermeyen Hacı İbrahim Gilanter tarafından, Şiraz'dan Tahran'a getirtilerek 1797'de "Feth Ali Şah" ismiyle tahta oturtuldu.[92]

Feth Ali Şah'ın, amcası Ağa Muhammed Han'ın askeri ve idari disiplinin aksine eğlence ve kadın düşkünü, zayıf iradeli birisi olması ülkenin özellikle Rusya karşısında toprak kaybetmesine sebep olmuştur. Ayrıca İngiltere'nin iki yüzlü siyasetine kanması da bu ülkenin İran'daki faaliyetlerine kolaylık sağlamıştır.

1. Ülkedeki Gelişmeler

Bu dönemde özellikle ülkede çıkan isyanlar dikkat çekmektedir. Bu isyanlar iki grupta incelenebilir. Birincisi, Ağa Muhammed Han'ın komutanları ve ailesinden olanların çıkardıkları isyanlar; ikincisi ise Safevi, Afşar ve Zend Hanedanlığı üyelerinin saltanat iddiasıyla çıkardıkları isyanlardır.[93]

Ağa Muhammed Han iktidardayken izlediği sert siyasetten dolayı kendisine muhalif ses çıkmasına imkân tanımadığı gibi veliahdı olan yeğeni Feth Ali Şah'ın da herhangi bir muhalefetle karşılaşmaması için saltanat iddiasında bulunacağını düşündüğü kimselerin çoğunu öldürtmüştü. Feth Ali Şah'ın başa geçtiğinde sergilediği pasif ve çekingen tavırlardan dolayı amcaları ve komutanları saltanat iddiasında bulundularsa da[94] bu dönemde çıkan İran- Rus savaşlarından dolayı bu iddialar isyana dönüşememiştir.[95]

---

92 Said Nefisi; a.g.e., s.96; Tahsin Yazıcı; Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Feth Ali Şah Maddesi, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.451; İsmail Aka; a.g.m., s.854.

93 Ali Akberniya; a.g.e., s.52-53.

94 Said Nefisi; a.g.e., s.96; Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.77.

95 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.74.

Feth Ali Şah'ın savaş esnasında gelişi güzel ulufe dağıtması onu mali açıdan sıkıntıya soktu ve askerlerin maaşları dahi zamanında verilemez hale gelindi. Çözüm olarak İngiltere'den maddi yardım istemek gibi büyük bir hataya düştü. Bu arada ülkeyi çocukları arasında paylaştırması da şehzadelerin saltanat için birbirleriyle mücadele etmelerine sebep olmuştur ki bu da devlete güç kaybettirmiştir.[96]

Saltanat iddiasında bulunan Ali Kuli Han'ın gözlerine mil çektirildikten sonra, isyan eden ve saltanat mücevherlerini elinde bulunduran Sadık Han Şakaki'nin üzerine asker gönderilerek mağlup edildi. Azerbaycan'a kaçan Şakaki, Ağa Muhammed Han'ın mücevherlerini teslim etmesi şartıyla affedildi ve İran'a geri dönmesine izin verildi.[97]

İsfahan da isyana kalkışan Muhammed Han Zend yapılan savaşta mağlup edildi. Bu isyandan istifade eden Sadık Han Şakaki, Azerbaycan'daki bazı aşiretleri de yanına alarak tekrar isyana kalkıştıysa da yenilerek af istemek zorunda kaldı. [98]

Feth Ali Şah, Azerbaycan, Şirvan ve Karabağ'a asker göndermeyi planladığı sırada kardeşi II. Hüseyin Kuli Han isyana kalkıştıysa da anneleri araya girerek iki kardeşin savaşmasını engelledi. Bu isyanda etkisi olan Muhammed Han Zend'in gözlerine mil çektirildi.[99]

Horasan'da isyan eden Şahruh Afşar'ın oğlu Nadir Mirza Han, Feth Ali Şah'ın Meşhed'e gelmesi üzerine ondan özür dileyerek kızını şehzadelerden birine verdi.[100]

---

96 Said Nefisi; a.g.e., s.100-102; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.658.
97 Percy Sykes; a.g.e, s.430-432.
98 Said Nefisi; a.g.e., s.96.
99 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.56.
100 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.660; Said Nefisi; a.g.e., s.96-115.

Feth Ali Şah tahta geçtikten iki yıl sonra Kaçar reislerini, ulemayı ve üst düzey saray görevlilerini toplayarak oğlu Abbas Mirza'nın veliahtlığını istişare ettirdi. Cesareti ve çalışkanlığıyla tanınan Abbas Mirza'ya kimse itiraz etmeyince ittifakla resmi veliaht olarak seçildi. Feth Ali Şah, Abbas Mirza'yı Tebriz (Azerbaycan) valiliğine gönderirken Süleyman Hanı da ona hoca olarak tayin etti.[101]

Abbas Mirza

Feth Ali Şah'ın yeteneksiz ve bilgisiz bir idareci olmasına rağmen oğlu Abbas Mirza'nın askeri ve siyasi alandaki kabiliyeti neticesinde Kaçar Hanlığı varlığını devam ettirmiştir. Abbas Mirza, resmi veliaht olduğu için (Bu tercihte kişisel kabiliyetlerinin yanı sıra annesinin Kaçar Türklerinden olması da önemli rol oynamıştır) saray çevresinde birçok düşmanı ve muhalifi vardı.[102]

1833'te Meşhed'de vefat eden Abbas Mirza, Azerbaycan valiliği sırasında İranlıların yeni medeniyet ve kültürlerle tanışmasına vesile olmuş, Avrupa tarzı ordu oluşturmaya çalışmış ve bu amaçla Avrupa'ya öğrenciler göndermiş, silah ve top yapımı için fabrikalar kurdurmuştur. Rus ordusuna karşı koyabilmek için İngiliz askeri uzmanlarından faydalanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Mirza Taki Han ve Muhammed Han Emir-i Nizam gibi devlet adamlarıyla çalışması da bu başarıda etkili olmuştur.[103]

a. Horasan ve Herat Olayları

Horasan ve Herat, İngiltere'yi Hindistan'a giden yollar üzerinde vurmak isteyen Fransa için stratejik bir öneme sa-

101 Mirza Bala; a.g.m., s.36.
102 Said Nefisi; a.g.e., s.112.
103 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.692.

hipti. Bu iki sömürge devletinin bölgedeki askeri ve siyasi mücadeleleri dışa bağımlı bir politika izleyen Feth Ali Şah'ın işini daha da zorlaştırıyordu.

Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart'ın 1798'de İngiltere ile giriştiği mücadelede Mısır'a gönderdiği 38.000 kişilik ordu Suriye'ye kadar ilerlemişti. Ayrıca Napolyon, Hindistan'da İngilizlere karşı isyan eden yerlilerden Tipu Sahip Sultan (Meyser) ve Afganistan Emiri Zaman Şah'ın kendisinden yardım isteğini kabul ederek onları İngiltere'ye karşı desteklemiştir.[104] Bu durumdan endişelenen İngiltere, Hindistan'daki İngiliz komutan Marquis Wellesley'i İran'la ilişkiler konusunda görevlendirdi. Wellesley de 1798'de İran asıllı Mehdi Ali Hanı İran Şah'ına elçi olarak göndererek hediye adı altında yüklü miktarda rüşvet dağıttırıp, ittifak yapma isteklerini iletti. İngiltere'nin elçisi olarak İran'a gelen Mehdi Ali Han ilk önce Umman'a uğrayarak İngiltere'nin bu ülke limanlarını kullanmayacağını ve Fransız askerlerinin İran topraklarına geçmesine izin verilmemesi şartıyla mali yardım yapacaklarını söyledi. Bu görüşmeler neticesinde, 1801 tarihli İran- İngiltere anlaşması yapıldı.[105] Bu anlaşmayla İngiliz elçisinin Bağdat'a yerleşmesi sağlanmış, buna karşılık Hacı Halil Han Kazvini de İran'ın elçisi olarak Hindistan'a gönderilmiştir. 1804 yılında İran'ın elçisi Hacı Halil Han Kazvini, Bombay'da çıkan bir kavgada öldürülünce Wellesley, İran'la ilişkilerin gerginleşmemesi için Feth Ali Şah tan özür dilemiş ve İran da Hacı Halil Han'ın yeğenini elçi olarak Hindistan'a göndermişti.[106]

1798'de Afganistan Dürrani Hanedanından Zaman Şah, Hayber geçidini geçerek Peşaver ve Lahor'u alıp, buralarda-

[104] Rifat Uçarol; a.g.e., s.71; Said Nefisi; a.g.e., s.109.
[105] Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.202; Percy Sykes; a.g.e, s.435.
[106] Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.259.

ki Sih reislerini kendisine itaate zorluyordu. Ayrıca Şahruh'un oğlu Nadir Mirza, ordusuyla beraber Meşhed'den kaçarak Zaman Şah'a sığınmıştı. Zaman Şah ta kendi ordusuyla beraber Nadir Mirza'yı Meşhed'e gönderip orayı da işgal ettikten sonra Delhi'ye doğru harekete geçmişti. Bu ilerleyişten endişelenen Feth Ali Şah, Zaman Şah'a savaş açmak zorunda kaldı. Fakat bu esnada Sadık Şakaki'nin Kazvin ve Sultaniye'de isyan etmesi Feth Ali Şah'ı zor durumda bıraktı. Zaman Şah'a karşı fazla zaman kaybetmek istemeyen Feth Ali Şah, ordusunu üç koldan Horasan ve Meşhed'e gönderdi.[107] Nişabur ve Hoy'u alan Feth Ali Şah, Hüseyin Kuli Han ve Nadir Mirza'nın saltanata geçme girişimlerini Horasan'ı muhasara ederek engelledikten sonra Nadir Mirza'yı yenerek esir aldı ve Tahran'da öldürdü.[108]

Horasan üzerine yapılan harekât sona erdikten sonra, Herat'ta bağımsızlık hareketine kalkışan Zaman Şah üzerine asker göndermeye karar veren Feth Ali Şah, aynı zamanda da İran'a bağlılıklarını unutan Belh ve Buhara'ya da askerî harekât düzenlemeyi planlıyordu. Bu harekâtta Zaman Şah'ın kardeşi Mahmud Afgan, Feth Ali Şah'ın tarafında yer aldı. Zaman Şah, Feth Ali Şah'a elçi göndererek kardeşi Mahmud'un Afganistan'a dönebileceğini, kendisinin de Hindistan'da İngilizlerle girişiği mücadeleye devam etmek istediğini bildirdiyse de Şah kararından vazgeçmedi. Feth Ali Şah'ın Kandehar ve Herat'ı almaya kararlı olduğunu anlayan Zaman Şah, yapılan savaşta yenildi ve esir alınarak gözlerine mil çektirildi. Zaman Şahın, İran'la savaştığı esnada onunla birlikte İngilizlere karşı Hindistan'da ayaklanan

[107] Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.203; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.54.

[108] Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.102-104.

Tipu Sahip Sultan'da (Meyser) İngilizler tarafından öldürüldü.[109]

1814'e kadar Herat'ın İran'a ait olduğunu kabul eden İngiltere, Napolyon tehlikesinin ortadan kalkmasıyla birlikte bölgedeki siyasetini değiştirerek Herat'ın Hindistan hâkimiyetine girmesi için Afganistan'ı İran'a karşı kışkırtmaya başladı. İran-Rusya savaşlarından faydalanarak 1805 ve 1817 yıllarına ait haraçlarını Tahran'a göndermeyen Herat Emiri, İngilizlerin de kışkırtmasıyla işi daha da ileri götürerek merkezle olan tüm ilişkilerini kestiğini açıkladı. Daha sonra Herat'a gönderilen Horasan askerleri buraları tekrar ele geçirip Şah adına hutbe okutmuşlarsa da bölgede tam bir hâkimiyet sağlanamamıştır.[110]

Her fırsatta İngiltere'nin de kışkırtmasıyla isyan eden Herat'taki yerel idarecilerden bıkan Feth Ali Şah, 1831'de Abbas Mirza'yı isyanları bastırmakla görevlendirdi. 35.000 kişilik ordusuyla 1833'te Horasan, Sistan ve Belucistan'ı emniyete alan Abbas Mirza, Herat Emiri Kamuran Mirza üzerine harekete geçti. İngiltere bu ilerleyişi desteklemediğini belirtip engellemeye çalışırken Rusya, İran'a tam destek verdiği gibi Kafkaslarda kaybettiği toprakları dahi almasına ses çıkarmayacağını bildirdi.[111] 5000 kişilik Herat ordusunu tam yenmek üzereyken Abbas Mirza'nın hastalanarak ölmesi üzerine harekât yarım kaldı. Abbas Mirza'nın yerine gelen Muhammed Mirza, İran'a yıllık 15.000 tümen para verilmesi,

---

109 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.204.

110 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.245. Kaldı ki Hutbelerin siyasi işlevlerine bakıldığında hakimiyet alametlerinden biri olarak kabul edildikleri bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Harun Akkaya; Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi, Bilimname (44), 2021, s.90.

111 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.247-248; Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.115-117.

Şah adına sikke bastırılması ve Gurluların istihkâmlarını yıkmaları şartıyla geri döndü.[112]

b. Sadrazam Hacı İbrahim Gilanter'in Öldürülmesi

Safeviler döneminde sadrazam ve saraydaki en üst düzey idareciye verilen "İtimadüddevle" unvanı, Kaçar Hanlığının kuruluş yıllarında Hacı İbrahim Gilanter'e de verilmişti. Ağa Muhammed Han döneminde sadrazamlığa getirilen Hacı İbrahim Gilanter, Feth Ali Şah döneminde de en önemli devlet adamı olmuştu.[113]

1800 yılına gelindiğinde Hacı İbrahim Gilanter, devlet idaresinde büyük güç sahibi olmuştu. Gilanter'in önemli devlet memuriyetlerine yerleştirdiği akrabalarının halka zulmetmesi ve Şah'a yakın isimlerin, Hacı İbrahim Gilanter'in gücünün tehlikeli olduğu konusundaki telkinleri, Feth Ali Şah'ın bazı tedbirler almasına sebep oldu. Gilanter'in akrabalarını bir süre gözetim altında tutan Şah, bunlardan bir kısmını öldürtüp, Hacı İbrahim Gilanter'in de içinde bulunduğu bir kısmının da gözlerine mil çektirdi. Dili kesilen Gilanter, Kazvin'e gönderilerek orada büyük eziyetler içinde öldü. İbrahim Gilanter'in yerine 1801'de Mirza Muhammed Şefi Mazenderani sadrazamlığa getirildi.[114]

2. Feth Ali Şah Döneminde Dış İlişkiler

İran, Hindistan'a komşu olması ve buraya giden yolların merkezinde bulunmasından dolayı İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yakından takip ediliyordu. Özellikle İngiltere-Fransa arasındaki çekişme kendini iyiden iyiye hissettirir

112 Percy Sykes; a.g.e, s.439; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.55-56.
113 Abbas Kadıyani; a.g.e., s.109.
114 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.78; Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.35; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.660.

olmuştu. Fransa'nın İran'ı yanına çekme isteği, Hindistan'a giden yolu riske atmak istemeyen İngiltere'yi yeni bir İran politikası oluşturmak zorunda bırakmıştı.[115]

Feth Ali Şah ta bu iki devletin kendisine yakınlaşma isteğinden cesaret alarak, daha önce Rusya'ya kaptırdığı toprakları geri alma planları yapmaya başladı. İngiltere'den destek sözü alan İran, Rusya'yla giriştiği savaşta yalnız kalıp elindeki topraklardan bir kısmını kaybettiğinde hatasını anladı. İran'ı Rusya'ya karşı destek sözüyle yanında tutan İngiltere, diplomatik yollarla da Rusya'yı küstürmeyerek tüm bu gelişmelerden karlı çıkmasını bilmiştir.[116]

Batılı devletlerin İran'la ilişkilerinin asıl sebebi Hindistan ve Afganistan olmuştur. Hindistan ulaşılmak istenen yer, İran ve Afganistan ise hedefe ulaşmak için geçilmesi gereken iki kapı olarak görülüyordu. Deyim yerindeyse İran'ın başına ne geldiyse Hindistan'a ulaşmak isteyen Rusya ve Fransa'yla, Hindistan'daki menfaatlerini kimseye kaptırmak istemeyen İngiltere'nin mücadelelerinden gelmiştir.

a. Fransayla İlişkiler

Fransa, Napolyon'un yükselişiyle birlikte yeni sömürgeler edinmek istemiş ve bunu gerçekleştirebilmek için İngiltere'nin sömürgelerine giden yollarını kesmeye karar vermişti. Napolyon, İngiltere'yi saf dışı bırakmanın Osmanlı ve İran topraklarından doğuya yapılacak seferlerle mümkün olabileceğini düşünüyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle İran ve Osmanlıyı İngiltere'nin baskısından kurtarıp kendi yanına çekmesi ve Basra körfezi, Akdeniz limanları gibi Hindistan'a ulaşmak için önemli stratejik yerleri de ele

115 Yılmaz Karadeniz a.g.e., s.85.
116 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.151-159.

geçirmesi gerektiğini biliyordu.[117] Böylece, İngiltere en önemli sömürgesini kaybetmemek için elindeki güçlerin büyük kısmını (özellikle deniz gücünü) Avrupa'dan o bölgelere doğru kaydırdığında Fransa da bu boşluktan yararlanarak Britanya adasına saldıracaktı.[118]

Feth Ali Şah, 1803 yılında Rus saldırısına maruz kalınca ordusunun bu haliyle bir şey yapamayacağını anlayarak Avrupa'da askeri ve teknolojik olarak güçlenmeye başlayan ve kendisine daha önceden yardım teklifinde bulunan Napolyon'la ittifak yapmaya karar verdi.[119] 1804'te Kafkas seferi sırasında Erivan'da Eçmiyazin kilisesinden[120] Davud Halife ile görüşen Feth Ali Şah, Napolyon hakkında bilgi aldıktan sonra, 1805 yılında onunla anlaşma yapmak için bir mektup gönderdi. Bu mektubun ardından Fransa'nın İstanbul elçisi Mareşal Brune aracılığıyla Fransa'yla birlikte hareket ederek İngiltere'yi Hindistan yolları üzerinde vurmayı kabul ettiğini bildiren ikinci bir mektup daha gönderdi. Bunun üzerine Napolyon, Amadee Jaubert'i elçi sıfatıyla İran'a gönderdiyse de bu elçi İstanbul'dan geçerken İngiliz casusların vasıtasıyla yakalanıp zindana atılmıştır. Jaubert'ten sonra General Romieu, İran'a gönderilmiştir. Romieu'ya, Osmanlı topraklarındaki İngiliz casuslarına karşı dikkatli olması özellikle söylenmiştir. Fakat Bağdat'taki İngiliz konsolosu Harford Jones, Abbas Mirza'nın yanında bulunan bir Ermeni casus aracılığıyla bu heyetten haberdar olmuş ve onları engelle-

117 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.78-79; Rifat Uçarol; a.g.e., s.75-76.

118 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.59; Said Nefisi; a.g.e., s.117.

119 Said Nefisi; a.g.e., s.118.

120 Eçmiyazin Kilisesi: Ermeni Gregoryen kilisesinin merkezinin bulunduğu Erivan yakınlarındaki yerde Ermeni inancına göre, Hz. İsa'nın, Kirkor(Gregoir)'a görünerek burada bir kilise inşa etmesini söylediği ve bu olaydan sonra Gregoryen mezhebinin merkezi haline gelmiş kilise.

meye çalışmıştır.[121] General Romieu, Jaubert zindandayken İran'a ulaşarak Napolyon'un mektubunu Şah'a ulaştırmıştır. Feth Ali Şah, Fransız elçisini iyi karşılamış ve ittifak yapmak için hemen çalışmalara başlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra gönderilen bu elçinin sadece siyasi görüşmeler için gelmediği, aynı zamanda İran'ın coğrafi ve siyasi durumunu öğrenmek için geldiği anlaşıldı. Romieu, Napolyon'un İranlıları övdüğü, İngiltere ve Rusya'ya karşı her türlü askeri ve teknik yardımda bulunacağını vaat eden mektubunu Şah'a ulaştırdıktan kısa bir süre sonra Tahran'da yakalandığı hastalıktan dolayı öldü. [122]

Jaubert, İngilizler aracılığıyla Osmanlı topraklarında yakalanıp zindana atıldıktan bir süre sonra zindandan kurtulup 1806'da Tahran'a ulaştı. Napolyon, Şah'a yazmış olduğu bu ilk mektupta Şah'ı övmüş, İran'ın ihtiyaçlarının tespiti ve temini için gerekenlerin kendisine bildirilmesini ve iki milletin eskiden beri dost olduğunu belirterek Şah'ı ittifak yapmaya teşvik etmiştir.[123] Jaubert'e mektubu ulaştırdıktan sonra hastalanmış ve Romieu'nun akıbetine uğramamak için acilen Fransa'ya geri dönmüştür.

Karşılıklı mektuplaşmalar üç Fransız mühendisin İran'a gönderilmesiyle devam etmiştir. Şah, Fransızlarla yapılan ittifakın verdiği güvenle, bu esnada barış için İran'a gelen Rus elçisini kabul etmeyerek Rusya'ya karşı açıkça tavır almıştır.[124]

1807'de değerli hediyelerle Napolyon'a gönderilen İran elçisi Muhammed Rıza Han Kazvini, Lehistan'ın Finkesntein bölgesinde ordugâh kurmuş olan Napolyon'a Şah'ın gön-

121 Said Nefisi; a.g.e., s.118.
122 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.664; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.61.
123 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.208.
124 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.81.

derdiği hediyeleri sunduktan sonra yapılan görüşmelerde on altı maddeden oluşan bir anlaşma yapıldı. Napolyon'un bu ittifak sayesinde İran üzerinden Hindistan'a ulaşarak İngiltere'yi yenme ümitleri iyice artmış oldu.[125]

a.1. Finkesntein Antlaşması

1807 tarihinde İran- Fransa arasında yapılan antlaşmayı İran adına Rıza Han Kazvini, Fransa adına ise Hugues Bernard Maret imzalamıştır.[126] Anlaşmaya göre Fransa, İran'ın bağımsızlığını ve Gürcistan'ın İran toprağı olduğunu kabul etti. Fransa, İran ordusu için gerekli sahra topları ve tüfekleri Avrupa pazarındaki fiyattan vereceğini, İran da tophane kurulması için askeri mühendis ve ordusunun eğitimi için de uzman subay göndereceğini taahhüt ediyordu. Buna karşılık İran da, İngiltere'yle olan ilişkilerini hemen kesip Tahran'daki İngiliz elçisini Bombay'a geri göndermeyi, İngiltere-Rusya ittifakına karşı sürekli Fransa'yla ittifak halinde kalmayı, İngiltere'ye savaş ilan edip sınırlarını bu devletlerin askerlerine kapatmayı, Afganistan'daki Herat ve Kandehar kabileleri ile anlaşarak Hindistan'daki İngilizlere saldırı düzenlemeyi ve Napolyon'un Hindistan'a asker sevkiyatı sırasında İran'ın tüm yollarını kullandırmayı taahhüt etmiştir.[127]

Napolyon, anlaşmanın yapıldığı esnada Fransa da bulunan Osmanlı elçisiyle de temasa geçerek Osmanlıyla İran'ın aralarındaki husumetleri unutarak ortak düşmanları olan İngiltere ve Rusya'ya karşı Fransa'yla birlikte ittifak kurmaları gerektiğini bildirdi.[128]

---

125 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.210-211; Said Nefisi; a.g.e., s.122; Percy Sykes; a.g.e, s.436.

126 Ali Akberniya; a.g.e., s.116.

127 Said Nefisi; a.g.e., s.124, 145; Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.224.

128 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.211; Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.225.

Finkenstein Anlaşması Fransızlar açısından memnun edicidir. İran açısından ise, askeri ve teknik yardım konuları o sırada Ruslarla savaşta olan İran'ın menfaatine gibi gözükse de, İngilizlerle ilgili yerine getirilmesi istenilen hükümler İran'ı sıkıntıya sokmuştur.

Anlaşmanın imzalandığı yıl, General Mathieu Gardanne'nin başkanlığında yirmi yedi kişiden oluşan Fransız askeri heyeti Tahran'a geldi. General Gardanne'nin Hindistan'a yapılacak seferin hazırlıklarına başlamasından fazlasıyla rahatsız olan İngiltere, Hindistan valisi John Malcolm'u hemen İran'a göndererek Fransa'yla yapılan ittifakı bozmaya çalıştı.[129]

Fransa, İran'la yaptığı bu askeri ve siyasi anlaşmayla yetinmeyerek, İngiltere'nin bu ülkedeki çıkarlarını tamamen engellemek için İran'la bir de ticari anlaşma yaptı.[130] Bu gelişmelerden son derece rahatsız olan İngiltere, İran'ın komşularından Rusya ve Osmanlı Devletini, Basra körfezindeki Arap şeyhliklerini ve bölgede eşkıyalık yapan Arap korsanlarını İran'a karşı kışkırtıp, Afganlıları da güçlendirerek İran'ı sıkıştırmak istedi.[131] İngiltere, Osmanlıyla Rusya'yı ortak hareket ettirmeye çalıştığı esnada Rusya'nın Gürcistan'ı işgal edip Osmanlı aleyhine yayılması, Osmanlı- Fransa yakınlaşmasını sağladı. Bu ittifakla Karadeniz'in kuzey limanlarından İran ordusuna takviye yapılarak Rus ve İngiliz güçlerine karşı büyük çaplı bir saldırı yapılabilecekti.[132]

Bölgede tüm bu gelişmeler yaşanırken Napolyon, İran'ın askeri yapısının güçlenmesi için Abbas Mirza'ya tecrübeli komutanlar gönderilebileceğini bildirdi. Ayrıca, Rus ordu-

129 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.63; Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.225.
130 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.226.
131 Said Nefisi; a.g.e., s.126-127.
132 Ali Akberniya; a.g.e., s.120-121.

sunun bir kısmı Avrupa cephesinde olduğundan, Rus sınırına bu fırsattan yararlanılarak askeri yığınak yapılması ve Gürcistan Kralının sıkıştırılarak İran'ın hâkimiyetini kabule zorlanması istendi. Fransa, İran topraklarının İngiliz ve Rus güçlerinin arasında kaldığı, şayet bu tehdit devam ederse İran'ın Kuzey Hindistan gibi bir İngiliz eyaleti olabileceğini belirterek, ittifaklarının devamı ve gerekliliğini Şah'a bildirdi.[133]

Finkenstein Anlaşması gereği 1807'de Paris'ten İran'a giden Fransız askeri heyetinin başkanı Gardanne anlaşmayı Şah'a imzalatmasının ardından beraberinde getirdiği 20.000 tüfeği İran ordusuna verdi. Heyetten General Trezel, Karadeniz'den Hindistan'a kadar olan İran coğrafyasını detaylı şekilde incelemeye, heyetteki diğer subaylar da İran ordusunun eğitimine ve İsfahan da top, Tahran'da da bir silah fabrikası inşa etmeye başlamışlardı. Tüm bu faaliyetler detaylı bir şekilde rapor haline getirilerek Napolyon'a gönderildi. Bunlara ilaveten 1808 yılında ekonomik konuları içeren bir anlaşma daha yapılmıştır.[134]

Feth Ali Şah, Finkenstein Anlaşmasını imzaladıktan sonra 1808'de Asker Han Afşar'ı Napolyon'a göndererek anlaşmayı ona da onaylattıktan sonra başka bir elçiyi de Bombay'a göndererek İngiltere'nin İran topraklarından ve Basra körfezindeki Harg adasından çekilmesini istedi. İran, Fransa'yla yaptığı anlaşmaya güvenerek 1807'de İngiltere'yle ipleri kopardığı sırada Napolyon Rusya'yla gizlice Tilsit Anlaşmasını imzalayarak İran'ı arkadan vurmuştur.[135] Gardanne, İran ile Fransa arasındaki ilişkilerin bozulacağı endişesiyle İran'la

133 Said Nefisi; a.g.e., s.132.

134 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.211-212; Said Nefisi; a.g.e., s.137; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.65.

135 Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Cilt 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.98.

Rusya arasında bir barış anlaşması yapılması gerektiğini Napolyon'a bildirmişse de, Tilsit Anlaşmasından sonra Rusya'yla yeniden sürtüşmek istemeyen Napolyon bunu dikkate almamıştır. Feth Ali Şah, Tilsit Anlaşmasından haberdar olup Fransa'nın taahhütlerini yerine getirmeyeceğini ve Kafkas topraklarının elinden çıkacağını anladıysa da iş işten geçmişti.[136] General Gardanne, ülkesinin İran'a ihanetine tepki göstererek Napolyon'un emrine muhalefet edip askerlerini izne çıkarmamış, onlara İran askerlerinin üniformalarından giydirerek Abbas Mirza'nın ordusuna göndermiştir. Gardanne, tüm çabalarına rağmen bir şeyin değişmemesi ve kendisine de İran da artık pek sıcak bakılmadığını fark ederek ülkesine dönmeye karar verdi. Fransa'ya karşı oluşan bu tepkiyi fırsat bilen İngiltere, İran'a bir elçi gönderdi. Gardanne, Finkenstein Anlaşmasına göre İran'a İngilizlerin gelmesinin yasak olduğunu söylemişse de uyarısı pek dikkate alınmamıştır. Fransa'nın Rusya'yla anlaşmasına tepki olarak İngiltere'ye yaklaşmaya başlayan Şah, İran'daki Fransız heyetinden ülkeyi terk etmelerini istedi. Napolyon ile Abbas Mirza arasındaki mektuplaşmalar devam etmişse de ilişkiler düzelmemiş ve Fransa'nın bu hareketi ihanet olarak algılanmıştır.[137]

b. İngiltere'yle İlişikler

Rus ve Fransız tehlikesini hisseden İngiltere, Hindistan'a ulaşmak isteyenlere karşı İran'ı bir set olarak görmüş ve İran'ı askeri ve ekonomik açıdan destekleyerek ayakta tutmaya çalışmıştır. Fakat İran bu görevi tam olarak yerine getiremeyince İngiltere, Afganistan'ın kurulması için çaba harcamaya başlamıştır.[138]

---

136 Enver Ziya Karal; a.g.e., s.99; Rifat Uçarol; a.g.e., s.101.

137 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.67-69.

138 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.76.

İngiltere, güçlü bir İran'ın Hindistan halkı üzerinde etkisi olacağını, İran kültür ve ahlaki değerlerinin halk arasında revaçta olduğunu ve Farsçanın Hindistan'da kullanıldığını bildiğinden İran'ın güçlenmesini istemiyordu. Ayrıca Basra körfezinde bulunan Arapların da İran'ın nüfuzuna girmesini engellemek için çeşitli vaatlerle Arapları kendi yanına çekmeye çalışıyordu.[139]

İran da güçsüz idarecilerin olması, ülkenin mali açıdan sıkıntı çekmesi ve sürekli iç karışıklıkların çıkması İngiltere'nin işini kolaylaştırıyor ve Feth Ali Şah gibi yetersiz ve bencil idarecilerin yardım taleplerinden dolayı da İngiltere'nin İran'a müdahalesi eksik olmuyordu.[140]

İngiltere'nin güçsüz bir İran istemesinin iki ana sebebi vardı. Birincisi, İngiltere'nin en büyük ve en önemli sömürgesi olan Hindistan'ın güvenliği için batıdan gelecek olan tehlikenin durdurulabileceği en uygun yer olması; ikicisi ise, İran coğrafi konumu itibariyle Yakındoğu, Türkistan coğrafyası ve Rusya'yı kontrol edebilecek bir yerde olmasıdır. Bundan dolayı İngiltere, Afganistan üzerinden gelebilecek Rus tehdidini ve batıdan gelebilecek Fransız tehlikesini engellemek için İran topraklarını fiilen işgal etmiştir. Ayrıca İran hâkimiyetinde olan Herat ve Basra körfezi gibi stratejik noktaları da kontrolü altında tutarak Fransa ve Rusya'yı bölgeden uzak tutmaya çalışmıştır. İngiltere, Hindistan'a geçiş noktası olan İran'ın önemini bildiğinden dolayı bu ülkeyi kontrolü altında tutabilmek için güçlenmesini istememiştir. Bu amacına ulaşmak için de kimi zaman basiretsiz idarecilerin başa gelmesine uğraşmış, kimi zamansa iç ve dış karışıklıklardan dolayı zor durumda kalan İran'a dost gibi gözüke-

139 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.76.
140 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.52.

rek kendi menfaatlerine uygun siyaset yapmasını sağlamıştır.[141]

Fransa'nın ittifak anlaşması yaptığı İran'ı, Ruslarla anlaşarak arkadan vurmasını fırsat bilen İngiltere, Hindistan valisinin elçisi olarak Mehdi Ali Hanı değerli hediyelerle Feth Ali Şah'a göndererek iki ülke arasında bozulan ilişkileri tekrar düzeltmeye çalışmıştır. Bu yakınlaşmadan karlı çıkan tek taraf İngiltere olmuştur. İran ise, kaybedilen topraklarını güçlü bir devletle ittifak yaparak geri alabileceği ümidiyle yola çıktıysa da büyük kayıplara uğramıştır.

Mehdi Ali Han'ın Hindistan'a dönmesinin ardından İran elçiliğine atanan John Malcolm, İran'la ticaret anlaşması imzalamak ve Fransa aleyhine İran'la ittifak yapmakla görevlendirildi. 1800'de beş yüz kişilik bir heyetle Tahran'a gelen Malcolm, buradan Buşir'e geçerek yanındaki çok değerli hediyeleri Feth Ali Şah'a ve üst düzey idarecilere sundu. 1801'de biri ticari diğeri siyasi olmak üzere iki anlaşma yaptı. Siyasi anlaşmaya göre; Kabil hâkimi Zaman Şah ve onun vekillerinin Hindistan'a saldırıları önlenecek, İran limanlarına gelen Fransız askerleri buralardan çıkartılacak, İranlılar İngiltere ile müttefik olacaklardı. Buna karşılık Afganlılar veya Fransızlar İran'a saldıracak olurlarsa İngiltere, İran'a her türlü silah ve malzeme yardımını yapacaktı.[142] Malcolm, anlaşma yapılırken İran dan Kaşem Adasını istemişse de bu kabul edilmemiş ve anlaşmaya dâhil edilmemiştir.[143] Ticaret anlaşmasına göreyse; iki ülkenin tüccarları birbirlerinin ülkelerine rahatça girip çıkabilecekler, İngiliz ve Hint tüccarlar

141 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.92-93.

142 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.215.

143 Faruk Sümer; Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Kaçarlar Maddesi, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.451; Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.205.

ticaret için geldikleri İran da istedikleri kadar ikamet edebilecek ve Basra körfezindeki limanlara vergi ödemeksizin mallarını getirebilecekler, kumaş- demir- çelik- kurşun gibi ticaret malları İran'a gümrüksüz girebilecekti.[144]

1801'de bu anlaşmalar yapıldığı sırada Rus Çarı I. Paul ölünce yerine geçen I. Alexander'ın Hindistan siyasetinin değiştiği düşüncesi ve Zaman Şah'ın Afgan Kabil hükümdarlığından indirilerek Mahmut Mirza'nın askerlerine esir düşmesi Hindistan'a yönelik tehditlerin büyük kısmını ortadan kaldırdığı için İngiltere rahatlamıştı. İran'la yapılan anlaşmaların, Fransız askerlerinin İran'dan çıkarılması ve İngiliz tüccarlara imtiyaz sağlanması dışında bir anlamı kalmağı için yaklaşık üç ay Tahran'da kalan İngiliz elçisi Malcolm'dan Hindistan'a geri dönmesi istendi.[145]

İran, Fransa'nın ardından İngiltere'den de yediği bu darbeye rağmen yapılan anlaşmanın yürürlükte kalması ve maddi yardım temin etmek için Hacı Halil Han Kazvini'yi Malcolm'le beraber 1802'de Hindistan'da bulunan Wellesly'e gönderdi. Bombay'da Feth Ali Şah'ın mektubunu valiye sunan Hacı Halil Han Kazvini çok iyi karşılanmış, kendisine iki yüz Hindli koruyucu tahsis edilmişti. Hacı Halil Han'ın yanındaki adamlarla ava gitmesi, avlanmayı hoş görmeyen ve İngilizlere de sempatiyle bakmayan yerli halk tarafından öldürülmesine sebep oldu. Hindistan'daki İngiliz yetkililer İran'la ilişkilerin bozulmasını istemediklerinden dolayı Feth Ali Şah'a bir elçi göndererek üzüntülerini bildirerek kan bedeli ödemiş ve 1803'te Hacı Halil Han Kazvini'nin oğlu İsmail Han'a 2000 rupiye aylık bağlamışlardır.[146]

144 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.205.
145 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.250.
146 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.72.

Hindistan'a elçi olarak gönderilen Hacı Halil Han Kazvini'nin öldürülmesi üzerine İran, bu defa Muhammed Nebi Hanı Bombay'a gönderdiyse de kısa bir süre sonra onu geri çağırarak İngiltere kontrolündeki güney limanlarına yönetici olarak atadı.[147]

Bu dönemde İngiltere, Hindistan sınırındaki birliklerini kuvvetlendirerek gelebilecek tehlikelere karşı önlemler almaya çalışıyordu. Bu önlemler arasında Hindistan için stratejik öneme sahip Basra körfezinin kontrol altında tutulması da vardı. Bunun için körfezde bulunan Harg Adasında bir askeri üs kurma isteği İran'a bildirildi. İran'ın bu isteği reddetmesi İngiltere'nin pek hoşuna gitmemişti. İngiltere 1806'da, gergin olan ilişkileri canlandırmak için Tahran'a elçi gönderdi. Feth Ali Şah ise İngiltere'ye duyduğu tepkiden dolayı gelen elçiye pek ilgi ve alaka göstermeyerek, Jaubert, Olablanej ve Jevanni gibi Fransız elçilerle yakından ilgilendi. Tahran'daki Fransız elçisinin Feth Ali Şah'a telkinleri, İran-Rus savaşlarının devam etmesi, İngilizlerin isteğiyle Afganistan'a giden İran askerlerinin durumu, İran'a elçi olarak tekrar gönderilmek istenen Malcolm'un gelişini Feth Ali Şah'ın engellemesi gibi meselelerden dolayı İran-İngiltere ilişkileri kopma noktasına gelmişti.[148]

Fransızların İran-Rusya savaşında müttefikleri olan İran'ı yalnız bırakmasının ardından zorda kalan İran'ın İngiltere'den yardım talebine İngilizlerin olumlu cevap vermesi, Napolyon'un İran'a verdiği taahhütleri yerine getirmediği gibi birde Tilsit'te Rus Çarıyla görüşmesi, Avrupa'da meydana gelen siyasi hareketlerle Fransa'nın güç kaybetmesi kopma noktasına gelen İran-İngiltere ilişkilerinin yeniden canlanmasına sebep olmuştur. İngiltere de bu yakınlaşma-

147 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.72.
148 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.73; Percy Sykes; a.g.e, s.442.

dan ve İran'ın içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak Şiraz'da bulunan elçisi Malcolm aracılığıyla Feth Ali Şah tan tavizler koparmaya başlamıştır.[149]

b.1. 1809 İran-İngiltere Anlaşması

Fransız General Gardanne İran'ı terk ettiği sırada Feth Ali Şah Kafkaslarda Ruslar karşısında zor günler geçiriyordu. İçinde bulunduğu zor durumdan çıkmak için müttefik arayan Şah'ı, 60.000 kişilik Hind askeri ile 100 kişilik Ermeni ve Hindli yardımcıdan oluşan Harford Jones başkanlığındaki İngiliz heyeti 1809 yılında Tahran'da ziyaret etti. Ziyarette İngiliz Kralı III.George adına 400.000 riyal değerindeki elmas Şah'a takdim edilmiş, İngiltere'nin İran'la Fransa'dan daha eski müttefik olduğu belirtilerek ittifak yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yapılan görüşmelerde Sadrazam Mirza Şefi ile Harford Jones arasında bazı sürtüşmeler olmuşsa da 1809'da imzalanan anlaşmayla ittifak gerçekleşmiş oldu.[150] Bu anlaşmaya göre İngiltere, İran-Rusya savaşı boyunca İran ordusunun masrafları için yıllık 120.000 İngiliz lirası yardım yapacak, yeterli miktarda top-tüfek verecek ve İran askerlerinin eğitimini üstlenecekti. İran ise Yezd, İsfahan, Şiraz, Kazvin ve Tebriz'de İngiltere'nin konsolosluk açmasına izin verecek, Harg adasını Fransa'ya tahsis ettiği şekilde İngiltere'ye de tahsis edecekti. Bu son maddede bahsedilen adanın stratejik öneme sahip olduğu halk ve ruhaniler tarafından da bilindiği için anlaşma İran da büyük tepkiyle karşılanmış, hatta Feth Ali Şah hainlikle suçlanmıştır.[151]

---

149 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.217.

150 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.217; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.75.

151 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.97.

Anlaşmanın imzalanmasının ardından İngiltere'nin Hindistan valisi Lord Minto, Harford Jones'in yerine John Malcolm'u görevlendirdi (Harford Jones, İran'daki faaliyetlerine 1811'e kadar devam etti). Hindistan'dan tekrar İran'a gelen Malcolm, 1810'da Çimen-i Sultaniye'de Şah tarafından büyük bir iltifatla kabul edildi.[152]

Feth Ali Şah, anlaşmanın İngiltere tarafından da bir an önce imzalanması ve anlaşma gereğince yapılacak olan askeri ve ekonomik yardımları alması için Mirza Ebul Hasan Hanı çok pahalı hediyelerle Harford Jones'in yardımcısı James Morrier'le birlikte 1809'da Londra'ya gönderdi.[153]

1810 yılına gelindiğinde Fransa'nın iyice güçlenmesi İngiltere'yi tedirgin ediyordu. Bundan dolayı Malcolm üçüncü kez İran'a gönderildi. Malcolm, İran'ın Ruslarla olan mücadelesinde kullanması ve Gürcistan'ın tamamen Ruslardan temizlenmesi için yanında getirdiği silahları Feth Ali Şah'a teslim etti. Şah ta bu jeste karşılık tophanenin idaresini Lindsay'a, piyade komutanlığını Christie'ye ve askerin eğitimi görevini de Mantieth ile Pottinger'e verdi. Ancak Hindistan valisi Lord Minto ile ters düştüğü için görevden alınan Harford Jones'un da Tahran'ı terk etmemesi ve İran da iki İngiliz elçisinin birden bulunması yetki karmaşasına sebep oluyordu.[154]

İran, İngiltere'den alacağı mali yardımları tahsil etmesi için Ebul Hasan Han Şirazi'yi Londra'ya gönderdi. İngiliz hükümetinin, yapılacak olan mali yardımın bizzat kendilerince ödeneceği ve Hindistan'daki İngiliz hükümetinin bu işe karıştırılmayacağını bildirmesi üzerine Tahran'da bulu-

152 Clements Robert Markham; Tarih-i İran Der Devre-i Kacar, Çev. Mirza Rahim Ferzane, Los Angeles 1364, s.46.
153 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.274.
154 Percy Sykes; a.g.e, s.445-447.

nan Malcolm, Hindistan'a geri döndü. İngiltere kralı III. George bu defa da Sir Gore Ouseley'i Tahran'a elçi olarak gönderdi.[155]

b.2. 1814 İran-İngiltere Anlaşması

İngiltere'nin Tahran elçisi Gore Ouseley, subay ve eğitimcilerden oluşan otuz kişilik bir heyetle 1811'de Tahran'a ulaştı. İran ordusunun modernizasyonuna dair geçmişte vaadedilen mühimmat desteğinin bir kısmı gerçekleştirildi. Bu lojistik ve mali yardımın da en kısa zamanda nihayete erdirileceği Feth Ali Şah'a bildirildiyse de bu İngilizlerin İran'ı oyalama taktiği olup, yardım hiçbir zaman yapılmamıştır. Abbas Mirza ordusunda görevlendirilen İngiliz askerler, iki ülke arasındaki ilişkiler kesildiği sırada Tebriz'e geri çekilmişti. 1812'de İran- Rusya savaşı başladığında İran ordusunu eğiten Ouseley, savaşın bitirilmesi için gayret sarf etmişse de bir sonuç alamamış ve bunun üzerine Kafkasya'daki İngiliz askeri uzmanlarını geri çağırmıştı. Ancak bu uzmanlardan Christie, İran ordusundaki görevine devam etmiş ve Rusya ile olan savaşta ölmüştür.[156]

Zamanla İran siyasetinde söz sahibi olmaya başlayan Ouseley, Sadrazam Mirza Muhammed Şefi Han ile 1812'de bir anlaşma imzalayarak üçüncü bir ülkenin İran'a saldırması durumunda İngiltere'nin askeri malzeme ve yıllık 200.000 tümen (150.000 sterlin) maddi yardım yapacağını taahhüt etmişti. Bu anlaşmanın en önemli maddesi, başta Fransa-Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin Harezm, Buhara, Semerkand veya başka yollardan Hindistan'a saldırması halinde İran bunlara engel olacak ve bölgedeki ayanları da bu saldırılara karşı koymaya ikna edecekti. Fransızlara karşı

155 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.275.

156 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.98-99.

Ruslarla anlaşan İngiltere, gizlice İran'la da anlaşarak Rus yayılmasını da engellemeye çalışıyordu. İngiltere'nin İran-Rusya savaşında arabulucu olması ve Gülistan anlaşmasının yapılması için yoğun çaba sarf etmesindeki amacı da Rusların Hindistan'a doğru yayılmasını ve Rusya'nın İran'ı işgalini engellemekti. [157]

İngiltere anlaşmanın ikinci maddesiyle İran'ın Avrupa devletlerinden herhangi biriyle savaşa girmesi durumunda Hindistan'dan İran'a hem askeri hem de mali yardımda bulunmayı taahhüt etmişti. İngiltere'nin bunu yapmaktaki amacı, İran'ı Rusya aleyhinde savaşa teşvik ederek çıkacak bir savaş sonrası her iki devletin de güçsüz kalmasını sağlamaktı. Ayrıca anlaşmaya göre İngiltere ile Afganistan arasında çıkabilecek bir savaşta İran, İngiltere'yi destekleyecek ama İran ile Afganistan arasında bir savaş çıkacak olursa İngiltere tarafsız kalacaktı. İngiltere'nin şehzade Abbas Mirza'ya destek vermesindeki amacı da Abbas Mirza'yı Rusya'ya karşı kışkırtarak iki devleti savaştırmaktı. İngiltere, İran'daki şehzadelerin birbirleriyle mücadelesinde ortaya çıkan karışıklıklara müdahale etmeyeceği maddesini de anlaşmaya ekleterek ülkenin içişlerine karışmıyor gibi gözükmeye çalışmıştır.[158]

İngiltere ile yapılan anlaşmada Kaçar Hanlığının tek menfaati, İngiliz subay ve mühendislerinin İran ordusunu eğitmesi olmuştur. Feth Ali Şah, Ruslarla olan mücadelesi boyunca İngilizlerden alacağı mali ve askeri desteğin umuduyla anlaşmayı imzalamıştı. Fakat sonuçta yardım alamadığı gibi Kafkasya'daki önemli topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.[159]

---

157 Rifat Uçarol; a.g.e., s.101; Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.223.
158 Said Nefisi; a.g.e., s.31.
159 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.279.

Ouseley, Londra'ya gittikten sonra yerine Henry Ellies tayin edildi. Ellies'in çabalarıyla İran- İngiltere arasında 1814 tarihli "Tahran Anlaşması" imzalandı. Anlaşmaya göre İran, Rusya ile yapılan sınır anlaşmasında İngiltere'nin aracılığıyla varılan sonucu kabul edecek; Afgan kabileleriyle, Buhara, Semarkand ve Harezm Emirlerinin Hindistan'a saldırmalarını engelleyecek; İran, üçüncü bir devletle dostluk kurmayacak; İran, üçüncü bir devletin topraklarını kullanarak Hindistan'a geçmesine izin vermeyecek; İngiliz askerleri dışında hiçbir ülke askerinin kendi askerlerini eğitmesi teklifini kabul etmeyecekti.[160] İngiltere ise İran'ın kuzeyindeki askerleri koruyacak ve kendilerine saldırı olmaması şartıyla yıllık 200.000 tümenlik yardımda bulunacak; Afganistan'a müdahale etmeyecek; Şah'ın aleyhine olan iç isyanlara karışmayacak; İran'ın deniz kuvvetlerine yardım edecek; üçüncü bir ülkenin İran'a saldırması durumunda İran'a mali ve askeri yardımda bulunacaktı.[161]

İngiltere önceki anlaşmalarda olduğu gibi bu anlaşmada da İran'a yapmayı taahhüt ettiği yardımları yerine getirmemiştir. Bununla da yetinmeyen İngilizler, İran- Rusya arasında daha önce yapılan Gülistan Anlaşmasının şartlarının İran aleyhine değiştirilmesine çalışmış ve Afganistan'ın içişlerine karışmışlardır. Görüldüğü üzere İngiltere kendi menfaatine olan konularda anlaşma hükümlerini uygularken, özellikle İran'ın zayıflayıp, güçsüz düşmesi için tüm fırsatları değerlendirmiş, hatta bölgedeki en büyük rakibi olan Rusya'yı bile bu amaçla serbest bırakmıştır. İran'daki İngiliz görevliler Malcolm ve Harford Jones'un, Rusya'nın İran üzerinde bu kadar serbest bırakılmasının İran'ı zayıf düşürdüğü

160 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.82.
161 Said Nefisi; a.g.e., s.37.

ve sonuçta zayıf bir İran'ın topraklarından Rusların çok rahat bir şekilde Hindistan'a ulaşabileceğini belirterek yapılan yanlışı dile getirmişlerse de İngiltere tavrını değiştirmemiştir. [162]

İngiltere, İran'la ilgili konularda artık Londra'yı değil Hindistan'daki İngiliz hükümetini yetkili ve muhatap kılmıştır ki bu durum Asya'nın merkezi ve Herat'taki İngiliz müdahalesinin artmasına sebep olmuştur.[163]

Feth Ali Şah'ın Ruslarla savaşa girdiği 1826'da İngiltere-Fransa- Rusya, İran ve Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı konusunda görüşmeler yaparak Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırmasına karar verdikleri Petersburg protokolünü imzaladılar. İran da görevli İngiliz William Key, Petersburg protokolünü İran açısından şu sözlerle değerlendirmektedir: "*İngiltere bu protokolle, İran'ın elini ve ayağını bağlayarak Rusya'ya teslim etmiştir*."[164]

Sonuçta İran- İngiltere ilişkilerinde Feth Ali Şah'ın siyasi noksanlığı ve pasif idareciliğinden ötürü zararlı çıkan taraf hep İran olmuştur.

c. Rusya'yla İlişkiler

XVII. yy. a kadar Ruslar nihai hedefleri olan sıcak denizlere yani Akdeniz ve Basra körfezine inme amaçlarından ve Hindistan'daki İngiliz topraklarını elde etmek istediklerinden dolayı İran'a defalarca saldırmışlardır. Özellikle Kafkaslardaki İran şehirlerine yaptıkları şiddetli saldırılar Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'i fethetmesine kadar devam etmiştir.[165]

---

162 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.82.

163 Hastings; Fifty Years Of My Life II, London 1876; Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.166.

164 Rifat Uçarol; a.g.e., s.145.

165 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.86; Said Nefisi; a.g.e., s.110.

c.1. Gülistan Anlaşması

Feth Ali Şah, Rusya ile aralarındaki meselelerin siyasi yöntemlerle çözülebileceğini düşünerek Kafkasya'daki Rus orduları komutanı Goudowitch'e bir mektup yazarak Ruslaın bölgede izledikleri yayılma politikasının yanlış olduğunu belirterek diplomatik dille itiraz etmişse de bir sonuç alamamış, aksine güneydeki Rus yayılması daha da artmıştır. Bunun üzerine İran, Abbas Mirza komutasındaki Azerbaycan ordusuna Ruslara karşı savaşa hazırlanma emri vermiştir.[166]

1800 yılında Gürcistan'daki saltanat kavgasından faydalanan Rusya, Gürcistan'ı resmen işgal ederek kendisine bağladı. Gürcü saltanat mensuplarından en büyüğü olan Alexander, Rus ordusunun Tiflis'e geldiğini duyunca 1802'de İran'a kaçarak Feth Ali Şah'a sığındı. General Tzitzianov komutasındaki Ruslar, ilerlemelerine devam ederek 1803 yılında Gence, Karabağ ve Erivan'ı ele geçirdiler. [167]

Gence'nin Ruslar tarafından alınması ve buradaki Müslüman halkın katledilmesi üzerine Tahran'daki ulemanın cihat çağrıları halk üzerinde etkili oldu. Abbas Mirza komutasındaki 55.000 kişilik ordu Tebriz'den Erivan'a giderek ordugâh kurdu. 1804'teki "Eçmiyazin Savaşı"nda Abbas Mirza'nın kuvvetleri Ruslara karşı üstün durumdayken, Şemseddinlu ve İran Kazak askerlerinin Rusların tarafına geçmesiyle savaşın gidişatı değişti ve İran ordusu Erivan'a çekilmek zorunda kaldı.[168] İran ordusunun Eçmiyazin'de dağılması üzerine Feth Ali Şah 5000 kişilik kuvvetle yardıma gelmesiyle İran ordusu toparlanarak Rus ordusunu yenmiş

166 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.85.
167 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.177.
168 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.87; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.669; Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.213.

ve Erivan tekrar alınarak Muhammed Han Kaçar idaresine verildi.[169]

Rus General Tzitzianov bu yenilginin intikamını almak için hazırlık yaparken, Şuşi ve Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han Cevanşir, Rusların desteğiyle 1805'te İran topraklarına saldırınca savaş yeniden başladı. Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu Şuşi ve Gence'de Rusları bir kez daha yenince Bakü hâkimi Hüseyin Kuli Han, savaş hilesi yaparak Ruslarla anlaşma yapacağını söyleyip Tzitzianov'u Bakû'ye getirterek öldürttü. 1807 Finkenstein Anlaşmasıyla İran'la müttefik olan Fransa, İran'ın Rusya ile savaşmasını istemiyor ve iki devlet arasında arabuluculuk yaparak İran'ın İngiltere tarafına geçmesini engellemeye çalışıyordu. Fransa'nın iki ülke arasında arabuluculuk yapması için elçi olarak görevlendirdiği General Gardanne, bir seneye yakın süre arabuluculuk yapmaya çalışmışsa da 1808'de Fransa haricîyesine vermiş olduğu raporda İran- Rus savaşının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Fransa'nın bu girişimlerini İranlı idareciler, müttefiklerinin kendilerinin menfaati için çabası olarak yorumlarken Ruslar, Fransa'nın her an İngilizlerle ittifak yaparak kendilerini saf dışı bırakabilecekleri endişesiyle temkinli olmuşlar ve Hindistan'a yönelme fikrini askıya alarak Kafkaslarda toprak elde etmeye devam etmişlerdir.[170] Fakat sadece üç geçitten ulaşılabilen Kafkasya topraklarının sıradağlarla çevrili olması bölgeyi ulaşılması güç bir coğrafya kılmış ve askerleri yorgun düşürmüştür.[171] İran ordusu-

[169] Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.213; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.669.

[170] Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.266-267.

[171] Mustafa Tural; "Kafkas Nart Mitolojisinde Kahraman Tipolojisi", Orta Asya ve Kafkasya Dil Tarih Edebiyat-İlahiyat Araştırmaları. Ed. Mehtap Başarır- Rıdvan Yiğit, Palet Yayınları, Konya 2022, s.139.

nun Kafkaslarda zayıfladığı gören Rus General Goodowitch, 1807'de Erivan'ı kuşattıysa da az sayıdaki İran askerine mağlup oldu ve görevden alınarak yerine Tromsov atandı. Tromsov ilk iş olarak Karabağ ve Erivana'a tekrar saldırdı. Feth Ali Şah ve oğlu Muhammed Mirza komutasındaki 40.000 kişilik ordu, Abbas Mirza komutasındaki 20.000 kişilik orduyla birleşerek karşı harekete geçtiyse de kış mevsiminin yaklaşması ve mühimmat sıkıntısından dolayı geri çekilmek zorunda kaldı. Ruslarda fırsatı değerlendirerek Kafkasların doğu ve güney geçitlerini İran'dan aldılar.[172]

Rus komutan Katlerosky 1812'de İran'a karşı tekrar taarruza geçti ve "Aslandüz Savaşı" olarak bilinen savaşla Erivan'ı ele geçirdi. Bu esnada Tahran'da bulunan İngiliz elçisi Gore Ouseley, Rusların bu ilerleyişini kendi aleyhlerine gördüğünden dolayı hemen devreye girerek iki devlet arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. İran'ı barışa zorlamak için İran ordusunda görev alan İngiliz askeri uzmanlarını geri çekmekle (Lindsey ve Christie hariç) İran'ı tehdit ettiyse de savaşa engel olamadığı gibi Aslandüz'de yapılan savaşta İngiliz komutan Christie Ruslara karşı savaşırken ölmüştür.[173] Bu dönemde Feth Ali Şah'ın Horasan'daki Türkmen isyanlarıyla uğraşması, Rusya'nın da Napolyon'la ilişiklerinin sorunlu olması İngiltere'nin barış girişimlerini kolaylaştırmıştır. 1813'te Karabağ'ın Gülistan köyünde İran ve Rusya arasında yapılan görüşmeler neticesinde "Gülistan Anlaşması" imzalanmıştır. Gülistan Anlaşması on bir bölüm ve bir mukaddimeden oluşmaktadır. Bu anlaşmaya göre İran'ın Kafkaslardaki topraklarından büyük kısmı (Karabağ, Gence, Şirvan, Derbend, Bakü, Kebe, Taleş'in bir kısmı ve Hazar denizi sahilleri) Rusya'ya geçti. Ruslar İran'ın Hazar deni-

172 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.661; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.91.
173 Said Nefisi; a.g.e., s.166.

zindeki tüm denizcilik haklarını da elinden alıp Hazar denizinin tek hâkimi oldular ve üçüncü bir ülkenin bu denizde savaş gemisi bulundurmayacağını İran'a kabul ettirdiler. Tüm bunlara karşılık Rusya ise İran'daki saltanat kavgalarına ve İran'ın iç işlerine karışmayacaktı.[174]

Gülistan Anlaşması İran ve Rusya arasında on yıla yakın süre devam eden ve birinci devre İran-Rus savaşları olarak adlandırılan savaşları bitirmiştir. Anlaşmayla Rusya'nın İran'dan o güne kadar elde ettiği topraklar kendisinde kalmış ve bölgedeki hâkimiyeti iyice pekişmiştir. İki devlet arasındaki sınırlar İngiltere'nin etkisiyle o günkü mevcut haliyle bırakılıp sonuçlandırılmadığı için İran'ın aleyhine olmuştur. Bu anlaşmanın İran'a tek faydası, 1826'ya kadar Rusya'yla ikinci bir savaşa girmemesi olmuştur. İran içinde bulunduğu zayıf ve aciz durumundan dolayı bu kadar ağır şartlar taşıyan bu anlaşmayı imzalamış ve İngiltere her zaman olduğu gibi gene durumdan faydalanarak İran ile bir anlaşma daha yapmıştır.[175]

Giderek zayıflayan bir İran'ın ileride Afganistan ve Hindistan için bir sorun olmayacağını düşünen İngiltere, Rusların ilerleyişine ses çıkarmamıştır.[176]

Gülistan Anlaşmasıyla birlikte Kafkaslardaki üç milyon Müslüman'ın Rus hâkimiyetine girmesini içine sindiremeyen Feth Ali Şah, bu durumu görüşmek istediğini bildiren bir elçiyi 1817'de Rusya'ya gönderdiyse de Çar, Gürcistan halkının tamamının Hıristiyan olduğunu söyleyip elçiyi geri çevirdi. Rusya, İran elçisiyle beraber kendi elçisini de değerli hediyelerle Tahran'a göndererek Osmanlı devletine karşı İran- Rus ittifakı yapmak istediğini bildirdi. Ruslarla ittifaka

174 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.223.
175 Said Nefisi; a.g.e., s.306; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.673.
176 Said Nefisi; a.g.e., s.349.

sıcak bakmayan Şah, mali ve askeri yardım ümidiyle elçisi Ebul Hasan Hanı Londra'ya göndermişse de bir sonuç alamamış aksine İngiltere, Rusların işgal ettikleri topraklarda hak sahibi olduğunu bildirmiştir. Bundan cesaret alan Rusya da tüm İran'ı işgal etmeye niyetlenince İran-Rusya savaşı tekrar başlamıştır.[177]

Gülistan Anlaşmasıyla İran'ın askeri yönden iyice güçsüzleştiğini gören Rusya, İran'dan taviz üstüne taviz istemeye başladı. Rusya, Harezm, Hire ve Buhara halkının kendi topraklarında Rus ticaret kervanlarını vurduklarını bahane ederek ya İran'ın ya da kendilerinin bunları cezalandırmasını; Gilan'da daimi bir Rus konsolosluğu açılması; İran talep ederse ordusunu eğitmek için Rusya'nın subay gönderebileceğini; Osmanlı'ya karşı ittifaka yapılmasını; Rus askerlerinin Esterabad'dan geçişlerinde kolaylık sağlanmasını ve Taleş hudut gümrüğünün Rusya lehine düzenlenmesini istedi.[178] Gilan'da konsolosluğunun açılmasını ve İran ordusunu eğitmek için subay gönderilmesi teklifleri Feth Ali Şah tarafından doğrudan reddedildi. Taleş hudut gümrüğündeki düzenleme isteği için de Rusya dan gelecek bir elçiyle görüşülerek birlikte çözüm bulunmasına karar verildi. Osmanlıya karşı Ruslarla müttefik olma fikri ise İran'a pek sıcak gelmedi. Rus askerlerinin Esterabad'dan geçişlerinde kolaylık sağlanması isteği de böyle bir maddenin anlaşmada olmadığı gerekçesiyle reddedildi. Rusya'nın Harezm, Hire ve Buhara halkıyla ilgili talebi de Feth Ali Şah'ın Afganistan'ı ve Herat'ı işgal etmeyi düşündüğünden dolayı İngilizlere karşı yapılacak olan bu savaşlarda Rusları karşılarına almamak için bu toprakların İran toprakları olduğundan, gerekli

177 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.181-182, 226.

178 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.109-110.

olan işlemlerin İran tarafından yapılacağı güvencesi verilerek geçiştirilmeye çalışılmıştır.[179]

Napolyon'un 1815'te Elbe adasından kaçtıktan sonra Fransa'ya dönerek yeniden tahta geçmesi ve İran'la ittifak yaparak Ruslarla savaşması ihtimali Rusya'yı endişelendirdi. Rusya, İran'a karşı izlediği siyaseti değiştirerek taviz veren taraf olmuştur. Fakat İran lehine olan bu olumlu hava pek uzun sürmemiş, Napolyon'un Waterlo'da yenilip Sen Helen adasına sürülmesi üzerine Rusya verdiği tavizlerden vazgeçtiğini İran'a bildirince ilişkiler yine eski halini almıştır. Feth Ali Şah, 1816'da son bir ümitle Fransa Kralı XVIII. Lui'ye Ermeni Davud Hanı elçi göndererek Rusya ile aralarında arabuluculuk yapmasını teklif etmişse de Fransızlar Şah'ın bu talebine cevap verme gereğini dahi duymamışlardır.[180]

İran'daki Rus elçisi Alexander Yermolov'un 1817'de İran'ı terk etmesiyle Rus tehlikesini iyice hisseden Feth Ali Şah, Osmanlı padişahı II. Mahmud ile temasa geçerek Rusya'ya karşı askeri ittifak teklif etmişse de yeniçeri ayaklanmalarıyla uğraşan II. Mahmud'dan olumlu cevap alamamıştır.[181] İran'dan Rusya'ya dönen Yermolov'un İran'la ilgili vermiş olduğu raporlarla Çarı kışkırtması neticesinde Rusya düşmanca tavırlarını artırarak İran sınırlarını ihlal etmeye başladı. Rusya, 1818'de İngiltere ile yaptığı anlaşma gereği İran- Rus hududunun yeniden çizildiğini bir ültimatomla İran'a bildirdi.[182]

Feth Ali Şah, topraklarının Ruslar tarafından haksız işgalini Avrupa ülkelerine duyurması için Hasan Han Şirazi'yi

---

179 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.95.
180 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.226-227.
181 Percy Sykes; a.g.e, s.457.
182 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.227.

görevlendirdi. 1819 yılının başlarında İran'dan ayrılan Hasan Han, Osmanlı Padişahı II. Mahmud ile görüştükten sonra sırasıyla Avusturya İmparatoru, Fransa Kralı ve İngiltere Prensi ile görüşerek Rusların yaptıklarını anlatmışsa da bu devletlerden kimi Rusya ile müttefik olduğundan kimi de siyasi menfaatleri gereği İran elçisinin söylediklerine pek ilgi gösterilmemiştir. Bu esnada Rusya da boş durmayarak Osmanlıyla İran'ı savaşa sürükleyip çıkan karışıklıktan istifade etmek istiyordu. İranlı iki aşiret reisinin Osmanlı devletine sığınmasını fırsat bilen Rusya, İran'ı Osmanlıya karşı kışkırtmaya başladı. Gelişmeleri yakından takip eden İngiltere, İran- Rusya yakınlaşmasını engellemek için Osmanlıyla savaşa girmemeleri karşılığında İran'a mali yardımda bulunmayı vaat etmiştir.[183]

Doğuda bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı devleti Yunan isyanı ile uğraştığından dolayı konuya gereken hassasiyeti gösteremedi. Bunu fırsat bilen Abbas Mirza, Rusya'nın kışkırtmasıyla 1821'de Bağdat'ı kuşattı. Kuşatmanın 8. ayında İran askerlerinin salgın hastalıklardan ölmeye başlaması üzerine İran ordusu geri çekilmek zorunda kaldıysa da Abbas Mirza 1823'te Kars ve Ardahan'a saldırınca Osmanlı barış istemek zorunda kaldı. Osmanlı- İran arasında yapılan Erzurum Anlaşmasıyla iki devlet arasındaki sınır meselesi tam olarak halledilemedi. Anlaşmaya göre İran, aldığı toprakları geri verecek, Mekke'ye giden İranlı hacılara Osmanlı her türlü yardımı ve kolaylığı gösterecekti.[184]

Rus General Mazarovitch, İran'daki başarılı çalışmalarından dolayı 1823'te tekrar İran'a elçi olarak görevlendirilince ilk iş olarak İran'daki İngilizlerin faaliyetlerini durdurmaya

183 Percy Sykes; a.g.e, s.458.

184 Faruk Sümer; a.g.m., s.451-452; Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.228-229.

çalıştı. İran ve Rusya arasındaki bu yakınlaşma neticesinde 1825'te iki devlet arasında imzalanan muvaffakatname ile İran için stratejik bir öneme sahip olan Gökçay ve Balıklı Ruslara verildi.[185] Bu arada Rus Çarı I. Alexander'ın ölmesiyle yerine geçen I. Nikola özellikle Kafkaslarda işgal edilen yerlerdeki baskı ve zulümlerini iyice artırdı. İran, Rusya ile arasındaki meseleleri siyasi yoldan çözmek için Ruslarla görüşmelere başladı. Rusların Gökçay'ın kendileri ait olduğu konusunda ısrar etmeleri görüşmelerin yarıda kesilmesine sebep olunca İngiliz elçi Henry Willock ve Hindistan'dan gelen İngiliz görevli Mc. Donald arabuluculuk yapmaya çalıştılarsa da (İngiltere'nin, İran'a tüm bu iyi niyet gösterilerini yaparken, Ruslarla olan mücadelesi sırasında yapmayı taahhüt ettiği askeri ve mali yardımları yapmaması düşündürücüdür)[186] Rusların İran karakollarına saldırması üzerine bu çabaları bir sonuç vermedi.[187] Sonuçta Rusya'nın yayılmacı siyaset anlayışı ve Tahran'da bulunan İngiliz elçi Willock ile Tebriz'deki İngiliz temsilciler Hart ve Dr. Cromk'un kışkırtmaları yüzünden bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı.[188]

İran- Rusya savaşlarının ikinci safhası, 1826'daki Rus işgalleriyle başladı. Başlarda, Gence halkı ve Dağıstanlılar, Ruslara karşı gösterdikleri direnişle başarı kazanıp birinci savaşta kaybedilen yerleri dahi geri aldılar. Bunun üzerine Rusların, Osmanlı- Rus savaşlarında tecrübe kazanmış olan General Paskiewitch'i göreve getirmesiyle savaşın gidişatı değişti. 1827 yılında Rus ordusu, Karabağ ve Erivan'a doğru ilerlemeye başlayıp Gürgan sahillerine kadar geldi ve bura-

185 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.96.
186 Percy Sykes; a.g.e, s.457-458.
187 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.99.
188 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.97.

daki Türkmenleri İran aleyhine kışkırtarak isyana teşvik etti. Abbas Mirza'nın Serdarabad'daki mücadeleyi mühimmat eksikliğinden dolayı kaybetmesiyle burası da elden çıktı.[189]

Rus Çarı Tahran'a kadar ilerlemeyi hedefliyordu ve bunun için Tebriz'in alınması gerekiyordu. Feth Ali Şah tan beklediği yardımı alamayan ve elinde yeterince mühimmat ve asker olmayan Abbas Mirza'nın çabaları sonuç vermeyince Ruslar Tebriz'e girdi. Tebriz'in kaybedilmesi ve Rusların Tahran'a doğru ilerleyişinin devam etmesi üzerine İran barış istemek zorunda kaldı.[190] Rusya, görüşmelerin ön şartı olarak İran'ın 5.000.000 tümen savaş tazminatı ödemesini istedi. İngiltere, gelişmeleri kendi menfaatleri açısından çok tehlikeli gördüğünden dolayı Mc. Donald aracılığıyla arabuluculuk teklifinde bulundu. Feth Ali Şah, Rusların Tahran'a doğru ilerleyişi devam ettiği için bu teklifi zorunlu olarak kabul etti. İngiliz elçi Mc. Neil'in de hazır bulunduğu Türkmençay'daki görüşmeler neticesinde, 1828'de İran-Rusya arasında Türkmençay Anlaşması yapıldı.[191] (İran'ın şartları çok ağır olan bu anlaşmayı imzalamasında, İran'ı güçsüz bırakma politikası izleyen İngiltere'nin büyük etkisi olmuştur.)

Rusya bu anlaşmayla Kafkasya'da elde ettiği yerlere ilaveten Erivan, Nahcivan ve Mukan'ın bazı bölümlerini de topraklarına katarak Aras nehrine kadar geldi ve bu nehir iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi. Hazar denizindeki siyasi ve ekonomik haklar Rusya lehine değiştirildi. İran da bulunan Rusya vatandaşları Rusya kanunlarına göre yargılanacaklar; İran Rusya'ya 5.000.000 tümen savaş tazminatı ödeyecek (Bu para taksite bağlandı ve ödenmemesi du-

189 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.290-291.

190 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.234; Percy Sykes; a.g.e, s.462-463.

191 Said Nefisi; Tarih-i İçtimai ve Siyasi-yi İran II, Tahran 1376, s.220.

rumunda İran'ın kuzeybatı eyaletleri Rusya'ya geçecekti)[192]; Rusya, istediği İran şehrinde konsolosluk kurabilecek ve kendi vatandaşlarının hukuki işleriyle bu konsolosluklar ilgilenecekti (İlerleyen dönemlerde Avrupa devletleri de İran'daki kendi vatandaşları için bu ayrıcalıkları isteyecektir)[193]

Yine aynı tarihte Rusya ile yapılan ticaret anlaşmasına göre Rusya'nın İran'a ihraç edeceği mallardan %5 gümrük alınacak; Rus konsoloslukları etkin hale getirilecek, İran da ticaret yapan Rusya vatandaşları İran kanunlarından muaf olacak; Rus tüccarlara İran da ev, ambar, mağaza vb. mülklerin satışı ve kiralanmasında kolaylık sağlanacaktı.[194]

Bu anlaşmalarda Rusya'nın tek taahhüdü ise, İran'ın verdiği bu ekonomik ve siyasi tavizlere karşı jest olarak Abbas Mirza'nın veliahtlığını ve gelecekte Şahlığını kabul etmiş olmasıydı.[195]

Rusya, Türkmençay Anlaşmasının maddelerinin uygulanmasını takip etmek ve İran'la sınır meselelerini görüşmek için 1828'de Alexander Serqievitch Gribaidov'u Tahran'a elçi olarak gönderdi.[196] Gribaidov değerli hediyelerle birlikte 1829'da Feth Ali Şah'la görüşmek için saraya gitti. Bu esnada sarayda hazinedar olan Ermeni Yakup, hazineden para ve mücevher çalmış, takibe uğrayınca da Rus elçiliğine sığınmıştı. Bu olayın halk arasında duyulması üzerine İran halkında Rus, Ermeni ve Gürcü tebaaya karşı büyük bir tepki başladı. Bu sırada İran'a gelerek Müslüman olan iki Ermeni

192 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.237.
193 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.686; Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.236.
194 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.686.
195 Said Nefisi; a.g.e., s.266.
196 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.238; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.687.

kadının Rus elçisinin evine götürülmesi özellikle din adamlarının[197] tepkisini çekmiş ve mevcut infial daha da artmıştı. Bu tepkiler neticesinde halk Rus elçiliğine doğru yürüyüşe geçerek (Bu tepkinin belki de asıl ve en büyük sebebi Türkmençay Anlaşmasının maddelerinden duyulan rahatsızlıktır), Rus elçi Gribaidov'unda içinde bulunduğu otuz beş kişiyi öldürdü. Bu olaydan sadece elçilik sekreteri yaralı olarak kurtulmuş ve o da Rusya'ya geri döndüğünde İran lehine bir rapor vermiştir. [198]

Feth Ali Şah, Abbas Mirza'nın oğlu Hüsrev Mirza'yı özür için Çara gönderdi. Olaylar sırasında Rus Çarı Balkanlarda Osmanlı Devleti ile savaşta olduğundan İran'la ilişkilerinin zedelenmesini istemeyip bundan dolayı Dolghuroky'yi olayı araştırması için Tahran'a gönderdi. Rusya, İran'ın özrünü kabul ettiği gibi Türkmençay Anlaşmasıyla İran'ın vermesi gereken 500.000 tümenlik taksiti bağışlamış ve diğer taksitleri de beş yıla yaymıştır (Türkmençay Anlaşmasına göre İran, Rusya'ya 5.000.000 tümeni taksitler halinde verecekti.)[199]. Rus elçisi Şah'la görüşmesinin ardından olayın müsebbiplerinden olan Cemaleddin Esedabadi'nin İran'dan sürülmesini ve Rıza Kuli Han'ın idam edilmesini istedi. Rıza Kuli Han idam edildiyse de müritlerinin karşı çıkmasından dolayı Cemaleddin Esedabadi bir yere gönderilemedi. İran- Rus savaşları neticesinde imzalanan Gülistan ve Türkmençay Anlaşmaları ile İran büyük oranda toprak kaybetmiş ve Hazar denizi tamamen Rus hâkimiyetine girmiştir. Rusya, tanınan

197 Kaçarlar dönemi din adamları hakkında daha detalı bilgi için bkz. Yasin İpek; "Kaçarlar Dönemi İran Coğrafyasında Din ve Din Adamları", Modern İran Tarihi: Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimine, Ed: Osman Karacan, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

198 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.239; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.687.

199 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.107.

ayrıcalık ve imtiyazlar sayesinde İran'ın içişlerine rahatça karışır hale gelmiş ve sonuçta İran'ın bağımsızlığı tehlikeye düşmüştür. Rusya bu anlaşmalar sayesinde İran üzerindeki etkisini arttırdığı gibi İngiltere'yle de gizlice anlaşarak güneye (Basra körfezi ve Akdeniz'e) inişini hızlandırmıştır. [200]

d. Osmanlı'yla İlişkiler

Ağa Muhammed Han hükümdarlığının ilk yıllarında Osmanlıyla ilişkilerini iyi tutarak, Kafkasya ve Azerbaycan Hanlıklarını ele geçirmek için Ruslarla mücadeleye girişti. Ağa Muhammed Han'ın 1795'teki Kafkasya ve Gürcistan harekâtı sırasında Revan ve Karabağ Hanları Osmanlı Devleti'ne başvurarak askeri yardım ve bölge halkından bir kısmının Osmanlıya sığınması durumunda himaye edilmesini istediler. Osmanlı Padişahı III.Selim, İran'la aralarında bir sulh olduğu ve Ağa Muhammed Han'ın buna riayet ettiği sürece müdahalede bulunulmayacağı ve mültecilerin kabul edilmeyeceği bildirerek bu teklifi geri çevirmiştir.[201]

Rusya'nın İran topraklarını işgal ettiği dönemde Ağa Muhammed Han, Osmanlı dan yardım isteyince Osmanlı Devletinin Rusya ile yeni bir savaşı göze alamaması; Ağa Muhammed Han'a güvenmemesi ve Rusya'ya destek vermesi durumunda savaştan güçlenerek çıkacak bir Rus ordusunun ileride kendisine sorun olacağını düşündüğünden dolayı bu isteğe olumsuz cevap vermiş ve İran- Rusya savaşında tarafsız kalacağını bildirdi.[202] Bu sefer esnasında Ağa Muhammed Han'ın öldürülmesi üzerine yerine geçen Feth Ali Şah'la birlikte Osmanlı- İran ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

---

200 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.295-296.

201 Percy Sykes; a.g.e, s.257; Yahya Kalantari; Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı İran İlişkileri (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1976, s.16; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 6748.

202 Said Nefisi; a.g.e., s.52.

Feth Ali Şah'ın tahta geçmesinden sonra Tebriz ve Hoy Beylerbeyi Cafer Kuli Han isyan ederek bağımsızlığını ilan etti. Üzerine gönderilen Abbas Mirza komutasındaki kuvvetlerle yaptığı savaşı kaybeden Cafer Kuli Han, Erzurum Valisi Abdurrahman Paşa aracılığıyla Osmanlı Devletinden sığınma istedi. Bu durum Osmanlı- İran ilişkilerini gerdiyse de diplomatik çabalar neticesinde Cafer Kuli Han Rusya'ya gönderilmiş ve 1815'te de orada ölmüştür.

Bu dönemdeki diğer bir önemli olay da 1802'de Kerbela'daki Hz. Hüseyin türbesine saldıran Vehhabilerin buraya Osmanlı topraklarından geldikleri iddiası üzerine Feth Ali Şah durumun aslını öğrenmek için elçisini Bağdat'a gönderdi. Osmanlı Devleti de olayla alakası olmadığını ama yine de türbenin tamirini yaptıracağını bildirerek ilişkilerin bozulmamasını istemiştir.[203] Osmanlının bu tavrı ilişkilerin bozulmasını engellemişse de, İran'a karşı sert tutumuyla tanınan Ali Paşa'nın Bağdat'a vali olarak atanması hassas olan İran- Osmanlı ilişkisini etkilemiş hatta İran, Ali Paşa ile Baban mutasarrıfı Abdurrahman Paşa arasındaki mücadele de taraf olmuş ve Abdurrahman Paşa'nın ülkesine sığınma talebini kabul ederek ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur.[204] Abdurrahman Paşa'nın Şah'ı Osmanlı aleyhine kışkırtması sonucu iyice bozulan ilişkiler neticesinde Bağdat Valisi Ali Paşa İran'a saldırdı. Bu saldırı karşısında şehzade Muhammed Ali Mirza, Osmanlı sınırına gönderildi ve 1806 yılında yapılan Merivan Savaşında Osmanlı kuvvetleri ağır bir yenilgi aldı. Bu yenilgi üzerine Osmanlı Devleti işgal ettiği İran topraklarını boşalttı ve ilişkilerin yeniden düzelmesi için İran'a elçi gönderdi.[205]

---

[203] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 3797-3816, 6685.

[204] Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.220.

[205] Said Nefisi; a.g.e., s.294; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.676; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 225, s.23.

Osmanlı Devleti'nin İran'la ilişkilerin bozulmamasını istemesinin sebebi, Napolyon'un Rusya'yla yaptığı savaşta Osmanlı ve İran'la müttefik olma isteğiydi. Fakat 1807'de Tiflis'te, 1808'de de Erfurt'ta Rusya ile Fransa'nın gizlice anlaşmaları İran ve Osmanlıyı Rusya karşısında zor durumda bırakmış ve bu iki devlet İngiltere'ye yanaşmak zorunda kalmışlardır.[206] İran ve Osmanlı devletleri arasındaki bu yakınlaşma birkaç küçük anlaşmazlık dışında sorunsuz devam etmiştir. Bu küçük anlaşmazlıklara örnek olarak "Baban" meselesini verebiliriz: Bağdat valisi Ali Paşa'nın katledilmesinden sonra Irak'taki Kölemen hâkimiyetini bitirmek isteyen Osmanlı, Bağdat'a vali olarak Kölemenlerden Yusuf Ziya Paşa'yı görevlendirmek istemişse de gerek Fransız elçi Sebastiyani gerekse İran'ın ricası üzerine Yusuf Ziya Paşa'yı geri çekerek yerine Kölemenlerden Süleyman Paşa'yı atamıştır.[207] 1811'de İran'ın Osmanlıya ait Baban Sancağına saldırması ve KirmanŞah Valisi Muhammed Ali Mirza'nın da işin işine girmesiyle iki devlet arasındaki gerginlik arttı. Ancak karşılıklı görüşmeler neticesinde Baban sancağı Halit Paşa'ya verilince bu olay da büyümeden önlenmiş oldu.[208]

1811'de İran-Rusya savaşında Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan ettiği halde Rusya'nın Osmanlı topraklarından zahire temin etme isteğinin kabul edilmesini İran kendisine ihanet saydığı. Osmanlı, İran'ın tepkisini azaltmak için Tahran'daki elçisi Yasinzade Abdulvehhab Efendi aracılığıyla girişimlerde bulunmuşsa da olumlu bir sonuç alamamıştır. İran da Osmanlıya tepki olarak Baban mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile Bağdat valisi arasındaki anlaşmazlık esna-

206 Rifat Uçarol; a.g.e., s.26-27.

207 Cavid Baysun; İslam Ansiklopedisi, Bağdat Maddesi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1970, s.209.

208 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.218.

sında Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edince iki devlet savaşın eşiğine geldi. 1812'de Kirmanşah valisi Muhammed Ali Mirza komutasındaki İran ordusu Bağdat'a saldırdıysa da Bağdat valisinin karşılık vermeyip, meseleyi görüşerek çözmek istemesi sonuç vermiş ve savaş çıkmadan önlenmiştir. Osmanlı Devleti İran'la ilişkilerini yeniden düzeltmek için Celaleddin Efendiyi 1813 yılında İran elçisi olarak atadı. Celaleddin Efendi, Şah tan Bağdat saldırısı sırasındaki zararın tazminini istemişse de bir sonuç alamadan İstanbul'a geri dönmüştür. Celaleddin Efendinin aniden İran dan ayrılmasından rahatsız olan Şah, Rusya'yla Gülistan Anlaşmasının imzalanması ve ülkede iç isyanların başlaması üzerine Osmanlıyla ilişkilerini düzeltmek zorunluluğunu hissederek gerginliği gidermek için 1813'te Mirza Rıza Hanı elçi olarak İstanbul'a gönderdi.[209] Buradaki görüşmelerde iki devlet arasında sorun olan Baban meselesinde İran, Osmanlı devletinin içişlerine müdahale etmeyeceğini taahhüt etmiş ve 1814'te II.Mahmut'un Şah'a yazdığı özel bir mektupla birlikte Mirza Rıza Han Tahran'a geri dönmüştür.[210]

İki devlet 1820 yılına kadar İran'ın Baban'a müdahalesi, sınır boylarında yaşayan aşiretler, Muhip Ali Han'ın elçiliği, Van muhafızı Derviş Paşa'nın isyanı, Süleyman Hadi Efendinin elçiliği gibi basit sebeplerden dolayı karşı karşıya gelmiştir.[211] Belirtilen sebeplerden ötürü büyük bir olay yaşanmadıysa da bunlar üst üste konduğunda iki devlet arasındaki gerginlik giderek artıyordu. İran hacılarının Osmanlı topraklarında eşkıyalar tarafından soyulmaları ve Mekke- Me-

[209] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 30; Ali Akberniya; a.g.e., s.183.
[210] Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.268.
[211] Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.130.

dine'ye giderken her girdikleri şehirde "ayakbastı" parası alınması İran'ı rahatsız ediyordu. 1871'de İran maslahatgüzarı Ferecullah bu durumu bir yazıyla Babıâli'ye bildirdiyse de Osmanlı, Rusya'yla savaşta olduğu için konuyla ilgilenememiş ama en azından İran'ın gönlünü almak için Mehmet Hüsrev Paşa'yı Şark Seraskeri olarak atayarak bölgedeki idarecilerin İranlılara karşı ılımlı siyaset izlemelerini sağlamıştır. 1821'de İran ordusu Hüsrev Paşanın tedbirsizliğinden faydalanarak Toprakkale'yi işgal edince ilişkiler kopma noktasına geldi.[212] Sınır meselesini halletmek üzere Erzurum'da toplanan tarafların görüşmelerinden de bir sonuç çıkmayınca Feth Ali Şah, Osmanlıyla ilişkilerin kesilmesini istedi.[213]

İran, 1813 Gülistan Anlaşmasıyla Rusya'ya kaptırdığı toprakları telafi etmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin Mora'daki isyanla uğraşmasını fırsat bilerek doğudan (Erzurum Cephesi) ve güneyden (Bağdat Cephesi) Osmanlıya savaş açtı. 1821'de başlayan savaşta İran ordusu Muş, Bitlis, Erciş ve Doğu Beyazıt'a kadar ilerleyerek buraları işgal ettiyse de kış mevsimin gelmesinden dolayı 1822'de Abbas Mirza Tebriz'e dönmek zorunda kaldı. Bağdat cephesinde ise Muhammed Ali Mirza ile 1821'de yapılan görüşmeler neticesinde Baban sancağı Abdullah Paşa'ya verilmek şartıyla savaş yapılmadan anlaşma sağlanmış oldu.[214]

Tüm bunlara rağmen Osmanlı, savaş hazırlıklarına başladı ve sınırları içerisindeki tüm İranlı tüccar, hacı ve görevlilerin hapis veya sınır dışı edilmesi için fermanlar yayınladı.[215] İran da bu duruma 1822'de Kars'a saldırarak karşılık

---

212 Rifat Uçarol; a.g.e., s.157.

213 Halil İnalcık; İslam Ansiklopedisi, Mehmed Hüsrev Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1964, s.611.

214 Rifat Uçarol; a.g.e., s.157-158.

215 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 240, s.63,67-68,70,74.

verdi. Burada yapılan savaşta yenilgiye uğrayan Osmanlı, az sayı da İran askerinin koruduğu Toprakkale'ye saldırarak burayı tekrar ele geçirdi. İran da misilleme yaparak Muş mutasarrıfı Selim Paşa'yı yanına çekerek Osmanlı ordusunu zora soktu. Selim Paşa'nın ihanetiyle Osmanlı ağır bir yenilgi aldıysa da bu esnada İran ordusunda yayılan kolera salgını sebebiyle İran askerleri geri çekilmek zorunda kaldığı için kesin bir sonuç alınamamıştır.[216]

d.1. Erzurum Anlaşması

Her iki devletin de bu savaşlardan dolayı maddi- manevi büyük kayıplara uğraması ve bu durumdan karlı çıkan tek tarafın Rusya olması İngiltere'yi rahatsız ediyordu. İngiltere, Osmanlı ve İran arasında arabuluculuk yaparak sorunun giderilmesi için yoğun çaba harcıyordu.[217]

Osmanlı Devleti Balkanlardaki Rum isyanıyla uğraştığından, İran'da da tüccarların Şah'a yoğun baskısından dolayı her iki devlette barışa sıcak bakıyordu. 1823'te II. Mahmut, Şark Seraskeri Rauf Paşa'yı, Abbas Mirza da Mirza Muhammed Ali'yi tam yetkiyle donatarak Erzurum'a gönderdi. İran elçisinin Baban ve Zohab ile ilgili konularda ısrar etmesi görüşmelerin uzamasına sebep olduysa da İngiltere'nin de baskısıyla 28 Temmuz 1823'te İran- Osmanlı Anlaşması imzalanmıştır.[218]

İran bu anlaşmadan pek memnun kalmamış, özellikle Baban, Sibeki ve Haydaranlı aşiretlerine ait maddelerin tekrar gözden geçirilmesini istemişse de Osmanlı anlaşma üzerinde değişikliği kesinlikle kabul etmemiştir.[219]

---

216 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.237,333-335.

217 Rifat Uçarol; a.g.e., s.157.

218 Rifat Uçarol; a.g.e., s.158; Yahya Kalantari; a.g.e., s.166-168.

219 İsmail Hami Danişmend; Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.107.

İran, Osmanlı Devleti'ne ortak düşmanları olan Rusya'ya karşı ittifak teklif ettiyse de Babıâli bu teklifi reddetmiştir. 1825'teki İran- Rusya savaşında ve 1826'da Abbas Mirza Babıâli'ye ittifak teklif ettiyse de Rusya ile bir savaşı göze alamayan Osmanlı, Ruslarla aralarında bir sorun olmadığı için böyle bir teklife sıcak bakmayacağını bildirmiştir.[220]

İran, Rusya ile 1828 yılında Türkmençay Anlaşmasını imzalayınca bu defa da Osmanlı Devleti, Rus tehdidi karşısında İran'la ittifak yapmak istemiş fakat Şah, önceden kendisinin yaptığı tekliflere verilen olumsuz yanıtları sebep göstererek kabul etmemiştir.[221] Rusya da bu tehlikeyi sezinleyerek İran'la iyi geçinmeye çalışmıştır.[222]

İran'ın Türkmençay, Osmanlı Devleti'nin ise Edirne Anlaşmasıyla Ruslara karşı çok ağır şartları kabul etmeleri İran ve Osmanlı'yı birbirine yaklaştırmıştır. 1829 yılında Rusya'nın Tahran elçisi Gribadiov'un Tahran'da öldürülmesiyle tedirgin olan İran, Osmanlıya askeri ittifak teklifinde bulunmuş, II. Mahmut'un da uygun görmesiyle 1829'da iki devlet arasında ittifak anlaşması imzalanmıştır.[223]

3. Feth Ali Şah'ın Ölümü

Abbas Mirza'nın ölümüne çok üzülen Feth Ali Şah, 1834'te Tahran'dan İsfahan'a giderken altmış altı yaşında vefat edince Kum şehrine defnedilmiştir. Yaklaşık on dokuz sene hükümdarlık yapan Feth Ali Şah, Abbas Mirza'nın ölümü üzerine torunu Muhammed Mirza'yı veliaht olarak seçmiştir.[224]

---

220 Ali Akberniya; a.g.e., s.213.
221 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 36138.
222 Said Nefisi; a.g.e., s.168.
223 Rifat Uçarol; a.g.e., s.161.
224 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.145.

On dokuz yıllık saltanı süresince birçok sorunla karşılaşan Feth Ali Şah, bu sıkıntıları oğulları sayesinde atlatmıştır. Devlet işlerinden ziyade kadınlarla ilgilenen Feth Ali Şah'ın yüz elli sekiz kadınla evlendiği dahi iddia edilmektedir.[225]

III. YÜKSELME DÖNEMİ

A. Muhammed Şah Dönemi (1834-1848)

Feth Ali Şah, veliahdı Abbas Mirza'nın ölümünün ardından oğullarından birini veliaht olarak seçmek istiyordu. Fakat İngiliz ve Rus elçilerin Türkmençay Anlaşmasıyla Abbas Mirza'nın veliaht olarak belirlendiğini ve onun ölmesiyle bu hakkın onun oğluna geçtiği yönünde baskı yapmaları neticesinde torunu Muhammed Mirza'yı veliaht olarak tayin etmek zorunda kalmıştır.[226]

1834'te Feth Ali Şah'ın ölümüyle birlikte şehzadelerin her biri tahta geçmek için hazırlığa başladılar. Tahran'daki şehzade Ali Mirza "Zilel-i Saltana", Fars'da Hüseyin Ali Mirza "Şuca-ı Saltana" unvanıyla bağımsızlıklarını ilan ederek adlarına para bastırıp hutbe okuttular.[227] Diğer şehzadeler de Muhammed Şah tahta geçene kadar bulundukları yerlerde saltanat iddialarını devam ettirdiler. Saltanat mücadelelerinden kaynaklanan bu karışıklık ve isyanlar İran'ın özellikle merkez ve güney kesimlerinde görülmüştür.[228]

Babasının ölüm haberini İsfaHan da duyan şehzade Ali Mirza, muhalif kanadın ve bazı idarecilerin desteğini alarak "Adil Şah" unvanıyla tahta geçtiyse de bu sözde iktidarı doksan altı gün sürdü.[229] Ali Mirza, saltanatını kalıcı hale getirmek için İsfahan'daki orduların komutanı olan en küçük

225 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s. 328.
226 Raymond Furon; L'Iran Perse Et Afghanistan, Paris 1951, s.117.
227 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.177.
228 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.38.
229 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.38.

kardeşi şehzade Ali Naki Mirza Rüknüddevle'yi Tahran'a davet etti. Ali Naki Mirza, Tahran'a geldiğinde Ali Mirza ona değerli hediyeler (özellikle çok değerli bir elmas parçası) vererek yanına çekti. Ali Naki de çevredeki şehirlerin valilerine Ali Mirza'nın tahta oturduğunu, kendisine ve ona biat edilmesi gerektiğini bildiren mektuplar yazdı.[230]

Ali Mirza, Feth Ali Şah'ın resmi veliahdı olan yeğeni Muhammed Mirza ile görüşmesi için Ali Naki Mirza'yı Tebriz'e göndererek, Şahlığını tanıması halinde onun Azerbaycan valisi olacağını bildirdi. Bu teklifi reddeden Muhammed Mirza, devlet büyüklerinin, dayısı Yukarıbaş Kaçar reislerinden Asafuddevle'nin ve daha da önemlisi İngiltere'yle (İngilizler 30.000 tümenlik maddi destek vermiştir) Rusya'nın açık desteğini alan Muhammed Mirza, hocası Mirza Ebul Kasım Ferahani'nin de yardımıyla Tahran'a doğru harekete geçti.[231]

Ferahani, Muhammed Mirza'nın kardeşleri Cihangir Mirza ve Hüsrev Mirza'yı Azerbaycan'da tutuklatarak saltanat iddiasında bulunmalarının engelledi. Kendisine bağlı askerlerden bir kısmını İngiliz Rawlinson ile birlikte Tebriz'de bulunan Muhammed Mirza'yı korumaya, bir kısmınıda Ali Şah'ın kardeşi Mirza İlhani komutasındaki askerlerle savaşmaya gönderdi. Bu savaşta Ali Mirza'nın ordusundaki askerler Muhammed Mirza tarafına geçtiler. Muhammed Mirza, Tebriz'den Tahran'a doğru harekete geçince Kazvin'de bulunan Menuçehr Han Kazvini de askerleriyle birlikte ona katıldı ve 1834'te İngiliz Lindsay ve Rus elçisiyle birlikte Tahran'a girerek "Muhammed Şah" unvanıyla tahta çıktı.[232]

---

230 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.124-125.
231 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.219.
232 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.126-127.

Muhammed Şah, kendisine muhalefeti devam ettiren Hüseyin Ali Mirza'yı kan dökmeden, yeni iç karışıklıklar çıkmadan saltanatını tanıması konusunda Ebul Kasım Ferahani aracılığıyla uyardıysa da O hala aleyhte tutumunu devam ettiriyordu. Bunun üzerine şehzade Firuz Mirza'nın komutasında Menuçehr Han ve Henry Lindsoy'un da görev aldığı 5000 kişilik ordu Farsa gönderildi. Yapılan savaşta Hüseyin Ali Mirza yenilerek gözlerine mil çektirildi ve zindanda tutulduğu sırada veba hastalığına yakalanarak öldü.[233] İsyancı diğer kardeşlerden Cihangir Mirza ve Hüseyin Mirza'nın gözlerine Erdebil'de mil çektirilerek taht mücadelesinde saf dışı bırakıldılar.[234]

Şah'ın tahta geçmesiyle beraber İngiltere Başbakanı Palmerston ve Rusya Başbakanı Nesselrode aralarında yaptıkları gizli yazışmalarda İran'ın bağımsızlığını tanıdıklarını belirtmişlerdir. İngilizlerin bunu yapmaktaki amacı Muhammed Şah'ın Ruslarla yakınlaşmasını engellemek ve İran üzerindeki Rus nüfuzunu azaltmak; Rusya'nın amacıysa Kafkaslardaki ve İran topraklarındaki işgallere tepki duyan İran'ın İngiltere'yle yakınlaşmasını engellemekti.[235] Bu tarihi fırsat karşısında pasif kalan Muhammed Şah, Sadrazamı Ferahani'nin bu yöndeki telkinlerine de aldırış etmemiştir. Hâlbuki Ebul Kasım Ferahani, devlet idaresi konusunda kendisini çok iyi yetiştirmiş, kültürlü, geniş görüşlü bir devlet adamıydı. Saraydaki birçok insanın ve yabancıların dost gibi gözükmelerine rağmen onlara güvenilmemesi gerektiğini biliyordu. 1835'te Tahran'da görevli Dr. Riach ve John Mc. Neill, İngiliz dışişlerine gönderdikleri raporda, Ferahani'nin İngiltere'nin İran üzerindeki baskı ve etkisini azatla-

233 Aleksandro Baussani; The Persians, Florence 1962, s.165.
234 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.98.
235 Ali Akberniya; a.g.e., s.258.

ma gayretlerinin Rusya'yı güçlendireceğini, bunun da Hindistan yollarını ve Hindistan'ın güvenliğini tehlikeye düşüreceğini belirtmişleridir. Ayrıca kendileri için tehlike olarak gördükleri Ferahani'nin, iki devlet arasında daha önce yapılan anlaşmalar gereği İngiltere'ye verilmiş olan ayrıcalıklara sıcak bakmadığından dolayı bertaraf edilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Bu raporun ardından İngiltere, Muhammed Şah'ı dolduruşa getirerek saltanat mücadelesinde en büyük yardımcısı olan Ebul Kasım Ferahani'nin 1835'te katledilmesine sebep olmuştur.[236]

Mirza Ebul Kasım Ferahani'nin öldürülmesinden sonra yerine getirilen Hacı Mirza Ağasi, devlet idaresinde belli başlı bir şey yapmamasına rağmen Şah ve İngilizlerle arasını iyi tutması sayesinde saray çevresi tarafından takdir edilmiştir.[237]

1. Ülkedeki Gelişmeler

a. Herat Muhasarası (1837-1838)

Türkmençay Anlaşmasında İran'la Rusya arasında arabuluculuk yapan İngiltere, İran'ın Kafkasya'daki toprak kaybını en aza indirmek için Rusya'yla görüşebileceğini belirterek İran taraftarı bir politika izler gibi görünse de bu konuda pek bir faaliyeti olmamıştır. Fakat Rusya'nın aldığı bu topraklarla yetinmeyip güneye ineceği düşüncesi İngiltere'yi fazlasıyla tedirgin ediyordu. Türkmençay Anlaşmasıyla Rusya'ya verilen ticari imtiyazların aynısını kendisi için de isteyen İngiltere, İran'a kendisine ayrıcalık sağlayacak bir anlaşma için baskı yapmaya başladı. Fakat bu görüşmelerde İran'a muhatap olarak İngiliz hükümeti yerine Hindis-

236 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.38-39; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.127.

237 Raymond Furon; İran, Çev. Galib Kemali Söylemezoğlu, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s.117; George Nathaniel Curzon; a.g.e., s.429-430.

tan'daki kukla hükümetin yetkili kılınmasına Muhammed Şah karşı çıkarak görüşmeleri ancak Londra hükümetiyle yapacağını bildirdi. Bu gerilim, anlaşmaya sıcak bakmayan sadrazam Ferahani'ye zaman kazandırdıysa da 1814'te İran'la İngiltere arasında anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre İngiltere, İran-Afganistan arasında çıkabilecek bir savaşta tarafsız kalacak, fakat istenirse arabuluculuk yapabilecekti. Başta Lord Curzon olmak üzere İngilizler, Herat'ın İran'a ait olduğunu kabul ettiler. (Daha önce Herat'ı ele geçirmek için birçok sefer yapan Kaçar Han'ları, İngilizlerin muhalefetinden dolayı başarısız olmuşlardı.)[238]

Muhammed Şah'ın iktidara geçmesiyle birlikte İngiltere, Hindistan ve Afganistan üzerindeki Rus planlarından iyice rahatsız olmaya başladı. Bundan dolayı İngiliz dışişleri bakanı Palmerston aracılığıyla İran sarayındaki Rus nüfuzunu azaltmak için çeşitli anlaşmalar yapıldı. Liev d'Arcy Todd başkanlığında ki İngiliz askeri heyetinin İran askerlerini eğitmek için yaptığı anlaşma gibi…[239]

Ferahani'nin öldürülmesiyle Sadrazamlığa getirilen Hacı Mirza Ağasi, İngilizlere soğuk davranıp Rusya'yla olan ilişkilerini daha da artırmıştı. Ruslar bu durumdan faydalanarak Şah'ı, Herat'ı alması konusunda teşvik ediyorlardı. Herat'ın idaresinde bulunan Afgan Dürrani Hanedanından Kamuran Mirza, Gur kalesini yıkmadığı gibi Sistan'ı kendi toprağı sayarak buradaki bazı İranlıları katledip, İran'a vermesi gereken yıllık vergiyi de vermeyince 1836'da Muhammed Şah tarafından Tahran'a çağrıldı.[240] Bu davete icabet etmemesi üzerine Rus Çarının da açık destek sözünü alan Şah,1837'de Mehşed'e gelerek Gur kalesini alıp Herat önle-

238 Peter Avery; a.g.e., s.91-92.
239 Yılmaz Karadeniz, age., s.332.
240 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.142.

rine kadar ilerledi. Bu arada İngiltere elçisi Mc Neill, Tahran'dan hareket ederek Şah'ın ordugâhına geldi ve muhasaranın kaldırılması için Kamuran Mirza'yla görüşüp arabuluculuk yapacağını taahhüt etti. Bu arada Mc Neill, Afganlılara yardım etmesi için Potinger'in de aralarında bulunduğu İngiliz subay ve mühendisleri gizlice İran'dan Herat'a gönderdi.[241]

1837'de başlayan Herat kuşatması İngilizlerin Afganlılara yardımından dolayı yaklaşık on ay sürdü. Kuşatma devam ederken Mc Neill, Şah'ı anlaşma yapmaya razı ettiği sırada Rus elçi Simonivch'in araya girerek anlaşmayı engellemesi İngilizlerin endişelerini iyice artırdı. Bunun üzerine İngiltere, anlaşma yapılmazsa ilişkilerin bozulacağını ve Basra körfezinden başlayarak İran topraklarını işgal edeceği tehdidinde bulundu.[242]

Kamuran Mirza kuşatmaya dayanamayıp Herat'ın kapılarını İran ordusuna açmak üzereyken İngiltere, Basra körfezindeki Harg adalarını işgal edip Buşir'e doğru ilerleme başladı. Rus desteğine güvenen Şah, İngilizlerle ilişkilerini bozmak istemeyen Rusya'nın geri adım atmasıyla yalnız kaldı. Bunun üzerine Muhammed Şah, Kamuran Mirza'nın oğlu Celaleddin Mirza'nın da içinde bulunduğu Afgan heyetini Herat'a geri göndererek 1838'de Herat muhasarasını kaldırdı ve Tahran'a döndü. 1839'da Kamuran Mirza'yla bir anlaşma imzalayan İngiltere, Herat'ın bağımsızlığını tanıdı.[243]

İngiltere, İran'ın Herat'tan çekilmesi üzerine d'Arcy Todd başkanlığındaki bir heyeti Herat'a göndererek Dost Muhammed Han'ın yerine kendisine yakın bulduğu Şah Şuca'yı tayin etmek istediyse de olumsuz cevap alınca İngiltere'nin

241 Yılmaz Karadeniz; age., s.334.
242 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.144.
243 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.147.

ağır yenilgisiyle sonuçlanan 1838-1842 İngiltere-Afganistan savaşları yapılmıştır.[244]

b. Ağa Han Mahallati ve Seyyid Ali Muhammed İsyanları

Muhammed Şah'ın Herat'ta galip durumdayken İngiliz baskısı sonucu çekilmesinden cesaret alan İngiltere bu defada Kirman İsmailiye fırkası lideri Ağa Han Mahallati'yi Şah'a karşı isyana teşvik etti. İngiliz casuslar 1840'ta Kirman, Belucistan ve Afganistan'dan topladıkları 4000 kişilik orduyu Ağa Han'ın emrine verip Şah'a isyan ettirdiler. Ağa Han, Babek şehrine saldırdıysa da Fazl Ali Han komutasındaki Kaçar ordusuna yenildi ve ordusu dağıldı.[245] Aynı yıl tekrar isyan eden Ağa Han, on dört ay süren isyanı sonucunda kesin mağlubiyet alarak Hindistan'a sığınmak zorunda kaldı.[246]

Ağa Han isyanı bitmeden Horasan'ın kuzeydoğu bölgesinde Seyyid Ali Muhammed'in (Bab) isyanı başladı. Bu isyanda da başrolde yer alan İngilizler, Seyyid Ali Muhammed ve müritlerine maddi destek verdikleri gibi Şah'a da baskı yaparak bunların üzerindeki baskıyı azaltmaya çalıştılar.[247] Seyyid Ali Muhammed'in tutuklanmasıyla bir süre inzivaya çekilen bu hareket daha sonra Babilik ve Bahailik adıyla İran da çok daha büyük karışıklıklara sebep olmuştur. Bu hareketle ilgili daha ayrıntılı bilgi çalışmamızda Babilik ve Bahailik başlıkları altında verilecektir.

c. Horasan'da Salar'ın İsyanı

Muhammed Şah, saltanatının başlangıcında İlahyar Han Asafuddevle'yi Horasan'a vali olarak atamıştı. Asafuddevle'nin oğlu Muhammed Kuli Han ise Şah'ın sarayında kapı-

244 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.253.
245 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.140.
246 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.152.
247 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.153.

cılıkla görevliydi. Sadrazam Hacı Mirza Ağası'nın tedbirsizliğinden faydalanan Muhammed Kuli Han, Şah ve sarayla ilgili bütün gizli bilgileri babası Asafuddevle'ye bildiriyordu.[248] Asafuddevle 1845'te hastalığını ve yaşlılığını sebep göstererek yerine diğer oğlu Muhammed Hasan Han'ı (Salar) bırakmıştı.[249]

Esterabad bölgesinde keramet sahibi bir derviş olarak ortaya çıkan Mahdum Kuli Han Türkmen, Türkçeyi de bilmesinden istifade ederek başta Yemut Türkmenleri olmak üzere Türkmen boylarını yanına toplayınca Şah, Muhammed Hüseyin Han Nezdini'yi bölgeye gönderdi. Hüseyin Han buradaki oluşumu başarıyla bertaraf edince bölge halkının ve Şah'ın yanında itibarı artmıştı. Bu durum Salar'ın pek işine gelmedi ve bir gece baskınıyla Nezdini'yi öldürdü. Bunu haber alan Şah, Asafuddevle'yi Tahran'a çağırarak hem bu olayın hem de bölgedeki karışıklıkların müsebbibi olduğu düşüncesiyle sert bir dille uyardı.[250] Babasının tahkir edilmesine kızan Salar, Türkmen ve Kürtlerden oluşturduğu kuvvetiyle merkeze karşı isyan etti. Şah, damadı ve Salar'ın abisi olan Hacı Mirza Muhammed Hanı kardeşi Salar'ı ikna etmesi için Beylerbeyi göreviyle Horasan'a gönderdi. Fakat Hacı Mirza Muhammed Han burada kardeşi Salar'ın kuvvetleriyle birlik olarak Herat civarındaki Afganlıları da yanlarına alıp Şah'a isyan etti. Şah, bu isyanı bastırması için Muhammed Ali Han ve İbrahim Halil Hanı görevlendirdiyse de başarısız oldular. Bunun üzerine Şah, kardeşi Hamza Mirza'yı Horasan'a gönderdi ve yapılan savaşta Salar'ın kuvvetleri mağlup oldular. 1847'deki ikinci savaşta da yenilen Salar'ın

248 Mirza Muhammed Taki Sipihr; Nasihü't-tevarih III-IV, Tahran 1353, s.73-75.
249 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.699.
250 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.155.

kuvvetleri, Meşhed halkının Hamza Mirza'ya isyan etmesi ve Şah'ın ölüm haberinin ardından isyana devam etmişlerdir.[251]

2. Muhammed Şah Döneminde Dış İlişkiler

a. İngiltere'yle İlişkiler

İngiltere, Rusların Şah'ı Herat'ın fethi için teşvik ettiğini anlayınca Henry Ellies aracılığıyla Rusya dan gerçek niyeti konusunda açıklama istediyse de Rusya asıl fikrini gizlemiştir. Heydesbury'nin yerine Hindistan valisi olarak atanan Avclland, Aleksander Burnes başkanlığındaki bir heyeti sözde ticaret anlaşması için Kabil'e gönderdi. Bu heyet Kabil'de ticari konularla uğraşmak yerine Dost Muhammed Hanı maddi yardım taahhütleriyle kendi yanlarına çekerek İran aleyhine kışkırtmıştır. Dost Muhammed Han, İngilizlerin teklifini kabul ettiği gibi Şah'ın Kandehar'a saldırması durumunda da İngiliz Aleksander Burnes'ten yardım sözü almıştır. Kabil'e gelen İngiliz heyetinin Dost Muhammed Han'la yaptığı görüşmeler neticesinde Kabil hükümeti İngiltere tarafından resmen tanınmıştır. Bu arada İngilizlere güvenen Dost Muhammed Han, Rus heyetinin yardım tekliflerini de reddetmiştir. Herat muhasarası esnasında İngiltere, İran'ı güneyden işgal etmeye başlayacağını bildirince İran bu kuşatmadan vazgeçerek geri çekilmişti. İran'ın bölgeden ayrılmasıyla İngiltere, Afganistan siyasetinde daha da rahatladı. Kabil'de Dost Muhammed Han, Kandehar'da kardeşi Kühendal Han ve Herat'ta da Kamuran Mirza'yla ittifak yapmak isteyen İngiltere, Kandehar hâkimi Kühendal Hanı İran'la tüm ilişkilerini kesmesi için uyarmış şayet uyarısını dinlemezse kendisiyle savaşacağını bildirmiştir.[252]

---

251 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.106,108.

252 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.58-59.

Siyasi entrikalarla Afganistanlı idarecileri kontrolüne alan Aleksander Burnes, tüm isteklerini Dost Muhammed Han'a kabul ettirerek İran'a karşı cephe almasını sağladığı gibi şehzadeleri de Şah'a karşı kışkırtarak isyan etmelerini istemiştir. İran da bu gelişmelere tepki olarak Rusya'ya yaklaşınca, İngiltere bozulan ilişkileri düzeltmek ister gibi gözükerek casuslarını İran'a göndermiş, özellikle Herat'ta Kaçarların güç kaybetmesi için isyanlar çıkartmıştır. (Austin Liard'ın Bahtiyarı bölgesi valisi Muhammed Taki Hanı Şah'a karşı isyana teşvik etmesi örneğinde olduğu gibi)[253]

Muhammed Şah, Herat muhasarası sonrasında başlayan bu isyanları bastırmak için 1839'da 25.000 askerle güneye hareket etmiş ve İsfahan başta olmak üzere birçok bölgede isyancıların çoğunu öldürmüştür.[254]

İngiltere'nin İran siyasetinin daha iyi anlaşılması açısından şu olay önemlidir. İran'a karşı Dost Muhammed Han'la ittifak yapan İngilizler, bu iş birliğiyle amaçlarına ulaşamayacaklarını anlayınca Timur Şah Dürrani'nin oğlu Şah Şuca'yı Afganlı ve Hintli askerlerden oluşan 20.000 kişilik orduyla Kandehar'da ki Dost Muhammed Han'ın üzerine gönderdiler. Dost Muhammed Han ve oğulları Kandehar'dan kaçıp önce Buhara'da Allah Kuli Han Harezm'e, daha sonra da Kaçar Han'ı Muhammed Şah'a sığınmak zorunda kaldılar.[255]

Muhammed Şah, İngilizlerin desteklediği Şah Şuca'nın isyanını bastıramamıştır. Şah Şuca'yı Kandehar'a yerleştiren İngiltere, Herat'ta ki Kamuran Mirza'yla dostluk kurmak içinde mali yardımda bulunmuştur. Arcy Todd başkanlığındaki İngiliz heyeti, Kamuran Mirza'ya İran'la ilişkilerini

253 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.140.
254 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.148.
255 Percy Sykes; a.g.e, s.485.

kesmesi ve İngiliz yandaşı olması koşuluyla yıllık 25.000 rupiye vereceğine dair anlaşma yapmıştır. Kamuran Mirza'nın veziri Yar Muhammed Han, bu gizli anlaşmadan Muhammed Şah'ı haberdar etmiştir. İngiltere, her ne kadar bölgedeki yerel güçlerle iş birliği yapmaya çalıştıysa da İran'a karşı çok da başarılı olamayacağını hissetmiştir. Hatta İngiliz devlet adamlarından Dovlington, Velzele ve Mounstevarel, İngiltere'nin bölgedeki siyasetinin başarılı olamayacağını dile getirmişlerse de Hindistan Valisi Auckland, bu uyarıları dikkate almayarak 1840'ta Afganistan'a asker göndermiştir. İngiliz kuvvetleri Kabil ve Kandehar'ı almışsa da iki yıla yakın süren mücadeleler neticesinde Afgan halkı bunları Hindistan'a çekilmek zorunda bırakmıştır.[256]

Muhammed Şah, Herat'a doğru harekete geçtiğinde ilk iş olarak oğlu Nasıruddin Mirza'yı Rus Çar'ıyla görüşmeye gönderdi. Ardından da Mirza Hüseyin Han Acudun Başı'yı Tahran'daki İngiliz maslahatgüzarı Mc Neill'in sürekli devlet işlerine karışmasından duydukları rahatsızlığı ve İngiltere'nin Herat'a müdahalesinin haksız olduğunu anlatması için Avrupa'ya gönderdi.[257] İngiltere'yse İran'ın Rusya'nın kışkırtmasıyla Herat'a saldırdığını ve bölgede Rus hâkimiyetinin artmasının başta kendisi olmak üzere tüm bölge için tehdit unsuru olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda İran'ın Herat üzerindeki kuşatmasını kaldırması için Pottinger ve Stoddart'ı görevlendirdiyse de bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine 1838'de Afganistan'a gelen İngiliz elçisi Mc Neill, Afganlılarla yaptığı görüşmelerde Herat'ın İranlılara bırakılmasına izin vermeyeceklerini söyleyip, bölge halkını İran'a karşı kışkırtmış, ardından da Todd ismindeki görevliyi Hindistan'a göndererek Afganlılara askeri ve lojistik yar-

256 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.101-102.
257 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.227.

dımda bulunmuştur. İngiltere, İran'ı Herat kuşatmasında zor durumda bırakmak için Buşir'deki konsolosluğu aracılığıyla hem İran'ı karıştırmak hem de İran'ı bir ticaret anlaşması yapmaya zorlamak için girişimlerde bulunduysa da olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine önce İran'la siyasi ilişkilerini kesmiş ardından da Tahran'a ültimatom vermiştir. İngiltere'nin Herat'a olan bu ilgisinin sebebi, İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un söylemiyle "Herat, Afganistan ve Hindistan'ın anahtarıdır. (Kilid-i Dervaze-yı Hindistan)". İngiltere, Stoddart aracılığıyla Şah'a ültimatom vermiş ve bu esnada Basra körfezinde ki Harg adasını işgal ederek İran'ın Herat'a geçişini engellemeye çalışmıştır. İngiltere'nin İran üzerindeki genel siyaseti, İran'ın güçsüz bir şekilde Hindistan'la Rusya arasında tampon bir devlet olarak varlığını sürdürmesiydi.[258]

İngiltere, Herat'ın İran tarafından işgalini engelledikten sonra Elies'i İran'a, Burnes'i de Dost Muhammed Han'ın kontrolünde ki Kabil'e göndererek burada karışıklıklar çıkartmaya çalışmıştır. Afganistan'daki müttefiki Dost Muhammed Han'a fazla güvenmeyen İngiltere, Afganistan'da ki yerel idarecilerden Şah Şuca ile anlaştı. Şah Şuca da İngiltere'ye destek karşılığında maddi yardım ve Belh, Sistan, Belucistan, Kandehar ve Kabil civarının kendisine verilmesini istemiş ve bu talebi de kabul edilmiştir.[259]

İngiltere, 1838'de İran'ın Rusya'yla yakınlaşmasını bahane ederek Mc Neill aracılığıyla Tahran'a ültimatom vermiştir. Ardından Basra körfezine savaş gemilerini gönderdiği gibi İngiliz Dışişleri bakanı Palmerston ile Rus Dışişleri arasında gizli yazışmalarla ittifak girişimlerinde bulunulmuştur.[260]

---

258 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.330.
259 Percy Sykes; a.g.e, s.405.
260 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.266.

İran, İngiltere'nin uluslar arası arenada özellikle Mc Neill'in yaptığı olumsuz propagandanın etkilerini ortadan kaldırmak ve İngiltere'yle bozulan ilişkilerini düzeltmek için Mirza Hüseyin Han Acudunbaşı'yı önce Avrupa ülkelerine, ardından da İngiltere kraliçesi Victoria ile görüşmek için Londra' ya göndermiştir.[261] Kraliçe yerine Dışişleri Bakanı Palmerston ile görüşen Acudunbaşı, bu görüşmeden bir sonuç alamayınca bu defada Avam kamarası üyeleriyle görüşmüş ve burada ağır hakaretlere maruz kalmıştır. İngiltere ve Rusya dan aradığı desteği bulamayan İran, yeni müttefik olarak Fransa'ya yaklaşmaya başlamıştır.[262]

1841'de İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri köle ticaretinin yasaklanması konusunda bir anlaşma imzaladılar.[263] İngiltere, bu anlaşmayı bahane ederek Basra körfeziyle Umman denizine köle girişini ve köle taşıyan gemilerin geçişini yasaklayıp, tüm gemileri bu amaçla kontrol etmek isteyince Muhammed Şah, bu hareketin İran'ın iç işlerine müdahale olduğunu ve bunu kabul etmeyeceğini bildirmiştir. 1848'de Sadrazam Hacı Mirza Ağasi'yle İngiliz temsilcisi Ferrant arasında yapılan görüşmelerle köle ticaretinin karada caiz, Basra körfezinde yasak olduğuna dair bir ferman yayınlanmıştır.[264]

b. Osmanlı'yla İlişkiler

1839'da Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Ali Rıza Paşa, Muhammere'ye (Hürremşehr) saldırınca Muhammed Şah olayı protesto etmek için İstanbul'a gönderildiyse de Osmanlı bunu pek dikkate almamış ve Kotur'la Hoy'a seferler düzenlemiştir.[265]

---

261 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.254.
262 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.256.
263 Rifat Uçarol; a.g.e., s.38.
264 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.144-145.
265 Peter Avery; a.g.e., s.117.

1842'de Osmanlı Devleti'nin görevden aldığı Süleymaniye valisi Mahmut Paşa'nın İran'a sığınması iki devlet arasındaki gerginliği artırmıştır. İki devletin sınırlarında yaşayan göçebe aşiret ve Kürtlerin bölgeden geçen ticaret kervanlarına ve İranlı hacılara zarar vermesi de diğer bir anlaşmazlık sebebi olmuştur. Kerbela'da çıkan isyana Osmanlı'nın sert müdahalesiyle birlikte iki devlet arasındaki anlaşmazlık had safhaya ulaştı.[266]

Osmanlı ile İran arasındaki gerginlik İngiltere'nin işine gelmiyordu. Osmanlı, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile uğraştığından İran'la savaşmak istemiyordu. İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğuyla iki devlet arasındaki soruna çözüm bulmak için bir komisyon kuruldu. İran, Osmanlı, İngiltere ve Rusya'nın temsilcilerinin katıldığı komisyon Erzurum'da toplandı. İngiltere temsilcisi Williams'ın Osmanlıdan, Rus temsilcisi Dainese'nin de İran'dan yana tavır almaları sebebi ile üç yıl süren görüşmelerden bir netice alınamamıştır.[267]

Sınır görüşmeleri devam ederken İran temsilcisi Mirza Taki Han Ferahani, Erzurum'da bir kavga sonucu öldürülünce İran görüşmelerden çekilmek istedi. İngiltere'nin araya girmesi ile Osmanlı olayın ferdi bir olay olduğunu bildirip İran'dan özür dileyince 1847'de anlaşma yapıldı.[268] İkinci Erzurum Anlaşması olarak anılan bu anlaşmaya göre: Doğudaki Muhammere ve Şattül Arap İran toprağı olacak, Süleymaniye de Osmanlı toprağı olarak kabul edilecekti. Şattül Arab'daki limanlar iki devletin gemicilik faaliyetlerine açık olacak ve Osmanlı buradaki Şiilere iyi davranacaktı.[269]

---

266 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.346
267 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.220-222.
268 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No:5.
269 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.260.

Osmanlı-İran arasında 1847'de imzalanan Erzurum Anlaşması ile iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlığı geçici de olsa giderilmiştir. İran, anlaşmanın sekizinci maddesine göre Süleymaniye ve Zuhab vilayetinin batı bölgesini Osmanlı devletine bırakmış, buna karşılık Osmanlı devleti de Bender, Muhammere (Hürremşehr), Abadan ve Şattül Arab'ın sol sahilinde İran'ın tasarruf hakkını ve buralarda gemicilik faaliyetlerini kabul etmiştir. Ayrıca anlaşmanın beşinci maddesi ile Osmanlı, ülkesinden geçecek İranlı hacı ve ziyaretçilere iyi davranacağını taahhüt etmiştir. Dokuzuncu maddeye göre anlaşmanın iki ay içerinde imzalanması zorunlu tutulmuştur. Osmanlı Devleti anlaşmanın bazı maddelerinden endişelenerek Muhammere ve Şattül Arap'la ilgili konuların tam olarak açıklığa kavuşturulmadığını ileri sürerek adı geçen yerlerle ilgili dört maddelik yeni bir düzenlemenin kabulü halinde Erzurum anlaşmasını imzalayacağını İran'a bildirdi. Rus ve İngiliz elçilerin araya girmesi ile 1848'de İran, Osmanlının dört maddelik şartlarını kabul etti. İran elçisi Tahran'a döndükten sonra başta kabul ettiği dört maddelik açıklamayı daha sonra rafa kaldırmış ve bu ileride büyük sorunlara sebep olmuştur.[270]

c. Fransa'yla İlişkileri

İran'ın İngiltere ve Rusya'ya verdiği hukuki ve ticari imtiyazlara benzer ayrıcalıklar isteyen Fransa, İstanbul'daki elçisi Comte de Sartiges'i 1844'te Şah'a göndererek taleplerini iletmiştir. Şah ta yayınladığı bir fermanla İran'daki Fransız tebaaya ticari özgürlük ve ülkeye serbestçe girip çıkma hakkı vermiştir.[271]

---

270 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.170,172.

271 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.261.

Sadrazam Hacı Mirza Ağasi aynı hakları Fransa'daki İran tebaası için istediyse de olumsuz cevap almış buna rağmen gene de iki ülke arasında ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, İngiltere ve Rusya'ya verilen tüm imtiyazlar Fransa'ya da verilecek, Fransızlar Tahran, Tebriz ve Buşir'de konsolosluk açabileceklerdi. Tüm bu tavizlere karşılık İran, sadece Paris, Marsilya şehirleri ve Borbun adasında ticari konsolosluk açabilecekti. Sadrazam Ağasi, İngiltere ve Rusya'nın bu anlaşmaya tepki göstereceklerini bildiğinden anlaşmayı gizlemeye çalışmış, aynı zamanda da Paris'e bir elçi göndererek üçüncü bir ülkenin İran'a saldırması durumunda Fransa'dan yardım istemiştir. 1847'de Fransa'ya giden Mirza Muhammed Ali Han taleplerine olumlu yanıt alamayınca iki ülke arasında yapılan ticaret anlaşmasının artık İran tarafından tanınmayacağını bildirerek ülkesine geri dönmüştür.[272]

3. Muhammed Şah'ın Vefatı (1848)

Muhammed Şah saltanatının sonlarına doğru devlet işlerinden elini iyice çekmiş ve yetkiyi sadrazamı Hacı Mirza Ağasi'ye bırakmıştı. Ağasi'nin saraydaki etkisinin artması Rusların işine gelmişti. Çünkü Hacı Mirza Ağasi'deki Rusya sevgisi o kadar fazlaydı ki, onun Rus tabiiyetinde olduğu dahi söyleniyordu. Devlet idaresinden çok fazla anlamayan Muhammed Şah, yakalandığı gut hastalığından kurtulamayarak 1848 tarihinde 42 yaşındayken öldü.[273]

B. Nasıruddin Şah Dönemi (1848-1895)

Muhammed Şah'ın saltanatının sonlarına doğru Horasan, Fars, Luristan, Kirmanşah gibi eyaletlerde iç isyanlar çıkmış ve Kaçar Hanlığı dağılma noktasına gelmişti. Muhammed Şah

272 Raymond Furon; a.g.e., s.118.
273 Percy Sykes; a.g.e, s.487.

5 Eylül 1848'de ölmeden önce tahtı, 1848-1895 yılları arasında yaklaşık 50 yıl şahlık yapacak olan veliaht Nasıruddin Şah'a bırakmıştı. Babası öldüğünde 16 yaşında olan Nasıruddin Şah, Azerbaycan valisi olarak Tebriz'de kalıyordu.[274] Şah ilk olarak Tebriz'de taç giydi ve O, Tahran'a gelene kadar ülke yönetimini 40 gün boyunca annesi Mehd-i Ulya üstlendi. Nasıruddin Şah, Tebriz'den düzenli bir ordu koruması ile yola çıktı ve 23 Aralık günü Tahran'a ulaşarak ikinci kez orada taç giydi.[275]

Muhammed Şah'ın ölüm haberinin yayılmasıyla Tahran'da karışıklıklar çıktı ve Hacı Mirza Ağasi sadrazamlığı bırakmak zorunda kaldı.[276] Nasıruddin Şah da tahta geçmesinde ve yetişmesinde büyük emeği olan Mirza Taki Han'ı "Emir-i Kebir" unvanıyla sadrazamlığa getirdi.[277]

Nasıruddin Şah, ülke idaresine geçince tek adam olma amacıyla etrafındaki insanların fikirlerine aldırış etmedi. Bu durumu sezen saray görevlileri Şah'ın her sözünün, her icraatının doğru olduğunu devamlı Şah'a telkin ederek konumlarını muhafaza etmek istediler. Saraydaki İngiliz ve Rus nüfuzunun ağırlığı, Şah'ın kendisi dışındakilerin fikirlerine aldırış etmemesinden dolayı bu dönemde daha da artmıştır.[278]

Nasıruddin Şah'ın üzerinde etkisi olan tek grup saraydaki ruhani sınıftı. Şah'ın ruhanilerin etkisinde kalması yabancılara verilen imtiyazların lağvedilmesi ve milli kaynakların yabancıların tekeline girmesini engellemede faydalı olduysa da yapılacak ıslahatlarda ve yöneticilerin atanmasında doğrudan etki etmeleri ülkeye zarar da vermiştir.[279]

---

274 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.108; Abbas Kadıyani; a.g.e., s.724.
275 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.108-109.
276 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.108.
277 Abbas Kadıyani; a.g.e., s.724-726.
278 George Nathaniel Curzon; a.g.e., s.515.
279 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.362.

1. Ülkedeki Gelişmeler

a. Mirza Taki Han'ın (Emir-i Kebir) Sadrazamlığı ve Islahatlar

Muhammed Şah döneminde Sadrazamlık yapan Hacı Mirza Ağasi halk tarafından pek sevilmiyordu. Nasıruddin Şah'ın iktidara gelmesiyle birlikte görevini bırakmak zorunda kaldı. Şah'ın Tahran'a varmasından sonra Kerbela'ya sürgün edilen Ağasi, 1850'de ölünceye kadar burada yaşamıştır.[280].

Nasıruddin Şah, Ağasi'den boşalan Sadrazamlığa, tahta geçmesinde büyük emeği olan hocası Mirza Taki Han'ı getirdi. Emir-i Kebir yani Mirza Taki Han, Kaçar Hanlığının en büyük siyasi şahsiyetlerinden biridir. Mirza Taki Han, FeraHan da bulunan Hezave halkındandır. Mirza Muhammed Han zamanında üst düzey görevlere getirilen Mirza Taki Han gayret ve başarılarından dolayı "Vezir-i Nizam" lakabını aldı. Daha sonra Feth Ali Şah'ın emrine girdi ve Hüsrev Mirza ile Petersbourg'a gitti. Muhammed Şah zamanında ise İran'ın temsilcisi olarak Erzurum Komisyonunda görevlendirildi. Her iki görevde de zekâsını ve becerisini kanıtlayıp İran'a döndükten sonra Mirza Muhammed Han Zengen'in Azerbaycan vekili oldu ve "Emir Nizam" lakabını aldı. Muhammed Şah'a ve veliaht Nasıruddin Mirza'ya hizmet etti. Emir Nizam, bu şehzadenin emrinde düşmanlara karşı büyük başarılar kazandı. Nasıruddin Şah iktidara geldiğinde, annesi Mehdi Ulya'nın muhalefetine rağmen onu Sadrazamı yaptı ve kız kardeşi İzzetuddevle ile evlendirdi.[281]

Nasıruddin Şah'ın Avrupa medeniyetine olan hayranlığı neticesinde ülkede sosyal hayata dönük ıslahatlar hızlandırılmıştı. Askeri ve siyasi alanda daha önceden başlatılan ıs-

---

280 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.108.

281 Soner İşimtekin; Nasıruddin Şah'ın Avrupa Seyahatnamesi (Sefername-i Firengistan-ı Nasıruddin Şah) İnceleme ve Çeviri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s.23.

lahat hareketleri devlet adamlarının ve ruhanilerin engellemelerinden ötürü tam manasıyla gerçekleştirilememiştir.[282] Şah'ın desteğini de alan Mirza Taki Han, mali- askeri- siyasi ve sosyal alanlarda ıslahat hareketlerine girişti.

Mirza Taki Han öncelikle devletin gelir ve giderlerini gösteren ilk bütçeyi hazırlayarak mali harcamaları bir düzene koydu. Sadrazamlığa geldiğinde hazinenin boşalmış, eyaletlerden merkeze gönderilmesi gereken vergi vb. ödemelerin gönderilmediğini ve saray harcamalarının had safhada olduğunu fark etti. Tüm bu açıkları kapatmak için büyük çaba harcayan Sadrazam, Şah'ın özel hazinesini dahi devlet harcamaları için kullanmaya başlayıp, şehzadelerin ve saray memurlarının harcamalarını kıstı. Tüm bu çabaları menfaatleri zedelenen insanlar tarafından hoş karşılanmadı ve Şah'la arasının bozulmasına sebep oldu.[283]

Mizra Taki Han, İran'ın dış ülkelerle olan ilişkilerini de bir düzene sokarak özellikle İngiliz ve Fransızların saraydaki nüfuzlarını kırmaya çalıştı.[284] Mizra Taki Han'ın bu faaliyetleri İngiliz ve Rusların pek işine gelmeyince daha Sadrazamlığın üçüncü ayında elçileri aracılığıyla aleyhte propagandaya başladılar. Sadrazamın bu vatansever ve batıya teslimiyeti reddeden tavrını Tahran'daki İngiliz elçi Justin Sheil, İngiltere Dışişlerine gönderdiği raporda, İran da Muhammed Şah dönemindeki nüfuzlarının kalmadığını, Horasan'daki Salar'ın tekrar isyana teşvik edilerek Sadrazama yeni sorunlar çıkarmanın gerektiğini belirtmiştir. İngilizlerin ilk olarak başkentte çıkarttıkları karışıklıklar daha sonra Berucerd, Kirmanşah, Şiraz, Kirman, Yezd ve Horasan'a da sıçradı. [285] Mirza Taki Han

[282] Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.364.
[283] Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.181.
[284] Hasan Hakımıan; a.g.e., s.138-139; Soner İşimtekin; a.g.e., s.2.
[285] Hasan Hakımıan; a.g.e., s.138-139; Soner İşimtekin; a.g.e., s.2.

ülkedeki karışıklıklara ilk olarak Serkeşleri boyun eğdirip, Babileri kontrol altına almakla başladı. İlk olarak Muhammed Şah'ın döneminde ortaya çıkan Hasan Han Salar, İngilizlerin teşvikiyle tekrar ayaklandı. Salar, bir grup Türkmen ile Meşhed'e doğru yola çıktı ve Mirza Haşmetuddevle'yi yendi. Emir-i Kebir de Haşmetuddevle'nin kardeşi Sultan Murat Mirza'yı bir ordu ile Horasan'a yolladı. Ordu 1850 yılında Meşhed'i alıp Salar'ın ordusunu yendi. Mirza Taki ülkedeki karışıklıkları bastırdıktan ve isyancıları cezalandırdıktan sonra başarılarından dolayı "Emir-i Kebir" lakabını aldı.[286]

Mirza Taki Han, dış ilişkileri yeniden düzenlemek istemiş ve bu amaçla 1851'de Londra, Sen Petesburg ve İstanbul'da elçilikler kurarak buralara maslahatgüzarlar tayin etmiştir. Tüm bunlara ilaveten yeni müttefik arayışına girerek Amerika'yla dostluk anlaşması imzalanmıştır. Ancak Sadrazamın ölmesi sebebiyle bu anlaşma uygulanamadıysa da 1856'da kapsamı daha dar olan İran Amerika anlaşması imzalanmıştır.[287]

Nitelikli askerler yetiştirmek amacıyla Darülfünun'u kurdurup, burada mühendis olarak Captain Zattie, eğitimci olarak Carnoto ve Dr. Pollak'a görev vermiştir. Ayrıca Darülfünun'da piyade, tophane, mühendislik, tıp, süvari, cerrahi, eczacılık, madencilik bölümleri de vardı. Buralarda ihtiyaç duyuldukça Avrupa'dan öğretmen getirtilmiştir. Mirza Taki Han, İran ordusundaki yetersizlikleri fark ederek bunun çözümünün, yıllardır yardımcı olduklarını iddia eden İngiliz ve Rus uzmanlarının yardımıyla değil 1851'de kurduğu Darülfünun ve buraya Avusturya'dan getirdiği uzmanlarla olacağını düşünüyordu.[288]

---

286 Abbas Kadıyani; a.g.e., s.725-726.
287 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.177.
288 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.166.

Orduda görev taksimi yapılması, silah fabrikalarının kurulması, askeri araç ve gerecin İran tarafından üretilmesi, ordunun ahlaki olarak geliştirilip halkla olan ilişkilerini düzeltilmesi amacıyla ülkeye Avusturyalı danışmanları ve eğitimcileri davet etti.[289]

Mirza Taki Han kalkınmanın sadece askeri alanda olmayacağını anlayarak kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda eğitim görmeleri için Avrupa'ya öğrenciler gönderdi. Avrupa'dan bu konularda uzmanlar gelmesini sağlayarak İngiliz Edward Burgess'in desteğiyle "Ruzname-i Vakayı-i İttifakiye" adlı haftalık gazeteyi çıkarmıştır. [290]

İdari alanda devlet memurlarının maaşları yeniden düzenlemiş, rüşvet engellenmeye çalışılmış, postaneler açılmış ve posta hizmetlerinin aksamaması için önemli geçitlere karakollar kurularak polis teşkilatı yeniden düzenlemiştir.[291]

İktisadi alanda; şeker, kâğıt, dokuma, iplik fabrikaları gibi tesisler kurularak buraların daha verimli çalışması için Avrupa ve Rusya'ya elemanlar gönderilmiş, madenlerin (öncelikle altın) ve zirai ürünlerin dışarı çıkması ve bunların üzerindeki yabancı tekeli kırılmaya çalışılmıştır. Tabi ki bu da İngiliz ve Rus tüccarların tepkisine sebep olmuştur.[292]

Tüm bu gelişmelerde saf dışına itildiğini hisseden İngiltere, İran'daki maslahatgüzarı Justin Sheil vasıtasıyla Sadrazamın faaliyetlerini engellemek ya da en azından yavaşlatmak istedi.[293] Hatta İngiltere daha da ileri giderek saray baş kadını olan Mehdi Ulya'nın da yardımıyla Şah'ı, Sadrazamın Rusya dan güç alarak kendisini devirmeye çalışacağı habe-

289 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.124-126.
290 Aleksandro Baussani; a.g.e., s.167.
291 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.182-183.
292 Aleksandro Baussani; a.g.e., s.166-167.
293 Ann K. S. Lambton; Islamic Society in Persia, Oxford 1954, s.18.

riyle etkileyerek 1851'de Sadrazamı görevden aldırmıştır. Onun yerinede sadrazamlığa İngilizlere bağlılığı bilinen "İtimaduddevle" lakaplı Ağa Han Nuri'nin geçmesi sağlanmıştır.[294]

Emir-i Kebir görevden alındıktan sonra Şah'ın annesi Mehd-i Ulya ve yeni sadrazam İtimaduddevle, Mirza Taki'nin Tahran'da kalmasından rahatsız oldular. Şah'ın tekrar onunla yakınlaşmasını engellemek için İngiliz taraftarı olan Ağa Han Nuri, Rus elçisinin Emir-i Kebir'e alaka göstermesini bahane ederek, Emir-i Kebir'i Rusların etkisiyle ülkeye ihanet etmekle suçlayıp, Nasıruddin Şah'a onu öldürmesi için baskı yaptı. Ulaştırma Bakanı Hacı Ali Han Hacibuddevle de onun katledilmesi hükmünü verdi. Emir-i Kebir 1851 yılında Fin Hamamında öldürüldü ve cesedi Irak'a gönderilip Kerbela'da toprağa verildi.[295]

b. Horasan'da Salar İsyanı

Muhammed Şah döneminde Horasan'da atılan isyan ve kargaşa tohumları bu dönemde isyana dönüştü. 1850'de İsfaHan daki isyan kan dökülmeden bastırılmışsa da Horasan'da Asafuddevle ailesinin çıkardığı isyanlarda güç kullanılmıştır. Muhammed Şah döneminde Şah'a karşı iki defa isyan eden Salar başarısız olunca Türkmenlere sığınmış, bu zaman zarfında Meşhed'e saldırarak Türkmenlerin de desteği ile burayı ele geçirmişti. Nasıruddin Şah, amcası Sultan Murad Mirza'yı Salar üzerine gönderdi. Meşhed halkının yardımıyla Salar'ı yenen Sultan Murad Mirza, Sebzevar ve Nişabur'u da alarak 1851'de Salar ve kardeşlerini teslim alarak katletti. Bu olaydan sonra Sultan Murat Mirza, Horasan valiliğine tayin edildi.[296]

---

294 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.269.
295 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.112-115.
296 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.705.

c. Babilerin İsyanı

Muhammed Şah döneminin sonu Nasıruddin Şah döneminin başlarında yeni bir mezhebi fırka olarak ortaya çıkan Babilik hareketinin kurucusu olan Seyyid Ali Muhammed (Bab) ve etrafındaki insanların İslam inancına ters düşen fikir ve hareketleri gerek İran halkından gerekse ulemadan büyük tepki görmeye başlayınca Seyyid Ali Muhammed, Şiraz'da tutuklanarak İsfaHan da ikamete mecbur tutuldu. Mazenderan, Fars, Kirman, Tebriz ve Zencan'da bu harekete mensup birçok insan yakalanarak öldürüldü.[297]

Babiler bu olayların sorumlusu olarak gördükleri Mirza Taki Han'ı öldürmek istedilerse de sadrazam gerekli tedbirleri alarak bu düşünceleri uygulamalarına fırsat vermedi. Mirza Ali Muhammed'in Tebriz'de idam edilmesi üzerine Babiler, Kaçar Han'ı Nasıruddin Şah'a başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Bu olayın ardından Babilerin bir kısmı öldürülürken bir kısmı da hapse atıldı. [298]

Seyyid Ali Muhammed'in Tebriz'de öldürülmesinin ardından Mirza Yahya (Subhi Ezel) ve Mirza Hüseyin Ali (Bahaullah) arasında liderlik mücadelesi başladı. İki kardeşin çekişmesi neticesinde İran da karışıklıklar çıkmaya başladı. Bahaullah ve Subhi Ezel'in Bab'la aynı sona uğramasından çekinen İngiltere ve Rusya, Kaçar Hanına baskı yaparak bu iki kardeşin ve yandaşlarının Bağdat'a gönderilmelerini sağladılar. Bu şahıslar Bağdat'ta on yıl kaldıktan sonra halkın şikâyeti üzerine İran'ın talebiyle önce İstanbul'a daha sonra da Edirne'ye nakledildiler.[299]

---

297 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.109.

298 Şevki Efendi; Bahaî Dininin I. Yüzyılı, Çev. Suna Bozkır, Baha Yayınları, İstanbul 1995, s.107; Raymond Furon; a.g.e, s.156.

299 Aleksandro Baussani; a.g.e., s.167.

Babilik ve Bahailik'le ilgili daha detaylı bilgi ayrı başlıklar halinde diğer bölümde verileceklerdir.

d. Serahs Akderbend Savaşı

Salar'ın Horasan taraflarında isyan etmesiyle karışan bölgede, Türkmenler ve Özbeklerde fırsattan istifade ederek isyana katıldılar. Hive Hanı Muhammed Emin Han, Merv'i alıp Serahs'a doğru ilerlediği sırada Salar üzerine Şah'ın asker gönderdiğini duyarak geri çekildi. Çeşitli hediyelerle kendisini Şah'a affettirmeye çalıştı. Rıza Kuli Han Hidayet'ten 1850'de Hive'ye giderek durumu tetkik etmesi istenmiştir. Yapılan görüşmelerde Muhammed Emin Han, Merv ve Serahs'a saldırmaması hususunda uyarıldıysa da Rusya dan aldığı desteğe güvenen Hive Hanı anlaşmaya pek yanaşmadı. Bunun üzerine Serahs ve Merv'e saldıran Kaçar ordusu yerli halkın direnmesi sebebiyle üç yıl savaşmak zorunda kaldı. 1854'te Horasan Valisi Feridun Mirza komutasındaki Kaçar ordusu kesin bir galibiyetle Muhammet Emin Han'ı esir alarak öldürdü.[300]

Serahs savaşının ardından bölgedeki Türkmenler üzerinde Şah'ın etkisi daha da artmaya başladı. Bu fırsatla bölgedeki hâkimiyetini tam olarak pekiştireceği sırada çevresinin etkisinde kalan Şah, 1855'te Herat'a doğru yönelmeye karar verdi.

e. Herat'ın Alınması (1856)

İngiltere, İran'ın güneyiyle Afganistan'daki nüfuzunu güçlendirmek ve bunu İran'a kabul ettirmek istiyordu. Bu amaçla kukla gibi kullandığı Dost Muhammed Hanı, Herat'a saldırması için kışkırtıyordu. Herat Emiri Seyid Muhammed

[300] Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.179-180; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.714-715.

Han Zahirüddevle bu tehlikeyi sezinleyip İran'dan yardım isteyince, Sam Han İlhani komutasındaki 1500 asker Meşhed'den Herat'a gönderildi.[301] İngiltere de harekete geçerek Herat halkına bol miktarda para dağıtarak kendi yanlarına çekmeye çalıştı. Nasıruddin Şah, İngiltere'nin bölgeyi yine kışkırtmaya başlayacağını anlayınca Hüsamüssaltana komutasındaki İran ordusunu Herat'a gönderdi. Bu ordu Herat'a giriş için büyük önemi olan Gur Kalesi'ni alarak Herat saldırısına başladı.[302]

İran ordusu birkaç ay süren kuşatmadan sonra 1856'da Herat'a girdiğinde şehrin idaresini elinde bulunduran Muhammed Yusuf Hanı esir alıp öldürerek Nasıruddin Şah adına hutbe okutup sikke bastırdı.[303]

f. Paris Anlaşması

İran'ın Herat'ı alması İngiltere ile olan ilişkileri bozunca, Sadrazam Mirza Ağa Han Nuri, Osmanlı ve Fransa'dan arabuluculuk yapmalarını istediyse de İngiltere görüşmeye yanaşmadığı gibi Şah tan Sadrazamı görevden almasını istedi.[304]

1853'te Scheil ve sadrazam arasında yapılan anlaşmaya göre İran; Herat'a asker göndermeyecek, Herat paraları üzerinde Şah'ın isminin yazılmasını istemeyecek, adına hutbe okutulmayacak ve Tahran'da tutuklu bulunan Heratlıları serbest bırakacaktı. İngiltere, İran'ın Herat'tan çekilmesini sağlamak için savaş gemilerini Basra Körfezi'ne göndererek Harg Adası ve Buşir şehirlerini işgal etti. Nasıruddin Şah, bu işgalleri engellemeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Out-

301 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.182.
302 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.713.
303 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.183.
304 Abbas Kadıyani; a.g.e., s.19.

ram komutasındaki İngilizler, Ahvaz'a kadar ilerleyince 1857'de Paris'te yapılan görüşmeler neticesinde İran'ın Afganistan'ı, İngiltere'nin de Basra Körfezi'ndeki limanları boşaltması konusunda anlaşmaya varıldı.[305]

Paris'te imzalanan bu anlaşma ile İran'ın Afganistan üzerindeki hâkimiyeti sona erdiği gibi üstüne bir de İngiltere'den özür dilenmiştir. Başlarda kendi menfaatlerine ters düşen Sadrazam Ağa Han Nuri'nin görevden alınmasını isteyen İngiltere, sonradan Ağa Han Nuri'nin uygulamalarından dolayı bu talebinden vazgeçmiştir. Zaten Ağa Han Nuri de İran'ın yerine İngiltere'nin menfaatlerini düşündüğünden dolayı Herat'ın elden çıkmasına sebep olmuştur.[306]

g. Paris Anlaşması Sonrasında İdari Yapılanma

Ağa Han Nuri'nin yapmış olduğu Paris Anlaşması, Sadrazamın o güne kadarki politikalarını beğenmeyen Nasıruddin Şah'ın sabrını taşırmış ve onu görevden alıp yerine savaş bakanı olan Muhammed Han Kaçar'ı tayin etmiştir. Şah, yetkisi altında olan Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Savaş Bakanlığının yetkilerini Mirza Muhammed Han Kaçar'a devretti. Mirza Muhammed Han Kaçar'ın sadrazamlığı 1868'e kadar üç sene sürdü. Aynı yıl Nasıruddin Şah, Mirza Yusuf Mostevfiu'l Memalik'e Maliye bakanlığı görevi ile ülkenin birinci şahsiyeti unvanını verdi. O sahip olduğu makamına rağmen sadrazamlık makamını da kendi sorumluluğu altına aldı ve 1872 yılına kadar bu görevi de üstlendi. Nasıruddin Şah, o dönemin en tanınmış şahsiyetlerinden biri olan ve başlangıçta İran'ın İstanbul elçisi olarak görevlendirmiş olduğu Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle'yi Adalet bakanlığına getirdi. Mostevfiu'l Memalik'in istifasının ardından çok geçmeden Nasıruddin Şah, Mirza

[305] Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.362-364.

[306] Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.187.

Hüseyin Han Muşiruddevle'yi Sipahsalar unvanıyla Savaş bakanlığına, daha sonra da 3 Ekim 1872'de Sadrazamlığa getirdi. Mirza Hüseyin hâkimlerin ve devlet yetkililerinin halka kötü muamelesini önledi, rüşveti azalttı. Şah'ın Avrupa medeniyetine yakından aşina olması için Avrupa'ya gitmesini destekledi ve Şah'la beraber 1873'te Avrupa'ya gitti.[307]

Avrupa'dan dönüşünde saray erkânının ve devletin önde gelenlerinin şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Bu muhalefet o derecede etkili oldu ki, Şah onu görevinden istifa ettirdi ve sadrazamlığı bir defa daha Mirza Yusuf Mostevfiu'l Memalik'e verdi. Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle-i Sipahsalar yeni kabinede Dışişleri Bakanı olarak görevlendirildi. Mostevfiu'l Memalik 1887'de ölene kadar bu görevde kaldı.[308]

Mostevfiu'l Memalik öldükten sonra Muhammed İbrahim Subaşı'nın oğlu olan henüz otuz yaşındaki Mirza Ali Asgar Han Eminussaltana'yı sadrazamlık makamına getirdi ve Başbakan olarak adlandırdı. O, Şah'ın saltanatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Akıllı ve çalışkan bir adamdı ancak aklı ve zekiliğini Emir-i Kebir veya Mirza Hüseyin Han gibi memleket yararına değil daha çok makamını korumak, cebini doldurmak ve çevresindekilere fayda sağlamak için kullandı. Mirza Ali Asgar Han, içişleri, gümrük, hazine ve darphanenin idaresini kendisine bağlayarak ülkenin çıkarları yerine kendi planlarını ön planda tutmuştur. Hatta hazinenin zor durumda olmasına rağmen sırf Şah'a yaranmak için Nasıruddin Şah'ı 1888'de üçüncü Avrupa seferine göndermiştir.[309]

Şah Avrupa'dayken İran'ın Londra elçisi Malcom Han ve Sadrazam Ali Asgar Han, İngilizlerden yüklü miktarda rüşvet alarak onlara İran da piyango çekilmesi, kumarhane açılmasına izin verilmesi ve 1890'da "Regie İmtiyazı" veya

307 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.120-121.
308 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.121.
309 Hacı Mirza Yahya Devletabadi; a.g.e., s.100.

"Tenbaku" adıyla ülkedeki tütün üretimi ve pazarlanması imtiyazını 50 yıllığına İngilizlere verdiler.[310]

h. Reuter'e Verilen İmtiyazlar

İngiliz sempatizanı olan Sadrazam Mirza Hüseyin Han, 1872'de Reuter ajansının kurucusu aslen Alman Yahudi'si olan İngiliz uyruklu Julius de Reuter ile anlaşma yaparak Hazar denizi ile Basra körfezi arasındaki demiryolu hattının, şehir tramvaylarının, gümrük idarelerinin, petrol- kömür gibi madenlerin işletilmesi ve İran'ın tüm milli gelir kaynaklarının kullanımı hakkını 60 yıllığına bu şahsa vermiştir.[311]

2. Nasıruddin Şah'ın Avrupa Seyahatleri ve Sonuçları

Nasıruddin Şah, Avrupa ziyaretleri için yurt dışına çıktığı zamanlarda beraberinde götürdüğü devlet adamları İran'a geri döndüklerinde ülkedeki asıl sorunun yönetim şekli olduğunu ve meşrutiyetin gerekliliği fikrini halk arasında yaymaya başlamışlardı. Tabii ki rejim değişikliği fikrinden en fazla güçlü ve karışıklıkları bastırmış bir İran istemeyen İngiltere ve Rusya rahatsız oluyordu.[312]

a. Birinci Seyahat ve Sonuçları

İngiliz Reuter'le yapılan anlaşmanın ardından Şah'ın Avrupa, Rusya ve Osmanlıya olan seyahat programı başladı. Şah, Şubat 1873'te Tahran'a çağırdığı amcası Mutemedüdevle Ferhat Mirza ile Naibussaltana Kamuran Mirza'ya ülkenin idaresini, Savaş Bakanı vekili olan Mahmut Han Nasırulmülk'e de ordunun idaresini emanet etti. 18 Mart 1873'te bu karar İran'ın resmî gazetesinde yayımlanarak halkın bilgisine sunuldu.[313]

---

310 Percy Sykes; a.g.e, s.535.

311 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.288-289.

312 Raymond Furon; a.g.e., s.121.

313 Ali Ekber Velayeti; Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran Der Devran-ı Nasıru'd-Din Şah ve Muzaffer'id-Din Şah, Tahran 1375, s.115.

Nasıruddin Şah, I. Joseph'in resmi davetlisi olarak 1873 yılında ilk Avrupa ziyaretini Fransa'ya gerçekleştirdi. Daha sonra Rus gemisi ile Astrahan ve Moskova'ya giderek II. Aleksander'la görüşüp Berlin'e geçti. Burada Prusya kralı ve Alman imparatoru I. Wilhem ve Prens Bismarck ile görüştükten sonra Belçika'ya gitti. Belçika kralı II. Leopold ile Brüksel'de yapılan görüşmeler sırasında, Lawrence başkanlığındaki İngiliz heyeti Belçika'ya gelerek Şah'la birlikte Londra'ya gittiler. Şah burada Kraliçe Wictoria ile görüştükten sonra tekrar Fransa'ya uğrayıp Cumhurbaşkanı Mac-Mahon ve ardından da İtalya'da Emanuella ile bir araya geldikten sonra İstanbul'a geçip II. Abdülhamit ile görüşerek Tahran'a döndü.[314]

a.1. Sadrazam Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle (Sipahsalar) Aleyhine Ayaklanma

Nasuriddin Şah'ın yokluğunda farklı gruplar Sadrazam Mirza Hüseyin Han aleyhine muhalefete başladılar. İlk muhalefet eden grup Reuter Anlaşmasının, İngilizlerin İran üzerindeki egemenliği için ön hazırlık olduğunu savunan dini liderlerdi ve Sadrazam Mirza Hüseyin Han'ı bu imtiyazın sebebi olarak görüyorlardı. Bu muhalif topluluğun lideri olan Hacı Molla Ali Kani, Tahran'da yönetimi ele geçirmeye çalışıyordu. İkinci gurup ise Mirza Hüseyin Han'ın uygulamalarından rahatsız olan şehzadeler ve üst düzey idarecilerdi. Bu şahıslar Mirza Hüseyin Han'ı çıkarlarının önünde bir engel olarak görüyorlardı. Üçüncü guruptakiler ise Rusya sempatizanları olup, demiryolu yapımı, maden ve petrol çıkarılması gibi imtiyazların dış ülkelere özellikle de İngiltere'ye verilmesine muhalefet ediyorlardı. Şah'ın Avrupa seyahatinden dönmesinden önce bu muhalif gruplar Mirza Hüseyin Han'a karşı ayaklanıp, onu dinsizlik,

314. Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi s.366.

ahlaksızlık ve Avrupa yanlısı olmakla suçladılar. Bu süre zarfında Mutemeduddevle'de muhaliflerin tarafına geçmişti.[315]

Şehzadeler, Şah'a birkaç kez telgraf çekip, kendilerinin Saltanat Çiftliğine yerleşmek zorunda kaldıklarını, Şah'ın Tahran'a Sadrazam ile birlikte gelmesi durumunda çok büyük bir isyanın çıkacağını ve kendilerinin de ülkeyi terk edeceklerini belirttiler. Mutemeduddevle'de Şah'a durumun her geçen gün daha da kötüye gittiğini bildiren telgraflar çekiyordu. Tepkiler karşısında çaresiz kalan Şah, Sadrazamı istifaya zorladı ve onun istifasını Mutemeduddevle'ye iletti. Şah, Mirza Hüseyin Han'ı ilk olarak Kazvin valisi olarak atadıysa da onun Kazvin'de kalmasını uygun görmedi ve yeni bir emirle onu Gilan valiliğine tayin etti.[316]

Şah, 27 Ağustos'ta Mostevfiul Memalik'i, Aştinyan'dan Tahran'a çağırarak onu Sadrazam olarak atadı ve Mutemeduddevle Ferhat Mirza'yı Tahran'dan gönderdi. Sonrasında ise ayaklanma çıkaranların ve halkı tahrik edenlerin yakalanması ve cezalandırılması için emir verdi. Değişikliklere kendini iyice kaptıran Şah, Avrupa seyahatinde gördüğü parlamento ve millet meclisinden etkilenerek bir danışma meclisi kurma çalışmalarına başladı.[317]

a.2. Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle'nin Dışişlerine Atanması ve Reuter Anlaşmasının İptali

Avrupa seyahatinin ardından Nasıruddin Şah, meclis kurma düşüncesini bakanlarına bildirdikten sonra meclise katılması için Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle'yi Tahran'a çağırdı. Bu meclis ülkenin ileri gelenlerinin, şehzadelerin ve bir grup muhalifin katılımıyla oluşacaktı. Her oturumdan sonra Şah'a oturumlardaki görüşmelerin içeriğini kapsayan bir rapor sunulacaktı. Dı-

315 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.124.
316 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.126.
317 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.125-127.

şişleri Bakanı Mirza Seyit Han "Baş Sorumlu" unvanıyla Meşhed'in sorumlu yöneticisi olurken, Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle de Dışişleri Bakanlığına atandı.[318]

Avrupa seyahatinde beklediği ilgiyi göremeyen Nasıruddin Şah, saray erkânı, şehzadeler, halk ve Rusya'nın tepkileri neticesinde Reuter anlaşması ve ona yapılan itirazların iyice incelenmesine karar verdi. Hazırlanan raporların ardından hatasını anlayan Şah, Muşiruddevle'ye Reuter anlaşmasının iptali talimatını verdi. Muşiruddevle, anlaşmanın iptali konusunda önceden Rus elçisine danışmıştı. Yapılan incelemede, anlaşmanın 23. bölümüne yani, "Anlaşmanın imzalanmasından itibaren en fazla 15 ay içerisinde demiryolunun yapılmasına, madenlerin çıkartılmasına, orman bayındırlığının ve su dağıtımının yapılmasına başlanacak aksi takdirde anlaşmanın iptali istenebilir" maddesine dayanarak anlaşmanın iptalinin istendiği Tahran'da ki temsilci aracılığıyla Londra'da bulunan Julius Reuter'e ulaştırıldı. Muşiruddevle Tahran'daki İngiliz elçisiyle bir görüşme yaparak antlaşmanın iptalinin gerekçelerini ona da anlattı. Sonra bu görüşmelerin raporunu düzenleyip Şah'a gönderdi. Şah'ın onayından sonra 5 Ekim 1873'te anlaşmanın iptal kararı ilan edildi ve Reuter, İran'a 40 bin sterlin tazminat ödemek zorunda kaldı.[319]

Reuter antlaşmasının feshinden sonra, Gürcistan'da bulunan demiryolu şirketinin hissedarlarından olan Rus subayı Falgen Hogen, Tahran'a geldi ve Tebriz-Tahran demiryolu hattını çekmek için İran da yetkili merciler ile görüştü. Rus elçiler de Hogen'a yardımcı oluyorlardı. Şah ve Muşiruddevle de Rus devletinin güvenini kazanmak için Hogen'in ricasını kabul ettiler ve sonunda demiryolu hattı çekmek için gerekli olan izin imzalandı. Fakat İngiliz elçisi Thomson bu antlaşmaya derhal itiraz etti. Sipahsalar onun itiraz dilekçesini Şah'a ulaştırdı. An-

318 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.127-128.
319 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.128-129.

cak Dışişleri bakanlığı bu dilekçeye verdiği cevapta itirazı reddetti. Rus devleti bu davranıştan son derece memnun kaldıysa da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, elçisi Thomson ile gönderdiği bir telgrafla bu imtiyaza itiraz edip İran'a gözdağı vermiştir. Lord Derby'nin itirazı Tahran'a ulaştıktan sonra, İngiltere elçisi Muşiruddevle'yi görmeye gitti ve Thomson, Falgen Hogen'e verilen bu imtiyazın iptalini istedi. Muşiruddevle, İngiliz elçi ile olan görüşmeyi Şah'a iletip, onu Ruslarla yapılan bu antlaşmayı iptal etmesi için ikna etti. Bu görüşmeler Rus hükümetinden gizli tutuldu. Sonunda Thomson'un itirazı ve İngiliz hükümetinin ciddi muhalefetiyle karşılaşan Şah, Gürcistan demiryolu şirketiyle olan bu iş birliğini durdurdu. Böylece İngiliz devleti bir bakıma Rusya dan, Reuter antlaşmasını iptal ettirdiği için intikam almıştı. Fakat Şah'ın Rusya'yı incittiğini düşündüğü bu zamanda Rus Büyükelçisi, Nasıruddin Şah ve Muşiruddevle'ye giderek, Rus İmparatoru'nun dostluk mektubunu onlara iletti. Bunu öğrenen İngiltere Kraliçesi Victoria da güzel bir çerçeve içindeki resimlerini ve Londra'da basılmış olan Şah'ın seyahatnamesinin çevirisini Thomson aracılığıyla Şah'a yolladı.[320]

a.3. Ordunun Düzenlenmesi ile Karakol, Posta ve Darphane Teşkilatının Kurulması

Kasım 1874'te Dışişleri Bakanı Mirza Hüseyin Han Muşiruddevle bu makamına ek olarak Savaş Bakanlığı görevini de üstlenerek "Sipahsalar-ı Azim" lakabını aldı. Sipahsalar orduya gereken yenilikleri ve ordunun ihtiyaçlarını belirlemeye başladı. Bu göreve getirildikten altı ay sonra Şah'a raporunu sundu. Bu raporda İran'ın toplam 110.000 civarında askeri olduğu belirtiliyordu. Uzun yıllar İstanbul'da ikamet etmiş olan Sipahsalar, oradaki jandarma karakollarının görevleri ve yapıları

320 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.132-134.

hakkında bilgi sahibiydi. İran'daki yolların emniyetini sağlamak amacıyla karakollar kurmak istediğini ve bunun gerekliliğini anlatan bir raporu Şah'a sundu. Şah, öncelikle Horasan, Gilan, Gorgan ve Mazenderan için silah ile süvari temin etmesi ve karakol yapması için izin verdi. Sonrasında ise Sipahsalar ülkenin diğer şehirlerini ve önemli noktalarını emniyete almak için 920 silahlı süvari daha yerleştirmeyi düşündü ve bunla ilgili raporunu Şah'a yolladı. Şah bu fikride kabul edip hazineden ödenek verilmesini emredip, karakolların sorumluluğunu da Sipahsalar'a verdi. [321]

Aynı yıl Avusturya'dan binaların ıslahı ile maliye, gümrük ve ekonominin düzenlenmesi için bir danışman getirtildi. Buna ilave olarak birkaç danışman da Posta Teşkilatı ve Darphane kurmak için getirildi. Eski ulak evleri postane şeklinde düzenlendi ve idaresi Yazışma Bakanı Mirza Ali Han Eminulmülk'e verildi. Avusturyalı Mösyö Rider postane müdürü oldu ve 1875 yılında ilk kez aslan ve güneş şeklindeki posta pulu basıldı.[322] 1876'da Mösyö Rider'in yerine Rus Stahl İran posta müdürü olarak görevlendirildi ve İran da posta ıslahatları daha da hızlandı. Bu düzenlemelerden sonra posta teşkilatının idaresi İranlılara bırakıldı. Mirza Ali Han Eminuddevle Posta Teşkilatının müdürü oldu.[323]

1876'da Sipahsalar'ın Savaş Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığındaki yetkilerinin sınırı hakkında Mostevfiuddevle ile arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. 1877 yılında Şah, Sipahsalar'a "Ordu İşleri Bakanı", Mostevfiuddevle'ye ise "İçişleri Bakanı" görevini verdi.[324]

İran da düzenli bir bozuk para basımı da yoktu ve her şehirde özel bir darphane vardı. 1877 yılında Şah, Avrupa'dan mo-

321 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.136-138.
322 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.135-136.
323 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.125.
324 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.136-138.

dern tarzda darphane sistemini Tahran'a getirtti. Bu tesis Almanların ve Fransızların gözetimi altında kuruldu. Sonrasında darphanenin yönetimi Eminuddevle ve Muhammed İbrahim Han Eminussaltana'ya verildi.[325]

b. İkinci Seyahat ve Sonuçları

Nasıruddin Şah ikinci Avrupa ziyaretini gayri resmi şekilde gerçekleştirmiştir. Bu seyahatine 1878'de Tiflis'ten başlayarak Moskova, Berlin, Paris ve Viyana'ya gitmiştir. Nasıruddin Şah'ın ikinci Avrupa seferi İran'ın öncelikle Rusya, Almanya, Avusturya ve Fransa ile dostluk ilişkisinin daha da pekişmesine neden oldu. Buna ek olarak Şah, silah alımı, Avusturyalı subayların istihdamı, Polis teşkilatının kurulması ve Kazak ordusu için yetkililerle görüşmeler yaptı. Ayrıca bu seyahatte Osmanlının Kotur bölgesinde sınırı geçmesinden kaynaklanan sıkıntıları ve o yerlerin geri alınması için isteklerini Berlin kongresinde dile getirdi.[326] Şah'ın Avrupa'ya bu ikinci seyahatinin sonuçlarını kısaca değerlendirecek olursak;

b.1. Silah Alımı

Nasıruddin Şah ikinci Avrupa seyahatinde ülkenin emniyetini daha iyi sağlamak amacıyla Avusturya ve Fransa silah fabrikalarına çok sayıda silah ve mühimmat siparişi verdi.

b.2. Avusturyalı Askeri Danışmanların İstihdamı

Şah'ın Avrupa'dan dönmesinden sonra Avusturya elçisi olan Neriman Han'la Aralık 1878 yılında birkaç Avusturyalı subayın 3 seneliğine İran'a gidip Kaçar ordusunun modernizasyonuna yardımcı olmaları için bir antlaşma imzalandı. Subayların ücret-

325 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.125.
326 Ali Ekber Velayeti a.g.e., s.146.

leri ödendikten sonra Ocak 1879 yılında Tahran'a vardılar. Bu subaylar, biri albay, biri binbaşı, üçü yüzbaşı ve beşi teğmen olmak üzere on altı kişi idiler.[327]

b.3. Kazakhane

Nasıruddin Şah gezisi esnasında Rusya da Kazak muhafız alayını gördüğünde, Rus İmparatorundan birkaç subayın İran ordusunu da Kazak tarzında eğitmesi ve İran da da özel bir muhafız alayı kurulması için Tahran'a gönderilmelerini rica etmişti. Rus İmparatoru bu ricayı kabul etti ve Şah Tahran'a döndükten sonra, topçu birliği için Avusturyalı subayların istihdamına eş zamanlı olarak Rus komutanlar gözetiminde bir Kazak süvari alayı kurulması için harekete geçildi. Rusya Savaş Bakanlığının izni ile "Dumantovitch" adındaki bir albay ve birkaç rütbeli subay Ocak 1879 yılında Rus İmparatorunun bu ordunun öncelikli ihtiyacını gidermek için hediye ettiği 1000 tüfek ve birkaç top ile birlikte İran'a geldiler. Bu özel birliğe "Uğurlu ve Mübarek Şah'ın Kazak Süvari Alayı" ismi verildi. Kazak muhafız alayının bütçesi Rus komutanların gözetimi altında düzenlendi. Kuzey gümrük gelirinin bir bölümü Kazak ordusunun bütçesi için ayrıldı.[328]

İngilizlerin yoğun baskısı neticesinde 9 Ağustos 1919 yılında İngiltere ve İran arasında, Kazak ordusunun General Dickson yönetimindeki İngiliz komutanların idaresi altına verilmesi hususunda bir anlaşma yapıldı. Kaçar Hanlığının mali durumu kötüleştiği zaman bu ordunun harcamaları İngiliz devletince karşılanacaktı. 1920'den sonra da Rus subaylar İngiliz ordusu tarafından İran'dan tamamen ihraç edildiler.[329]

---

327 George N. Curzon; s.690-697.
328 George N. Curzon; a.g.e., s.745-746.
329 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.165-168.

b.4. Polis Teşkilatı

Nasıruddin Şah Avusturya'dayken Avusturyalı subayların istihdamı ve savaş aletlerinin geliştirilmesi için görüşmeler yaparken polis teşkilatının kurulması için de ayrıca temaslarda bulundu. "Kont de Monte Forte" adında Avusturya ordusunda görevli bir İtalyan subay bu amaçla Şah'la tanıştırıldı. Kont, Tahran şehrinin çevresini ve şehrin yapısını tanıyıp araştırdıktan sonra Şah'a bir rapor hazırlayıp 400 yaya, 600 atlı polisin Tahran şehrinin güvenliğini ve düzenini korumak için gerekli olduğunu bildirdi. Şah bu teklifi kabul etti ve Kont'u bu işle görevlendirdi. Kont, Polis Teşkilatını kurup sonrasında polisin yetkileri, suçların çeşitleri ve bunların cezalarının nasıl olması gerektiğini, polisin suçlularla nasıl baş edeceğini içeren bir nizamname yazıp bunu Şah'a takdim etti. Şah, Eylül 1879 yılında bu polis nizamnamesini imzaladı. Teşkilatın, "Yargılama ve Dava Bürosu, İsim Kaydetme ve Çalıntı Dairesi, Şehir Nizamı ve Asayiş Dairesi, Askeri İşler ve Hukuku Dairesi, Sorgulama Bürosu, Gazete ve Basım Dairesi" gibi bölümleri vardı. Kont ayrıca polis üniformaları için Avusturya polis üniformasına benzeyen elbiseler yaptırdı. Kont, polis teşkilatının yönetimine ek olarak başkentin "Temizlik İdaresi"nin de sorumluluğunu üstlendi. Tahran caddelerinin her birinin düzeni için bir mahalle muhtarı tayin etti ve her bir muhtarın emrine birkaç polis verdi. Kont her sene polis teşkilatını genişletiyordu ve onun emriyle polis şehrin her yerinde emniyet ve düzeni sağlıyordu. Kont'a 1879 yılında Birinci Tuğgeneral rütbesi, daha sonra da "Nizamülmülk" unvanı verildi.[330]

330 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.165-167.

c. Üçüncü Seyahat ve Sonuçları

1889'da yine gayri resmi olarak üçüncü Avrupa ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu seyahat neticesinde ileride Şah'ın başını çok ağrıtacak olan ve büyük tepkilere sebep olan Tütün İmtiyazı ile Piyango Anlaşması yapılmıştır.

c.1. Piyango Anlaşması

Nasıruddin Şah üçüncü Avrupa seyahatinde İskoçya'nın Agusta şehrinde ikamet ettiği günlerde, Malcom Han hazineye gelir sağlamak için İran da bir Piyango İdaresi kurma teklifinde bulundu. Şah bu konudaki çekincelerini belirttiyse de Malcom Han, piyango çekilişinin kumar sayılamayacağı, sadece eğlencelik bir tür oyun olduğu ve bunun Avrupa'da da çok ilgi gördüğü konusunda Şah'ı ikna etti. Bu konudaki çalışma iznini de İngiliz yetkililerine verilmesini istedi. Şah ta İskoç ve İngiliz hükümetlerinin kendisine göstermiş olduğu sıcak ilgiden ve samimiyetten dolayı elçisinin bu isteğini kabul etti. İran da piyango çekilişinin düzenlenmesi için gerekli olan izni üçüncü Avrupa gezisinin neticesinde verdi.[331]

c.2. Tütün İmtiyazı

Tütün İmtiyazı, Nasıruddin Şah'ın üçüncü Avrupa seyahatinin hemen ardından Eminussaltana'nın teşviki ve gayretiyle 50 yıllığına Gerald Talbot adında İngiliz uyruklu birine verildi. Bu imtiyaza göre Regie şirketi İran'ın tüm tütün ticaretini, hatta İran'ın ziraatını kontrolü altına almıştı. Anlaşma gereğince şirketin ortakları senelik olarak 15.000 İngiliz sterlinini masraflar çıktıktan sonra İran devletine vereceklerdi. Ancak İran halkı özelliklede din adamları bu imtiyazı öğrendiklerinde hükümete ciddi şekilde muhalefet etmeye başladılar. İran'ın önemli ulemalarından olan Hacı Mirza Hasan

331 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.302-303.

Şirazi ve Hacı Mirza Hasan Aştiyani tarafından tütün ihracatının mutlaka yasaklanması gerektiğine dair fetvalar verildi ve Tahran'la Tebriz'deki pazarlar kapatılıp genel tatil ilan edildi. Tütün İmtiyazına isyan eden halk önce Tebriz'de daha sonra Tahran ve İsfaHan da sert tepki gösterince Nasıruddin Şah ve Eminussaltana ayaklanma olabileceği ve ulemanın cihat çağrısı yapabileceği korkusuyla 23 Haziran 1893'te imtiyazı feshetmek zorunda kaldılar. Bu defa da İngiliz Regie şirketi anlaşmanın feshinden dolayı 500.000 Sterlin tazminat istedi. Nasıruddin Şah'ın güneydeki limanların gümrük gelirlerini teminat göstererek Rus kaynaklı Bank-ı İstikrazi'den temin ettiği 500.000 sterlinlik tazminat İran'ın ilk ağır borçlanması oldu.[332]

c.3. Reuter'e Tekrar Verilen İmtiyazlar ve Bank-ı Şahinşahi

1890 yılında Reuter'e tekrar, bazı madenlerin hissedarlığı ve banka kurabilme hakkı gibi geniş kapsamlı imtiyazlar verildi. Reuter bu haklar ile "Bank-ı Şahinşahi' ve "İran Sanayi ve Maden Bankası"nı kurdu. Bir milyon sterlin sermaye ile faaliyete başlayan bu İngiliz bankası banknot basma hakkına da sahipti. Böylece Reuter, 1873'te İran'a tazminat olarak ödediği 40 bin sterlini fazlasıyla geri almış oldu.[333]

d. Avrupa Seyahatlerinin Sonucu

Bu gezilerde büyük masraflar yapılmış olup, İran'a siyasi ve iktisadi yönden bir katkı sağlamadığı gibi seyahatler için özellikle İngiliz ve Ruslardan alınan borçlar ödenemeyince bu devletlere önemli imtiyazlar verilmiştir. Bu imtiyazlar hem kötü durumda olan Kaçar ekonomisini işin içinden çı-

[332] Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.123-124; Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.725-726.

[333] Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.123-124.

kılmaz hale getirmiş hem de bu imtiyazlar halk arasında büyük tepki uyandırmıştır.[334]

Seyahatlerin belki de tek olumlu yanı İran'ın Avrupa'ya göre ne kadar geri kaldığının anlaşılmasına vesile olmuştur. Durumu düzeltmek için yapılmaya çalışılan ıslahatlar göstermelik olup bunda dahi hep Avrupa'dan medet umulduğu için çok da fazla getirisi olmamıştır. Mesela 1858'de altı olan bakanlık sayısının Avrupa gezileri ertesinde sırasıyla yedi, dokuz ve 1880'de on üç'e çıkartıldığı gibi, uygulamalar görüntüde kalmış, kalıcı ve etkili ıslahatlar yapılamamıştır

3. Nasıruddin Şah Döneminde Dış İlişkiler

a. Osmanlı'yla İlişkiler

İki devlet arasındaki sınır meselesi 1847'de imzalanan Erzurum Anlaşmasıyla kısmen halledilmişse de tam olarak çözümlenememişti. Zamanla yeni anlaşmazlıkların çıkmasıyla da İran-Osmanlı sınır sorunu sürekli gündemde kalmıştır.

a.1. Hudut Meselesi ve I. Hudut Komisyonu

İran ve Osmanlı devletinin sınır ihtilafları Safevi döneminden beri süregelmekteydi. İran ve Osmanlı arasındaki hudut meselelerini çözmek için Bağdat'ta bir komisyon kurulmasına karar verildi. İran temsilcisi Mirza Cafer Han Bağdat'a hareket ettiği sırada Osmanlı, Kotur'u alarak burayı İran'la sınırın başlangıcı olarak kabul etti. Durumu İngiliz ve Ruslara bildiren İran, Kotur meselesi halledilmeden komisyona katılmayacağını açıkladı. Padişah Abdülmecit, Kotur meselesini halletmek ve saltanata yeni geçen Nasıruddin Şah'ı tebrik etmek için 1849'da Mustafa Sami Bey'i elçi olarak tayin etti. Osmanlı, elçisi aracılığıyla Kotur'un önceden de kendi toprağı olduğunu ve İran'ın buraları sonradan işgal

[334] Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.717.

ettiğini bildirmişse de sorun ancak İngiltere ve Rusya'nın araya girmesiyle çözülmüş ve görüşmelere yeniden başlanmıştır.[335]

İran, Osmanlı, Rusya ve İngiltere'nin temsilcilerinden oluşan komisyon üyeleri Muhammere'de bir araya geldiler. Bu esnada Osmanlı ve İran arasında Muhammere'nin egemenliği için gizli bir rekabet ortaya çıkınca İran, egemenliğin kendisinde olduğunu göstermek için şehrin yüksekçe bir yerine bayrağını çekti. İşte bu şartlar altında toplanan ilk komisyon 1850'de çalışmaya başladı. Komisyonun ilk gününde Osmanlı temsilcisi Derviş Paşa, Erzurum anlaşmasından önce Muhammere, Lengergah Limanı ve Ceziretül Hızır (Abadan)'ın İran'a, geri kalan yerlerin Osmanlıya ait olduğunu iddia ettiyse de İran elçisi bunu kesin bir dille reddetti.[336] İki devletin iddialarını dinleyen İngiliz ve Fransızlar, Muhammere'nin doğusundaki tüm arazinin İran'a verilmesi, Karun ırmağının kuzey kısmının da Osmanlı devletine verilmesine karar verdilerse de gerek Osmanlı'nın gerekse İran'ın temsilcileri bu teklifi kabul etmediler. Muhammere sınırı konusunda anlaşma sağlanamaması üzerine toplantı sona erdi. Komisyon üyeleri ikinci kez toplanmışlarsa da anlaşmazlık giderilemediği için dağılmak zorunda kaldılar. İran, Muhammere ve diğer bölgelerin Kotur'daki gibi bir sona uğramasından çekindiği için Selim Han komutasındaki ordusunu 1851'de Abadan tarafına gönderdi. Derviş Paşa bu harekete misilleme olarak Masuk Paşa komutasındaki savaş gemilerinin Abadan'a gidip İran'ın ilerleyişini durdurmasını istedi. Durumun yeniden sıkıntılı bir hal alması üzerine Sadrazam

335 Rifat Uçarol; a.g.e., s.354-355.

336 Muhammed Rıza Nasıri; Nasıruddin Şah Zamanında Osmanlı İran Münasebetleri (1848-1896) (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977, s. 23-24.

Mirza Taki Han sınır meselesinin bir an önce çözüme kavuşması için komisyonun Zuhab'ta toplanmasını istedi. Erzurum Anlaşması'nın ikinci maddesine göre Zuhab bölgesinin düzlük olan batı kısmı Osmanlı'ya, dağlık olan doğu kısmı ise İran'a bırakılmıştı. Bu maddenin uygulamaya geçmesi için komisyon burada toplanmıştır.[337]

Her iki devletin de kendince stratejik saydığı yerler üzerinde anlaşamamaları üzerine komisyon defalarca dağıldı. Bu arada İngiltere'nin öncülüğünde 1843'te başlayan ve Rusya'nın da ilerleyen zamanda katıldığı harita çalışmaları tamamlanarak her iki devletin başkentine gönderilerek taraflarca kabul edilmesi istendi.[338]

Kaçar ve Osmanlı Devletleri arasındaki sınır meselesi Muhammere ve Zuhab komisyonlarınca çözümlenemeyip, Osmanlı-Rus Savaşı'nın da çıkmasıyla ileri bir zamanda çözümlenmek üzere rafa kaldırıldı.

a.2. Kotur Meselesi ve İkinci Komisyon Çalışmaları

Muşiruddevle, İngiliz temsilcisine gönderdiği mektupta Kotur'un Osmanlı tarafından haksız bir işgale uğradığını ve geri verilmesi için yardımcı olunmasını istemişti. Muhammere ve Zuhab komisyonları için teşekkül ettirilen komisyonun üyeleri olan İngiliz ve Ruslar bu meselenin halli için İstanbul'da toplanılmasına karar verdiler.[339]

Komisyon toplandığı esnada Osmanlı'nın yaklaşmakta olan Kırım Harbi sebebiyle dikkatini Rusya'ya, İran'ın da Herat meselesi yüzünden dikkatini İngiltere'ye yoğunlaştırması sebebiyle hudut meselesi ikinci planda kalmıştır. Bu

337 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.200-201.
338 Clements Robert Markham; a.g.e., s.128.
339 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.202-203.

yüzden iki devlet tarafından görevlendirilen memurlarla sorun giderilmeye çalışarak yeni sınır haritalarının çizilmesi için 1858'de bir sözleşme yapıldı.[340]

İngiltere, iki devlet arasındaki sınır ihtilafını yakından takip ediyor ve Tahran'daki elçisi Alison aracılığıyla gelişmelerden anında haberdar oluyordu. İngiltere'nin hazırlamış olduğu sınır haritasını Kotur meselesi halledilmeden kabul etmeyeceğini belirten Şah'a Rusya dan da destek gelmişti.[341] Rusya dan sınır meselesinde destek sözü alan İran, Osmanlıyla sorunun çözümü için yeniden masaya oturmaya razı oldu.1874'de İran, Osmanlı, İngiltere ve Rusya'nın katılımıyla iki ülke arasındaki sorunları gidermek için İstanbul komisyonu oluşturuldu ve çalışmaya başlandı. Osmanlı'nın 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'nın üçüncü maddesine göre düzenlenen hudutların geçerli olması isteği, Erzurum Anlaşması'nın esas alınmasını isteyen İngiltere ve Rusya tarafından kabul edilmeyince komisyon dağıldı.[342]

1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı'ya Ayastefanos ve Berlin kongrelerinde ağır şartlar dayatılması fırsatını değerlendirmek isteyen Şah, Kotur'un alınması için Berlin'deki kongreye Malcom Han'ı elçi olarak gönderdi. Özellikle İngiliz Dışişleri Bakanı R.C. Lord Salesburg ve Rus Dışişleri Bakanı Prens Kerçikof, temsilci ülkelerin delegelerini toplayıp İran'ın Kotur bölgesini alması için yardım ettiler.[343]

Sonuç olarak Berlin Anlaşması'nın altıncı maddesine göre Rusya ve İngiltere'nin de desteğiyle Kotur 1879'da Kaçarlara geri verilmiştir. [344] Kotur ve çevresi, İngiliz ve Rus temsilcile-

340 Muhammed Rıza Nasıri; a.g.e., s. 59-60.
341 Muhammed Rıza Nasıri; a.g.e., s. 66.
342 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s.248.
343 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.170-171.
344 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.717.

rin tasdiki ile Osmanlı- Kaçar sınırı olarak belirlendi. Şah, Muhammed Sadık Han Emirulnizam'ı Kotur'u geri alması için görevlendirdi. İngiliz ve Rus temsilcilerin de gözetiminde bu devir işi yapıldı. 19 köyü içeren Kotur bölgesi 1879 yılının mart ayında İran'a iade edildi.[345]

a.3. Herat Meselesi

1854'te Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa'ya güvenerek Rusya'ya savaş ilan etmesi İran'la Rusya'yı birbirine yaklaştırmıştı. Rusya, İran'dan Erzurum, Doğubeyazıt ve Bağdat taraflarında Osmanlı'ya karşı cephe açması halinde Türkmençay Anlaşmasıyla istediği savaş tazminatını almayacağını ve Osmanlı'nın İran'dan aldığı toprakları iade edeceğini taahhüt etmişti.[346] Nasıruddin Şah bu fırsatı kaçırmayarak Rusya'yla, Osmanlı aleyhine gizli bir anlaşma yaptı. Bunu haber alan İngiltere bu ittifakı bozmak istediyse de başarılı olamamıştır.[347]

İran'ın Rusya'yla yakınlaşmasından tedirgin olan İngiltere, Herat meselesini gündeme getirerek Charles Murray'ı Tahran'a elçi olarak gönderip ticari imtiyazlar istedi. Fakat İngiltere ve İran arasındaki güvensizlik ve yaşanmış olaylardan çıkan acı tecrübelerden dolayı iki ülkenin ilişkileri bir türlü arzulanan seviyeye gelemedi. Bunun üzerine İngiltere, Hindistan'la İran arasında bir tampon bölge oluşturmak için Afganistan'a asker gönderdi. Osmanlı ve Fransa'dan medet uman İran, bu ülkelerden beklediği yardımı alamayınca Fransa'nın arabuluculuğuyla 1857'de İran-İngiltere (Paris) anlaşmasını imzalayarak iktisadi ve siyasi yönden ağır yükümlüklerin altına girmiştir.[348]

---

345 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.172-173.

346 Percy Sykes; a.g.e, s.374.

347 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.208.

348 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.153-154; Percy Sykes; a.g.e, s.349.

a.4. Irak-ı Arab Meselesi

İran'la Osmanlı arasındaki diğer bir ihtilaf konusu da Irak-ı Arab denen Kerbela ve Necef'i de içine alan bölgeydi. İran'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan dolayı Osmanlı'ya ait bölgelere yerleşen Şiilerin durumu da iki devlet arasında sorun oluşturuyordu.[349]

İran, İngiltere'yi devreye sokarak buradaki tebaasının haklarının düzenlenmesini isteyince Osmanlı ile İran arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Osmanlı, İran tebaasına iyi davranacak ve Kerbela'da zarar gören İranlıların zararını karşılayacaktı. Her ne kadar anlaşma yapıldıysa da bireysel olayların üst üstte eklenmesi iki devleti sürekli karşı karşıya getiriyordu.[350]

İran, 1871'de İngiliz ve Rus elçisinin de katılımıyla bir komisyon kurulması talebini Osmanlıya ileterek Irak-ı Arab'taki İranlılara imtiyaz verilmesini istedi. Osmanlı 1872'de İran'ın İstanbul elçiliğine gönderdiği cevapta; İran tebaasına Osmanlı vatandaşı gibi davranılacağını, bunların Osmanlı kanunlarına tabi olacaklarını ve mezhebi farklılıklardan kaynaklanan sorunlarda da yardımcı olunacağını taahhüt etmiştir. İran bu cevaptan dolayı memnuniyetini ve anlaşmayı kabul edeceğini bildirmişse de İstanbul'daki İngiliz elçisi Elliot'un engellemesi ile sonuca ulaşılamamıştır.[351]

Nasıruddin Şah, Avrupa gezisi dönüşü 1874'te İstanbul'a uğrayarak Sultan Abdülaziz ile Osmanlı daki İran tebaasının durumunu görüşerek bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Irak-ı Arab bölgesindeki İranlılar, Osmanlı kanunlarına tabi

---

349 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.47. Muhammed Rıza Nasıri; a.g.e., s.124-130.

350 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.51; Muhammed Rıza Nasıri; a.g.e., s.144.

351 Muhammed Rıza Nasıri; a.g.e., s. 149.

olacak ve devletin korumasında olacaklardı. Bu anlaşma ile eksik kalan bazı noktalarda 1875 İstanbul anlaşması ile halledilmeye çalışılmıştır.[352]

Osmanlı, Irak-ı Arab'daki göçebe aşiretleri kontrol altına almak ve asayişi düzenleyip bölgedeki İranlı sayısının artmasını engellemek için Bağdat Valisi Ömer Paşa'ya bölgedeki İranlı aşiretlerin askere alınmasını emretti. "Kur'a Kanunu" adıyla çıkarılan bu kanuna uymak istemeyenlerin de altı ay içinde ülkeyi terk edebilecekleri bildirildi.[353]

Kur'a Kanununa göre: Kanunun ilan tarihi olan 7 Ekim 1874'ten önce evlenenlerin çocukları askerlikten muaf olacak, İranlı nüfuzunun artmasına izin verilmeyecek, bölgede oturanların milletleri tespit edilecek ve farklı uluslardan olanların birbirleriyle evlenmelerine izin verilmeyecekti. 1882'de İran elçisi bu kanunun iptalini istediyse de sonuç değişmemiştir.[354]

a.5. Nasıruddin Şah'ın Bağdat ve İstanbul Ziyaretleri

1870 yılında İran da baş gösteren kıtlık ve veba salgını birçok insanın ölümüne sebep oldu. Şah ta bu hastalığa yakalanmıştı. Nasıruddin Şah bu hastalıktan kurutulduğu takdirde on iki imamın kabirlerini ziyaret etmeyi adak etmişti. Hastalıktan kurtulunca da adağını yerine getirmek istedi. Ancak ziyaret etmeyi istediği bölgelere gitmek için Osmanlıdan izin alınması gerekiyordu. Irak-ı Arab'da gıda sıkıntısı ve bölgedeki Babilerden kaynaklanan güvenlik sorununa rağmen 1870'te Osmanlıdan gerekli izin alındı. Nasıruddin Şah'ın ziyaret amacıyla yaptığı bu gezi İran için çok masraflı olmuştur. İran'ın İstanbul elçisi Mirza Hüseyin Han, Osman-

352 Nasıruddin Şah; a.g.e., s.215.

353 Mahmut Kemal İnal; Osmanlı Devrinde Sadrazamlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s.315.

354 Muhammed Rıza Nasıri; a.g.e., s. 158.

lıda yapılan ıslahatların İran da da yapılması için Şah'ı teşvik ediyordu. 1871'de Sadrazamlık makamına getirildiğinde ise istediği imkân ve güce kavuştuğu için ilk iş olarak Avrupa'daki yenilikleri yerinde incelemek ve dönüşte de İstanbul'a uğramak için gerekli hazırlıklara başladı.[355] Bu geziye tepki gösteren ulemayı yumuşatmak için seyahatin Mekke ve Medine'den başlayacağı taahhüdünde bulunmuş, yolculuk masrafları için gerekli 200.000 İngiliz lirasını %5 faizle Julius Reuter'den borç almıştır. Şah, sağlık kontrolü ve ordunun modernizasyonu gerekçeleriyle 1873'te ilk Avrupa seferini gerçekleştirmiştir.[356]

b. İngiltere'yle İlişkiler

I. Nikola'nın Çar olmasının ardından Rusya'nın İran ve Osmanlı ile yaptığı savaşlarda galip gelmesi İngilizleri endişelendirdi. İngiliz elçi Wellinghton acilen Peterbursg'a gönderilerek bu devletler arasında sulh yaptırmaya çalışmıştır. Bu arada İngiltere'nin bölgedeki etkisini kırarak Hindistan'a doğru açılmayı düşünen Fransa'nın da İran'la yakınlaşması, İngiltere'nin izlediği İran siyasetini yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştur. 1839'da İran'a gönderilen Ledwich Minforth ve Austin Henry Loyareld burada uzun süre kalarak askeri ve siyasi alanlarda İran'a yardımcı olmuşlardır. Tabii bu arada ülkenin sıkıntılı bölgelerine giderek buralarda Şah aleyhine faaliyetlerde bulunmaktan da geri durmamışlardır.[357]

İngiltere, İran ve Rusya arasında 1829'da imzalanan ticaret anlaşmasına benzer bir anlaşma yapmak için İran'a baskı yaptıysa da bir sonuç alamayınca kendisine yakın gördüğü

---

355 Abdullah Müstevfi; Şerh-i Zendegani-yi Men ya Tarih-i İçtimai ve İdari-yi Devre-i Kacariye, Tahran 1371, s.125.

356 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.170.

357 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.284.

üst düzey görevlileri yanına çekmeye başladı. (Bu kişilere birkaç örnek verecek olursak: Sadrazam Hacı Mirza Ağasi, Mirza Şefi Mazenderani ve dışişleri görevlisi Ebul Hasan Han Şirazi …) İngiltere'nin bu planında başarıya ulaştığını 1841'te John Mc Neil'in imzaladığı anlaşmayla anlıyoruz. Bu anlaşmayla İngiltere, Şah üzerindeki etkisini artırdığı gibi yandaşı olan Mirza Ağa Han Nuri'yi de sadrazamlığa getirterek İran'ın Rusya'dan uzaklaşmasını sağlamıştır.[358]

İngiltere'yle İran'ın yakınlaşması, İngilizlerin verdikleri sözde durmayarak taahhütlerini yerine getirmemeleri ve Herat sorunu sebebiyle sekteye uğramıştır.[359]

b.1. Herat Sorunu

Herat hâkimi Yar Muhammed Han'ın 1851'de ölmesiyle yerine geçen oğlu Seyyid Muhammed Han'ın Nasıruddin Şah'a bağlı kalacağını bildirmesi İngiltere'yi rahatsız etti. Tahran elçisi Michael aracılığıyla Sadrazam Ağa Han Nuri'ye baskı yapılarak İran'ın Herat'a karşı hiçbir faaliyette bulunmayacağına dair 1853'te bir senet imzalatıldı. Bu senede göre Kandehar, Kabil ve Afganistan'dan Herat'a bir saldırı olursa, İran Herat'ı savunacak ve ardından geri dönecekti. İngiltere de buna karşılık olarak herhangi bir saldırıda Herat'a müdahale etmeyecekti. Senedi gönülsüz imzalayan Nasıruddin Şah, İngiltere'nin Dost Muhammed Hanı destekleyerek tüm Afganistan'ı ele geçirmesine yardımcı olması üzerine Herat'i almak için hazırlıklara başladı.[360]

İngiliz destekli Dost Muhammed Han kuvvetleri Herat'a girince bölgedeki İran kuvvetleri çekilmek zorunda kaldılar. Şah, Horasan valisi Sultan Murat Mirza'yı takviye kuvvetler-

358 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.87.
359 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.43.
360 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.272.

le Herat'a gönderdi. Şah ordusunun burada yerli halk tarafından büyük coşkuyla karşılanmasını kabullenemeyen İngiltere, 1853'te imzalanan anlaşmayı ihlal ettiği gerekçesiyle İran'a savaş ilan etti. 1856'da Basra körfezine gelen İngiliz donanması Harg adasını işgal ettikten sonra General James Outram komutasında karadan Buşir'e doğru harekete geçti. Bölgedeki bazı yerel kuvvetlerin de desteğini alan İngilizler hızla İran'ın içlerine doğru ilerlemeye başladılar.[361]

İngiltere'yle savaşı göze alamayan Şah, Rusya ve Fransa'nın arabuluculuk tekliflerini kabul ederek görüşmelere başlayabileceğini belirtti. İstanbul'a gönderilen Ferah Han buradaki İngiliz elçi Stratford Radcliff ile müzakerelere başladı. Ancak İngiltere'nin, İran ordusunun Herat'ı boşaltması, İngiltere'ye doğrudan müdahale hakkı tanınması ve Sadrazam Ağa Nuri'nin görevden alınması gibi ağır şartlar ileri sürmesi üzerine Şah bu anlaşmayı kabul etmedi. Fransa tahtına geçen III. Napolyon'un arabuluculuğuyla İran ve İngiltere arasındaki sorunların giderilmesi için görüşmelere yeniden başlandı. İngiltere bu görüşmeler için Cowly'i görevlendirdi.[362]

1857'de imzalanan Paris Antlaşmasıyla İran, Afganistan topraklarını terk edecek, Herat ve Afganistan'da artık Şah adına hutbe okutulmayacak ve sikke bastırılmayacak, Afganistan içişlerine karışmayacak ve bağımsızlığını tanıyacak, Afganistan'la İran arasındaki meselelerin İngiltere tarafından çözüleceğini kabul edecekti. İngiltere'yse anlaşma imzalanmadan önce işgal ettiği topraklardan geri çekilecek ve Kaşemle Hürmüz adalarını İran'a bırakacaktı.[363]

Paris Anlaşmasıyla İran'ın Herat'taki ve Afganistan'daki hâkimiyeti ortadan kalktığı gibi Ağa Han Nuri'de sadrazam-

361 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.396.
362 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.85.
363 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.277.

lıktan alındı. Bu anlaşmayla İngiltere, İran'ın önemli şehirlerinde konsolosluklar açtı ve İran sarayındaki nüfuzunu iyice artırdı. Bu durumdan İran'ın iktisadi hayatı olumsuz yönde etkilendi. Ülkede İngiltere'nin menfaatlerini isteyip bu yönde faaliyet gösteren bazı tüccarların varlığı İran'ın ekonomik sıkıntısını daha da artırmıştır.[364]

İngiltere anlaşmanın imzalanmasının ardından Murray'ı İran elçisi olarak görevlendirdi. Anlaşmanın imzalanması için büyük çaba harcayan Ferah Han, Paris elçiliğini kurduktan sonra 1859'da İran'a dönmüş ve Sadrazamlık makamına getirilmiştir. Yeni Sadrazamla birlikte İngiltere'nin İran üzerindeki etkisi daha da arttı. 1870'de Frederic Goldsmith, Afganistan ve Belucistan sınırıyla ilgili anlaşma yapabilmek için İran'a gönderildi ve akabinde 1892 yılında tütün imtiyazı İngilizlere verildi. Ayrıca İran'ın güneyindeki telgraf hattının kurulumu ve işletilmesi de İngiliz Goldsmith'e verilmişti. Goldsmith İran'daki nüfuzundan da faydalanarak Belucistan'la ilgili sınır hattının çizilmesi için Şah'la görüşmeler yaptıktan sonra 1896'da İngiliz mühendisler masa üzerinde bir harita çizdiler. Fakat Şah bu esnada öldüğü için harita ve sınır çalışmaları sonuçlanamadı.[365]

b.2. Bahreyn Adalarının İran'ın Elinden Çıkması

Kerim Han Zend'in ölümünün ardından çıkan karışıklıklardan faydalanan Araplar, Bahreyn civarındaki adaları alarak buralara kendilerine bağlı idareciler atadılar. Sultan Musakkat, İran'ın güney limanlarını ve Hürmüz taraflarını ele geçirmiş ve Ağa Muhammed Han başa geçene kadar durum böyle devam etmiştir. 1795'te Ağa Muhammed Han'la ilişkilerini düzeltmek için Benderabbas, Hürmüz adası ve Kaşem

364 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.248-249.
365 Peter Avery; a.g.e., s.144.

adasını yılda 6000 tümen karşılığında yetmiş beş yıllığına kiralamıştır.[366]

Ağa Muhammed Han'ın ölümüyle İngilizlerin desteğini alan Sultan Musakkat, anlaşmayı bozduğu gibi çevre adalara da saldırmaya başladı. Bu sıralarda Rusya ile savaşta olan İran, deniz gücünün de zayıf olması sebebiyle bölgede hâkimiyet kuramadı. Bunun üzerine 1819'da Basra körfezindeki İngiliz filosu komutanı Bruce ile anlaşma yapılarak körfezin güvenliğini sağlaması için İngiltere serbest bırakılmış ve İran, Basra körfezindeki hâkimiyet hakkını kendi eliyle İngiltere'ye vermiştir. Bu anlaşmanın ardından İngilizler 1819'da Willam Grant Keir komutasındaki deniz gücüyle Basra körfezine girerek 1820'de bölgeyi kontrolüne aldılar.[367]

1851'de köle satışını engellemek için Basra körfezindeki İran gemilerini kontrol etme hakkını da kazanan İngiltere, kontrolü tamamen ele alabilmek için Bahreyn'deki İngiliz nüfuzunu artırmaya başladı. 1861'de Bahreyn Şeyhi Muhammed bin Halife ile Felix Jones arasında yapılan anlaşmayla da Bahreyn resmen İngilizlerin himayesine girmiştir.[368]

b.3. İngiltere'nin Hindistan Siyaseti

1857'den itibaren İngiltere'nin İran'a karşı siyasetinin yumuşamasında, Hindistan'daki mahalli idarecilerin İngilizlere karşı isyan etmeleri ve bunda kısmen başarılı olmaları etkisi olmuştur. İngiltere, Hindistan'daki bu isyanları bastırmak için oraya atadığı Dalhosie'yi görevden alarak Canning'i tayin etmişse de bir sonuç alamamıştır.[369]

Hindistan'daki karışıklıkları bastırmak için İran'daki askerlerinden bir kısmını Hindistan'a gönderen İngiltere,

366 Mirza Muhammed Taki Sipihr; a.g.e., s.233-234.
367 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.293.
368 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.294-295.
369 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.282.

İran'daki gücünün azalmasıyla birlikte izlediği siyaseti de yumuşatma gereksinimi hissetti.[370] İsyanı sert müdahalelerle bastıran İngilizler, Doğu Hindistan şirketini tüm mal varlığıyla beraber 1858'de Hindistan'dan Londra'ya taşıyarak Hindistan'ı sömürgesi haline getirdi.[371]

İngiltere, Hindistan'la irtibatını daha iyi sağlayabilmek için 8213 km. uzunluğunda Londra-Paris-Strazburg-Münih-Viyana-İstanbul-Sivas-Diyarbakır-Bağdat-Buşir ve Karaçi'den geçen telgraf hattının kurulması için çalışmalara başladı. Bunun için 1862'de İngiliz maslahatgüzarı Estwick ile Nasıruddin Şah bir anlaşma yaparak Hankin-Tahran-İsfahan ve Buşir hattının tesisine başlanmasına ve buraların işletme hakkının İran'a verilmesine karar verdiler. İngiltere hattın geçtiği yerlerde güvenliği sağlamak için birlikler bulundurmayı ve konsolosluklar açma şartını Şah'a kabul ettirerek telgraf hattı üzerindeki etkisini devam ettirmiştir.[372]

c. Rusya'yla İlişkiler

Rusya, Türkmencay Anlaşmasıyla İran da elde ettiği siyasi ve iktisadi imtiyazların ardından İran'ın İngiltere'yle savaşmasını fırsat bilerek Kafkaslardaki İran topraklarını da işgal etti. Rusya'nın bölgedeki ilerleyişinden tedirgin olan İngiltere karşı atağa geçerek Belucistan ve Kandehar'ı çarpışmadan almış, 1877'de de Hindistan'ı resmen sömürgesi ilan edip Afganistan Dışişlerini Hindistan hükümeti kanalıyla etkisi altına almıştır.[373]

İngiltere, İran'ın deniz gücünün artmasını istemediği için İran'a gemi satışına hiçbir zaman yanaşmıyordu. Bunun üzerine İran, Almanya'dan gemi alıp bu gemilerde Almanla-

370 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.226-227.
371 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.283.
372 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.401.
373 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.287.

rı çalıştırınca İngiltere'nin Tahran elçisi Donald Thomson gelişmelere şiddetle karşı çıktı. Rusya da İran'ın kuzey bölgelerinde kendisinden izinsiz demiryolu çalışmaları yapılmasına izin verilmemesini Nasıruddin Şah'tan talep etti. Şah ta 1889'da bir fermanla bu istekleri kabul ettiğini bildirdi. Fakat bu durumu içine sindiremeyen Nasıruddin Şah, yaşananların ülkesinin iç işlerine karışma olduğunu Dışişlerine şu sözlerle dile getirmiştir; "Rusya ve İngiltere ile bağımsız olup olmadığımızı müzakere ediniz ve niçin bütün işlediklerimize müdahale ettiklerini sorun."[374]

İngiltere, Almanya'nın İran deniz işletmeciliğindeki tekelini kırmak için ''Lynch Kardeşler'' isimli gemicilik şirketi kurarak deniz ticaretini ele geçirmek için çalışmalarını başlatmıştır.[375] (Bu şirket Nasıruddin Şah tan 1872'de altın ve mücevher dışındaki yer altı kaynaklarının çıkartılıp işletilmesi imtiyazını da almıştı.)

4. Nasıruddin Şah'ın Öldürülmesi (1895)

Sarayda görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve Eminussaltana ile Kamuran Mirza gibi yöneticilerin halka zulmetmesi neticesinde Kaçar halkı tepkisini yüksek sesle dile getirmeye başladı. İç ve dış güçlerce ülkede Şah'ın otoritesini kaybettiği haberlerinin yayılması da Şah'ı daha baskıcı bir hale getirdi.

Önceleri İran'ın Paris ve Londra büyükelçisi olarak görev yapmış olan ve "Afgani" olarak tanınan Seyit Cemaleddin Esedabadi ile Mirza Malcom Han Nazımuddevle, devlet işlerindeki yetkilerini azaltan Eminussaltana aleyhtarı söylemlerini dile getirmek amacıyla Londra'da "Kanun", İstanbul'da ise "Ahter" adlı gazeteleri kurdular. Bu gazetelerde İran'ın bu kötü durumunun değişmesi gerektiği ve hüküme-

374 Gulam Rıza Verheram; a.g.e., s.242-243.
375 Percy Sykes; a.g.e, s.534.

tin halka uyguladığı baskıcı politikalar anlatıldı. Gazetenin dili sade olduğundan da insanlar arasında çok etkili oldu. Ancak İran'daki mevcut baskıcı rejim bu gibi özgürlük düşüncelerini yayımlayan gazetelerin ülke içinde basılmasına karşıydı. Bu gazeteler Osmanlı, İngiltere ve Hindistan gibi diğer ülkelerde basılıp İran'a kaçak olarak sokuluyor ve halk arasında elden ele dağıtılıyordu.[376]

Nasıruddin Şah, Sadrazamı Eminussaltana'nın etkisiyle İran da yayılan bu düşünceleri dikkate almıyordu. Onun için asıl önemli mesele saltanatının ellinci yılı münasebetiyle yapacağı ihtişamlı kutlama töreniydi. Bir hafta boyunca gece gündüz sürmesi planlanan kutlamaların sorumluluğu Eminussaltana'da olacak ve halkın genelinin bu etkinliklere katılması sağlanacaktı. Kutlamanın ilk akşamı siyasi temsilcilere yemek verilecek, diğer günlerde ise saray erkânı, şehzadeler, bilginler, zenginler, subaylar, Darul Fünun ve Naşiri medreseleri hocalarına ziyafetler düzenlenecekti. Kutlamalar başlamadan on gün önce tüm konuklara davetiyeler Saray Bakanı tarafından gönderildi. Tahran'da bulunan dış ülkelerin siyasi temsilcileri de bu kutlamalara katılacaklardı.[377]

Seyit Cemaleddin Afgani'nin canından vazgeçmiş olan müridi Mirza Rıza Kirmani de birkaç hafta önce İstanbul'dan Rey şehrine gelmiş ve böyle bir fırsatın oluşmasını ümit ederek meydandaki evlerin birinde pusu kurmuştu. Şah, İmamzade Hamza'nın türbesinden Abdülazim'in türbesine giderken saygılarını sunmak bahanesiyle Mirza Rıza onun önüne geldi ve sol eli ile selamlaşırken sağ eli ile ceketinin cebinden çıkarttığı silahla Şah'ın kalbine nişan alıp ateş etti. Sadrazam, Şah'ın cansız bedenini bir araba ile sanki o hala hayattaymış

376 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.126-127.
377 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.127.

gibi bir muhafız alayıyla şehre getirdi. Kraliyet sarayında Dr. Toluzen ve birkaç Avrupalı cerrah Şah'ı otopsi için ameliyat ettiler. Ameliyattan sonra kurşunun kalbe isabet ettiğini ve Şah'ın orda ölmüş olduğunu teyit ettiler.[378]

Eminussaltana, Rus ve İngiliz elçilerin aracılığıyla veliahtla telgrafla görüşüp Şah'ın öldürüldüğü haberini vererek, veliahdın güvenliği için alması gereken tedbirleri bildirdi. Veliaht derhal onun söylediklerini yaptı. Eminussaltana da veliahdın Tebriz'den Tahran'a gelmesi için gerekli emniyet tedbirlerini alıp, İngiliz elçisinin yardımıyla Şahinşahi bankasından veliahdın güvenliğinin sağlanması ve taç giyme törenlerinin masrafları için acil borç istedi. Nasıruddin Şah'ın ölüm haberi Tahran'daki elçilere ve dış ülkelerdeki İran elçiliklerine bir genelge şeklinde telgraf aracılığıyla bildirildi.[379]

Sadrazam başkentteki kargaşayı Kazak Muhafız Alayının yardımı ile bastırdı. Ertesi sabah mermer tahtlı salonda Telgraf Bakanı Ali Kali Han Muhbiruddevle ve bilim adamlarından oluşan bir grup bundan sonraki şehzadelerin ve bakanların görevlerini açıkladı. Şah'ın tabutu çeşitli çiçekler ve ziynet eşyaları ile birlikte mermerden yapılmış bir mezarlığa defnedildi.[380]

Mirza Rıza, Abdülazim türbesinde suikastı yaptığı gün bir kulübede hapsedildi ve Adalet Bakanı ile bir grup görevlinin nezaretinde detaylı şekilde sorguya çekildi. Pervasız ve terbiyesiz bir şekilde konuşan Mirza Rıza: "Ben kaderci ve itikatlı bir kişiyim. Allah'ın hükmü olmadan tek bir yaprak bile düşmez. Benim yaptığım iş kaderin bir hükmüdür. Tüm insanlara iyilik ettiğimi ve halkı uyandırdığımı düşünüyo-

378 Soner İşimtekin; a.g.e., s.34-35.
379 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.414.
380 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.430-433.

rum" dedi ve "Altında tüm yırtıcı hayvanların ve canavarların toplanmış olduğu meyvesiz bir ağacı kökünden söktüm" diye ekledi. Mirza Rıza, 12 Ağustos 1896'da Tahran ordu meydanında kalabalık bir topluluğun önünde idam edildi.[381]

C. Muzafferüddin Şah Dönemi (1895-1906)

Nasıruddin Şah'ın baskıcı ve kendisi dışındaki insanların fikirlerini dikkate almayan idaresi, İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki yayılmacı siyaseti, yabancılara verilen siyasiticari imtiyazlar ve dışa olan yoğun borçlanmadan dolayı bunalan İran halkı rejim değişikliği fikrini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı. Seyyid Cemaleddin Esadabadi gibi fikir adamlarının da etkisiyle istibdat yönetiminden meşrutiyet yönetimine geçişin ilk adımları bu dönemde atılmaya başlanmıştır.[382]

Nasıruddin Şah'ın öldürülmesi üzerine, Sadrazam Ali Asgar Han, İngiltere ve Rus elçilikleriyle temasa geçerek yardım talebinde bulundu. Nasıruddin Şah'ın hayattaki üç oğlundan en büyüğü Mesud Mirza, babası zamanında idarecilik yaptığı yerlerde halka ağır vergiler uyguladığı için halk tarafından sevilmediği gibi İngiliz ve Ruslar tarafından da desteklenmiyordu. Rusların desteklediği şehzade Kamuran Mirza ise babası döneminde ''Naibüssaltana'' unvanıyla önemli yetkilerle donatılmıştı, ama bazı uygulamalarından dolayı bu yetkileri Şah tarafından geri alınmıştı.[383] Nasıruddin Şah'ın üçüncü oğlu ve resmi veliahdı olan Muzafferüddin Mirza diğer iki Şehzadeye göre daha iyi karaktere sahip olmasına rağmen Tebriz'deki idareciliği süresince sergilediği yönetimi pek başarılı değildi. Buna rağmen babasıyla bera-

381 Ali Ekber Velayeti; a.g.e., s.437-441.

382 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.243.

383 George Nathaniel Curzon; age., s.545-553.

ber gittiği üç Avrupa ziyaretinde bilgisini, görgüsünü geliştirme imkânı bulmuştu.[384]

Sadrazam Ali Asgar Han'ın da desteklediği Muzafferüddin Şah, 1895'te tahta geçtiğinde 44 yaşındaydı. Şah, 1897'de halkın tepkisi ve Sadrazamın izlediği Rus yanlısı tutumdan dolayı Ali Asgar Hanı Sadrazamlıktan alarak yerine yenilik taraftarlarının desteklediği Mirza Ali Hanı getirdi. Bu değişim İngiltere'yi memnun ederken Ruslar rahatsız olmuştu. Rusya İran'a gözdağı vermek için Tebriz'deki Hıristiyanların can güvenliğini bahane ederek 5.000 kişilik orduyu Azerbaycan'a gönderdi.[385]

Mirza Ali Han, göreve başladığında gazetelere özgürlük vermiş, medreseler kurmuş, boşalan hazineyi düzeltmeye çalışmış ve devlet memurlarının giderlerini kısmıştı. Gelişmelerden rahatsız olanların ve Ali Asgar Han taraftarlarının baskısı sonucunda Şah, Mirza Ali Hanı görevden alarak 1898'de Ali Asgar Hanı tekrar Sadrazamlığa getirdi.[386]

1890 yılında tütün satış imtiyazı 50 yıllığına Gerald Talbot'a verilince din adamlarının öncülüğünde halk önce Tebriz'de ardından da İsfahan, Meşhed gibi yerleşim bölgelerinde Şah'a başkaldırıp, şayet imtiyaz anlaşmaları iptal edilmezse devlete karşı cihad ilan edeceklerini bildirdi. Bu derece güçlü bir muhalefet karşısında Gerald Talbot'a verilen imtiyazlar 1893'te kaldırdı.[387]

İngilizlere verilen imtiyazların kaldırılması halk nazarında memnuniyetle karşılansa da devlet için büyük mali külfetler getirmiştir. Anlaşmanın maddeleri arasında imtiyazın iptal edilmesi halinde anlaşmayı bozan tarafın tazminat

384 Raymond Furon; L'Iran Perse Et Afghanistan, Paris 1951, s.123.
385 George Nathaniel Curzon; a.g.e., s.560.
386 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.10-11.
387 Ann K. S. Lambton, Qajar Persia, University of Texas Press, London 1987, s.292.

ödemeye mahkûm edilmesi de vardı. İran hazinesi boş olduğundan dolayı bu tazminatı ödemek için Rusya dan borç istemek zorunda kalındı ki bu defa da Ruslar borç vermek için benzer imtiyazların kendilerine tanınmasını istediler.[388]

İran, Rusya, İngiltere, Belçika, Fransa, İspanya ve Amerika gibi devletlerle yaptığı ikili ticari anlaşmalardan fayda beklerken özellikle İngiltere ve Rusya, İran ekonomisini ele geçirip bölgedeki ticari pazarını genişletmek istiyordu.[389]

1901'de İngilizlere verilen imtiyazla Tahran-Belucistan sınırı arasında telgraf hattı çekilerek bu hattın Hindistan'a kadar götürülmesi hedeflendi.[390] Anlaşmaya göre telgraf hattı için gerekli bakırlar kâr amacı güdülmeden İran tarafından karşılanacak, diğer bir maddeye göre ise bu telgraf hattından İran yararlanmakla birlikte, dış kullanım hakları "Hind Avrupa Telgraf İşletmesine" verilecekti. İngiltere telgraf işletmesinin gelirlerinin %4'ünü İran'a vermeyi taahhüt etmişti ancak bu %4'lük miktar tüketim masrafları çıkarıldıktan sonra 6'şar aylık iki taksitle verilecekti. Nasıruddin Şah döneminde İngiltere'ye verilen bu imtiyaz 1925 yılıyla sınırlandırılmışsa da İngiltere'den alınan borçlardan dolayı sürekli uzatılmıştır.[391]

1. Petrol Meselesi

Nasıruddin Şah, 1872'de altın ve mücevher dışındaki yer altı kaynaklarının çıkartılıp işletilmesi imtiyazını Alman asıllı İngiliz vatandaşı Yahudi Baron Julius Reuter'e, ardından 1873'te de İngiliz Lynch Kardeşler Şirketine verdi. Bu imtiyazın gerekli sermaye ve teknik imkânı olmayan birine verilmesi Lord Curzon ve Sykes başta olmak üzere birçok ya-

388 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.350-352.
389 William L. Langer; The Diplomacy of Imperialism II, Newyork 1935, s.89-92.
390 George Nathaniel Curzon; a.g.e., s.615-616.
391 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.297.

bancıyı şaşırtmıştı. Rusya'nın ve halkın yoğun baskısından dolayı Reuter'e verdiği imtiyazları kaldıran Nasıruddin Şah, kısa bir süre sonra yine aynı şahsa "Bank-ı Şahinşahi"yi kurma imtiyazını vermiştir ki bu banka İngiltere'nin İran'daki en önemli sömürü aracı olmuştur.[392]

Nasıruddin Şah, 1872'den 1889'a kadar 16 yıl süre görüşmelerin ardından Bank-ı Şahinşahi'nin kurulmasıyla altın ve mücevher hariç tüm madenlerin çıkarılması imtiyazını 60 yıllığına tekrar Reuter'e vermiştir.[393]

"The Persian Mining Corporatıon (İran Maden Şirketi)" adlı İran-İngiltere ortaklığıyla kurulan şirkette Reuter'in şirketine tanınan imtiyaza dâhil edilmiştir. Zaten kısa bir süre sonra Reuter, 150.000 İngiliz lirası karşılığında hisselerini bu yeni şirkete tamamen devretmiştir.[394]

İmtiyazlar verilmeden 6 yıl önce 1883'te İngiliz petrol şirketi Hotz, Buşir'de petrol arama çalışması yapmış ve başarısız olmuştu. 1890'da d'Arcy, İran'a temsilciler göndererek güney bölgelerde petrol arama çalışmalarına başlamak istediğini bildirdi. 1901'e kadar süren görüşmeler neticesinde anlaşma sağlanmış ve İran'ın güney petrolleri 60 yıllığına her yıl 20.000 İngiliz lirası ödemek şartıyla d'Arcy'nin şirketine verilmiştir.[395]

Bu dönemde savaş ve büyük ticaret gemilerinin kömür yerine petrolle çalışmaya başlaması İngiltere'nin iştahını iyice kabarttı. Hatta İngiltere, İran'daki İngiliz-İran ortaklığındaki şirketlerde hisselerini daha da artırma yoluna gitti ve bu doğrultuda yeni bir anlaşma yaptı. Anlaşmalardaki katkı-

392 George Nathaniel Curzon; a.g.e., s.535-538.
393 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.300.
394 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.312.
395 Hacı Mirza Yahya Devletabadi; a.g.e., s.313-315.

larından dolayı Muzafferüddin Şah'a bir nişan ve Sadrazam Ali Aksar Han'a "Order of The Bath" nişanı verilmiştir.[396]

d'Arcy, elinde bulunan bölgelerden çıkarılan petrol rezervlerini az bularak daha geniş bir alana yayılmak istemiş ve bu amaçla "The First Exploitation Company" adlı şirketi kurmuştur. Bu esnada İngiliz deniz kuvvetlerinin savaş gemilerini petrolle çalıştırma projesi gündeme gelince, d'Arcy'nin tekelindeki petrol arama faaliyetlerine İngiltere hükümeti de katılmıştır. Bu amaçla "Burma Oil Company" şirketi kurulmuş ve d'Arcy'nin hissedar olduğu "Concessions Syndicate" kurularak İran da petrol arama çalışmalarına hız verilmiştir. Bölgede petrolün istenilen miktarda çıkarılmaya başlanması üzerine 1909'da "Concessions Syndicat"ın yerine "Anglo Persian Oil Company" kuruldu 1908-1914 tarihleri arasında iyice hızlanan petrol arama faaliyetleri bölgeye olan ilgiyi daha da arttırmıştır.[397]

2. Dış Borçlanma ve Şah'ın Avrupa Seferleri

Muzafferüddin Şah döneminin en önemli meselesi önceki dönemlerden artarak gelen mali problemlerdir. Bu sıkıntının temel sebebi yabancılara verilen imtiyazlar ve bunlardan bazılarının İran tarafından iptal edilmesinden dolayı ödenmesi gereken tazminatların hazineyi içinden çıkılamaz bir hale getirmesiydi. Ayrıca Rusya dan alınan borçların ülke kalkınması yerine saray harcamaları ve Avrupa seyahatlerine harcanması sebebiyle de maliye iflas etmiştir.[398]

Bank-ı Şahinşahi aracılığıyla İngiltere'den, Bank-ı İstikrazi aracılığıyla Rusya dan alınan borçlar zamanında ödenemeyince ülkenin gümrük gelirlerine yavaş yavaş ipotek ko-

396 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.313.
397 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.51.
398 E. A. Grantosky; Petrofosky Pavloviç; Tarih-i İran, Çev. Keyhüsrev Kişaverzi, Tahran 1359, s.358.

nulmuştur. Hatta 1903'te Rusya'ya gümrüklerde tanınan imtiyazdan rahatsız olan İngiltere devreye girerek durumu lehine çevirmek için Dowme başkanlığındaki bir heyeti Şah'a göndermiş ve ona "Order of Garter" adlı İngiliz nişanını vererek iki devlet arasına gümrük anlaşmasını imzalatmayı başarmıştır.[399]

3. Rejim Değişikliği ve Meşrutiyete Geçiş

Ulema'nın önderliğinde harekete geçen meşrutiyet taraftarları, istibdat yönetiminin ülkeyi özellikle İngiltere'nin sömürgesi haline getirdiği ve bağımsızlıklarının tehlikeye düştüğünü savunarak Kaçar idaresine karşı halk içinde tepki oluşmasını sağladılar.

a. Meşrutiyet Hareketinin Sebepleri

Meşrutiyet hareketinin ortaya çıkışıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlara kısaca değinecek olursak:

Nasıruddin Şah döneminde İngilizlere verilen tütün imtiyazına duyulan büyük tepki.

Mirza Taki Han'ın mali, içtimai ve kültürel ıslahatları.

İran üzerindeki İngiliz-Rus rekabeti ve Şah'ın buna karşı aciz kalmasına tepki duyanların Cemaleddin Esedabadi ve Hacı Mirza Hüseyin Han gibi ıslahatçıların fikirleri etrafında bütünleşmesi.

İngiltere ve Rusya dan alınan borçların ülke için değil, Şah'ın Avrupa seyahatleri için harcanması ve İngiltere'yle Rusya'ya verilen imtiyazlarla ticaretin zayıflaması neticesinde yerli sanayinin iflas etmesi.

Reji vakası veya Tütün (Tenbaku) isyanı olarak anılan halk hareketinin başlangıcında Şeyh Fazlullah Nuri, Mirza Şirazi, Muhammed Rıza Tabatabai ve Mirza Hasan Aştiyani

[399] Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.324-326.

gibi ulemanın İngiliz sömürgesine olan tepkilerinin zamanla meşrutiyet isteğine dönüşmesi.

Kaçar hükümetinin gelir dağılımında ve yöneticilerin atanmasında adil olmaması.

Halkın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sıkıntıyla, kurtuluşu Avrupa tarzı, mutlak hâkimiyete dayanmayan, İslam Şeriatına göre şekillenmiş bir yönetimde araması.

Dünya'daki demokratik gelişmeler ve Osmanlıdaki meşrutiyet hareketleri.

Batılı tacirlerin, siyasilerin ve bürokratların İran'a gelmeleriyle İran halkı Avrupa medeniyetiyle ister istemez tanışmıştı. Abbas Mirza'nın Avrupa'ya eğitim için gönderdiği gençler de zamanla ülkelerine geri dönüp içinde bulunulan zor durumdan çıkışın Avrupai tarzda yönetim olduğu konusunda halkı teşkilatlandırmaları.

Islahat hareketleri neticesinde açılan Darülfünun'larda görev alan Avrupalı eğitimciler öğrencilerini batı kültürüne göre yetiştirmeleri ve buraya alınan öğrencilerin Saray erkânı ve zengin kimselerin çocukları olup ileride ülke yönetiminde söz sahibi olmaları.

Ulemanın gücünü azaltmak isteyen bazı devlet adamlarının Avrupa'daki demokrasinin özellikle de laikliğin şeklen alınıp uygulanmasını istemeleri.

İngilizler başta olmak üzere batılı devletlerin, kendi menfaatleri doğrultusunda İran'daki meşrutiyet hareketlerini destekleyerek, kendilerine engel olarak gördükleri yöneticiler aleyhine teşkilatlanmaları sağlamaları.

Eyaletlerdeki idarecilerin kötü davrandığı halkın bu düzen ve rejime karşı duyduğu tepkiden yararlanan dış güçlerin desteklediği teşkilatların, halka çıkış yolu olarak batıdaki

gibi bir yönetim şeklini göstermeleri.[400] Bu gizli teşkilatlar, Islahat hareketleri neticesinde meşrutiyetçi ulemanın yetiştirdiği öğrencilerden oluşup, gizli toplantılarla halkı bilgilendirme görevini üstlendiler. Bu gruplardan en önemlisi "Feramason-Faramason ya da Feramuşhane" adlı gizli teşkilattı.[401] Bu teşkilat, Nasıruddin Şah'ın saltanatının ikinci yarısından sonra hızla yayılarak sırf Tahran'da 140'dan fazla Locaya sahip olmuş ve 30.000'den fazla kayıtlı üyesi olmuştur. Bu teşkilat daha sonra "Ademiyet" adını almıştır. İleride de görüleceği üzere İngilizlerin desteğini alan bu örgüt Rusları bile rahatsız etmiş ve kapatılması için Kaçar hükümetine baskı dahi yapılmıştır.[402]

Faramason teşkilatını İran da kuran kişi Ermeni asıllı Malcom Han'dır. Teşkilatın önemli isimlerden Wilfred Scawen Blunt, Malcom Han'la yaptığı görüşmelerde İran'daki siyasi ve ekonomik ıslahatları din örtüsü altında yapacaklarını ve ilerleyen dönemde halkın üzerindeki din etkisini azaltmak için de ''insaniyet'' mezhebini geliştirmek gerektiği konusunda fikir birliğine varmışlardı.[403] Tarih boyunca toplumsal boyutlarıyla din meselesi üzerindeki tarışmalar göz önüne alındığında bu fikir birliği de dikkat çekicidir.[404]

Faramason cemiyeti zamanla milliyetçi kimliğe de bürünerek ''Nasyonalistler'' adı altında gruplaşmış ve Şah'ın öldürülmesinde rol oynamışlardır. Faramasonların tahrikleri neticesinde İran'ın birçok şehrinde saltanata karşı isyanlar

400 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.389.
401 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.440.
402 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.386.
403 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.393-394.
404 Ümit Harun Akkaya; "Kültür Endüstrisi, Popüler Kültür ve Yabancılaşma Bağlamında Medya Din İlişkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(59), 2018, s.599.

çıkmış, meşrutiyet muhalifleri ve ulema etkisiz hale getirilmiştir.[405]

Faramasonların İran'daki faaliyetleri menfaatlerine uyan İngilizler bu teşkilata açık destek vermiştir. Hatta İngiltere'nin Tahran elçisi Harding ve diğer İngiliz görevliler bu localarla irtibata geçerek kendi menfaatleri doğrultusunda bir meşrutiyet ilanına gayret etmişlerdir. Bu teşkilatla bağlantılı olan şehzade ve devlet görevlileri, İngiliz elçiliğinden maaş dahi alıyorlardı. Teşkilatı kuran Malcom Han bizzat İngiltere tarafından himaye ve finanse edilmiş, bazen Müslüman bazense Hıristiyan olduğu iddia edilerek en büyük vatansever olarak ortaya sürülmüştür.[406]

Mason locaları kendilerine engel olarak gördükleri dinde çeşitli ıslahat ve eklemeler yapmanın zorunlu olduğu fikrini yayarak İslam'ı Protestanlaştırmaya hatta Babi/ Bahaî düşünceleri karıştırarak pasif hale getirmeye çalışmışlardır. Bu amaçla Malcom Han, İstanbul'a gelerek dine yeni eklemeler yapmak için destek aramışsa da sonuç alamamıştır. Sonuçta, Malcom'un gayretleriyle 1905–1906 yıllarında meşrutiyet hareketleri başlamıştır. Hatta ilk oturum Malcom'un evinde yapılarak ilk meclis burada oluşturulmuştur.[407]

Muhammed Tabatabai ve Abdullah Bahbahani'nin çabalarıyla 1905'te ''İnkılâp Komitesi'' kurularak gizli meclisin çalışma programı hazırlanmıştır. Gizli meclis bu hazırlık çalışmalarını yaptığı sırada din adamlarını da yanlarına çekmeye çalışarak, alınacak kararlarda dini ve milli bir yol izleneceğini belirtilmiştir. Gizli meclisin çalışmaları yavaş yavaş deşifre olmaya başlayınca taleplerini hükümete iletmeye ka-

405 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.393.
406 Ann K. S. Lambton; a.g.e., s.393-395.
407 Hamid Algar Religion and State in Iran 1785-1906, University of California Press, London 2020, s.264-265.

rar verdiler. Yapılan toplantıda kanunların tanzim edilmesi, idarecilerin yetkilerinin kısıtlanması ve alınan kararların ulema ve tüccarlar tarafından kabul edilmesi kararları alındı. Meşrutiyetçilerin gizli çalışmaları sonucu Kirman'da başlayıp Tahran dâhil birçok şehirde çıkan isyanlar neticesinde Faramasonların da desteğini alan isyancılar, borç para alarak Şah'ı Avrupa gezisine gönderen Sadrazam Abdulmecid Mirza'nın azlini ve meşrutiyetin ilanını istediler.[408]

Sadrazam isyancıların üzerine asker göndererek isyanı bastırarak, meşrutiyetçilerin Şah'la doğrudan görüşme taleplerini kendisi için tehlikeli bulduğu için reddetti. Bunun üzerine Şah'ın öğle yemeği için geçtiği caddede beklemeye başlayan meşrutiyetçiler sonunda isteklerini Şah'a ilettiler. Sadrazam bu olayı bir türlü içine sindiremedi ve meşrutiyetçilere yaptığı baskıyı daha da artırdıysa da halk içinde günden güne yayılan bu hareketin önünde duramadı ve görevden alınarak yerine Mirza Nasrullah Han getirildi.[409] Gelişmeleri hasta yatağında izleyen Muzafferüddin Şah, Tahran'daki İngiliz elçisinin de baskısıyla 1906'da yayınladığı bir fermanla meşrutiyeti ilan etti.[410]

b. I. Meclis ve Kanuni Esasi

1906'da Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından kurulan ''Meclis-i Şuray-ı Milli''nin ilk üyeleri Tahran'da yapılan seçimler sonucunda belirlenen 60 kişidir. İlginç olansa, Bahbahani ve Tabatabai gibi hareketin önde gelen isimleri meclis dışında kalmış, onların yerine meclise İngiltere adına çalışan casuslar, rüşvetçi devlet memurları, vatanseverler ve ulemalar gibi farklı gruplardan insanlar girmişlerdi.[411] Meclis üyelerinin arasındaki tezatlık çalışmalara yansıdıysa da 51

408 Percy Sykes; a.g.e, s.570.
409 Abbas İkbal Aştiyani; a.g.e., s.732-733.
410 Peter Avery; a.g.e., s.243.
411 Alexandro Baussani; a.g.e., s171.

maddeden oluşan Kanun-i Esasi 1906'da tamamlanarak hastalığı iyice ilerlemiş olan Muzafferüddin Şah ve veliahdı Muhammed Ali Mirza'ya imzalatılarak yürürlüğe girdi.[412]

Kanun-i Esasi'yi imzaladıktan kısa bir süre sonra ölen Şah, 11 yıllık iktidarında İngiliz ve Ruslara verdiği imtiyazlarla, borç para alıp yurt dışı seyahatlerine çıkmasıyla, siyasi yetersizliği sebebiyle neredeyse tüm yetkilerini İngilizlere kaptırmasıyla ülkedeki rejim değişikliği taleplerinin en önemli sebebi olmuştur. Kanun-i Esasi'nin ilk 14 maddesi yeni meclisin oluşturulması, 15'ten 31. maddeye kadar meclisin görevleri, 32'den 38. maddeye kadar meclisin ele alacağı konularının açıklaması, 39'dan 42. maddeye kadar ele alınacak konuların neler olduğu, 43'ten 47. maddeye kadar senato meclisinin oluşturulması, diğer maddelerse ilk meclisle bu meclis arasındaki ortak maddeleri içeriyordu.[413]

D. Muhammed Ali Şah Dönemi (1906–1909)

Muhammed Ali Şah, veliahtlığı döneminde meşrutiyetçileri destekleyeceğine ve çıkartılacak kanunlara uyacağına söz vermişti. Fakat tahta geçtiğinde sert yönetimi ve bencil karakteri sebebiyle rejim muhaliflerine karşı sindirme politikası izlemişti. Bu dönem meşrutiyetçilerle eski rejim taraftarlarının çatışmalarına sahne olmuştu. Olayların giderek artması üzerine ''Büyük İnkılâp'' denen köklü rejim değişikliğinin yapılması kaçınılmaz hale gelmişti.[414]

Birinci meclis üyeleri Bank-ı Şahinşahi ve Bank-ı İstikrazi'ye alternatif olarak İran Milli Bankasını kurmak istemişlerse de faaliyetleri bu iki banka tarafından engellenmiştir.[415]

412 Percy Sykes; a.g.e, s.574.
413 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.481.
414 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.487.
415 E.A. Grantosky; Petrofosky Pavloviç; a.g.e., s.377-378.

Başbakan Mirza Nasrullah Han'ın kurduğu hükümetin mensubu olduğu mecliste seksen farklı siyasi oluşum vardı. Bu oluşumlar daha sonra iki ana görüş etrafında toplandılar. Bu gruplardan birincisi Şah'la dostça geçinmeyi savunurken ikinci grup Şah'ın ülke işlerinden elini çekmesini istiyordu. Bu iki grup daha sonra iki siyasi parti haline dönüşerek mücadeleye devam etmiştir. Tüm farklılıklara ve mücadelelere rağmen Milli Meclis 107 maddelik Kanun-i Esasi'yi tamamlayarak Şah'a kabul ettirmiştir.[416]

1907 İngiltere-Rusya Anlaşması: 20. yy.'ın başlarında Almanya'nın güçlenerek yeni sömürgeler elde etme amacıyla yayılmacı politika izlemesi İngiltere, Fransa ve Rusya'yı endişelendiriyordu. Araları pekiyi olmayan İngiltere ve Rusya, Fransa'nın arabuluculuğuyla anlaşarak Almanya'ya karşı İngiliz-Fransız-Rus bloğunu oluşturdular. İngiltere'nin Rusya ile anlaşmaktaki amacı hem Almanya'yı kıskaca almak hem de Uzakdoğu'dan Ortadoğu'ya kadar ki bölgelerde Rusların emellerine ulaşmasını engellemekti.[417]

İngiltere'nin 1907'de Rusya'yla imzaladığı anlaşmayla İran ve Tibet bu iki devlet arasında paylaşılıyordu. Anlaşmayla; Tibet, Çin'in egemenliğinde bir hükümet olarak kalacak ve toprak bütünlüğü garanti altına alınacaktı. Afganistan, İngiltere'nin kontrolünde olacak, Rusya bu bölgedeki elçilerini geri çekecek ve Afganistan'la ilişkilerini İngiltere arcılığıyla sürdürecekti.[418] Bu anlaşmayla İran'ın bağımsızlığı sözde teminat altına alınmışsa da gerçekte İran üç kısma bölünüyordu. İran'ın kuzey kısmı Rus kontrolüne, güney kısmı İngiltere'nin kontrolüne girecek, geri kalan orta kısım

416 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.491-497.
417 Rifat Uçarol; a.g.e., s.301.
418 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.498.

ise tarafsız tampon bölge olacaktı. (İngiltere'nin amacı Hindistan ve Afganistan'a giden yolu emniyete almaktı.)[419]

İran'ın İngiltere ve Rusya arasındaki paylaşımı batılı tarihçiler tarafından dahi hoş karşılanmamıştır. İngiltere'nin müttefiki olan İran'ı sırtından vurması, sırf menfaatleri için düşmanı olan Rusya'ya İran'ı peşkeş çekmesi şeklinde tasvir edilmiştir. İngiltere, Rusya'ya taksim ettiği bölgelerdeki petrol zenginliklerini kendisine bağlı petrol şirketleri aracılığıyla sömürmeyi düşünürken, gittikçe artan İngiliz muhalefetini engellemeyi de Ruslara bırakmıştır.[420]

Muhammed Ali Şah, Rus subayı Liakhof'u Tahran askeri birliklerinin komutanı olarak tayin ettikten sonra meşrutiyetçiler için umumi af ilan ettiğini söyleyerek evlerine dönebileceklerini bildirdi. Şah'ın tuzağına düşüp geri dönen meşrutiyetçilerin birçoğu tutuklanmış ya da katledilmiştir.[421]

Şah'ın istibdat yönetimi gelenekçilerle meşrutiyetçiler arasındaki çatışmaları bir süreliğine bastırmışsa da kısa bir süre sonra Tebriz'de büyük bir isyan çıktı. Rusya, Şah'a destek vaadiyle ülkeye girerek İran'ın kuzey bölgelerinden başlayıp Tebriz'e kadar ilerledi.[422] Gelişmelerden rahatsız olan İngiltere, sorunun diplomatik yollardan çözülmesi için devreye girdi. Aynı zaman da her ihtimale karşı Hindistan'daki askerlerinden bir kısmını da bölgeye çekerek Basra körfezine savaş gemilerini yerleştirdi.[423]

Tahran'daki İngiliz elçi Rice ve Rus elçisi, meşrutiyetçilerin bazı şartlarını kabul etmesi için Şah'a, baskı yapmaya başladılar. İngiliz ve Rusların da desteğini hisseden meşruti-

419 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.341.
420 Peter Avery; a.g.e., s.253.
421 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.145.
422 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.334.
423 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.279.

yetçiler Şah'a karşı tepkilerini daha da artırmışlardır. 1909'da Şah ordusunun Tebriz'de meşrutiyetçilere yenilmesi ve diplomatik baskıların artması neticesinde isyan, İsfahan, Gilan ve Bahtiyari şehirlerine de sıçradı. Ali Kuli Han önderliğindeki meşrutiyetçi bir grup Tahran'a kadar gelmiş ve saltanat taraftarları bunların karşısına dahi çıkamamıştır.[424]

Tebriz merkezli isyan yaklaşık on ay sürdü. Tahran'a kadar ilerleyen isyancılar buradaki Şah kuvvetlerini ve Liakhof komutasındaki Rus askerlerini mağlup ettiler. Aynı gece toplanan ''Meşrutiyet Başkanları Şurası'' Muhammed Ali Şah'ı tahtan indirerek Bakü'ye sürgüne göndermiş ve yerine oğlu Ahmet Mirza'yı getirerek, Kaçar reislerinden Ali Rıza Han'ı da ona naib olarak tayin etmiştir.[425]

Meşrutiyet hareketlerinin başarıya ulaşmasında Şah'ın halka karşı duyarsızlığı, yabancıların güdümünden çıkamaması, dünyadaki siyasi ve fikri gelişmeler, çok sayıdaki mason locasının faaliyetleri ve İngiltere'nin bunlara açık destek vermesi çok önemli rol oynamıştır.[426]

IV. KAÇAR HANEDANLIĞININ YIKILIŞI

A. Ahmet Şah Dönemi (1909-1925)

I.Meclis üyeleri, milli kuvvet komutanları, şehzadeler, ayanlar, esnaflar ve tüccarlardan oluşan 500 kişilik geçici meclis Muhammet Ali Şah'ın resmen tahtan indirildiğini ilan etti. Bunun üzerine Muhammet Ali Şah ve saray erkânı Rus elçiliğine sığındılar. Rus elçisi de Şah ve yanındakilerin Rusya ile İngiltere'nin himayesinde olduklarını ve onlara dokunulmaması isteğini meşrutiyetçilere bildirdi. Tüm bu yaşa-

424 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.280.
425 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.336,557.
426 Seyyid Ali Muhammed Devletabadi; Hatırat-ı Seyyid Ali Muhammed Devletabadi, Tahran 1362, s.99-103.

nanların gölgesinde Muhammet Ali Şah'ın büyük oğlu Ahmet Mirza, 1909'da 12 yaşındayken 7. Kaçar Hükümdarı olarak tahta çıkartılmıştır. Kardeşi Muhammet Hasan Mirza da resmi veliaht olarak seçilmiştir.[427] Muhammet Ali Şah'ı tahttan indiren 22 kişilik "Şura-yı Müdüriyet" adı verilen meşrutiyetçi grup geçici bir hükümet kurarak yönetimi ele aldı.[428] Hâkimiyeti ele geçiren meşrutiyetçiler Muhammed Ali Şah'la birlikte Rus elçiliğine sığınan silahlı kişileri kendileri için bir tehdit unsuru olarak görüyorlardı. Rusya aracılığıyla bu kişilerin silahlarını teslim etmeleri ve evlerine dönmeleri istendi. Fakat Rusların bu isteği reddetmesi ve Muhammed Ali Şah'ın Rusya'ya gitmesi iki devlet arasında sorunlara sebep olmuştur.[429]

İran'la Rusya arasındaki bu sorun İngiltere'nin aracılığında imzalanan 6 maddelik bir protokolle çözülmeye çalışılmıştır. Protokol gereği Muhammed Ali Şah, yanındaki saltanata ait tüm mücevherleri iade etmek şartıyla 15 gün içinde yurt dışına çıkabilecek, buna karşılık ihtiyaçlarını karşılaması için 100.000 tümen maaş alacaktı. Şah'ın yanındakilerin durumu ise bu protokolle çözülmeyince bu kişiler paniğe kapılarak sınıra doğru kaçmaya başladılar. Bunlardan birçoğu yakalanarak hapsedilmiş ya da öldürülmüştür.[430]

Dönemin en önemli sorunlarından biri olan ekonomik sıkıntıdan kurtulmak için artık dışarıdan borç alınmasından vazgeçilerek bunun yerine bazen gönüllü bazense zorlayarak saray görevlileri ve zengin vatandaşlardan borç alınmaya başlanmıştır. Diğer bir sıkıntı da meşrutiyet rejimine mu-

427 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.149.

428 Raymond Furon; İran, Çev. Galib Kemali Söylemezoğlu, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s.127.

429 E.A. Grantosky; Petrofosky Pavloviç; a.g.e., s.377-379.

430 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.299.

halif olan isimlerin İngiltere ve Rusya tarafından gizlice desteklenerek üst düzey devlet görevlerine getirilip, meşrutiyet hareketlerine gizlice engel olunmaya çalışılmasıydı. [431]

1910'da Ahmed Şah'ın katılımıyla "II. Devre Meclisi" adıyla açılan milli mecliste Muhammed Veli Han başbakan, Ali Rıza Han da saltanat naibi olarak tayin edildi ve I. Mecliste tayin edilen geçici hükümetin görevi sona erdi. Rusya'ya sığınmış olan Muhammed Ali Mirza, saltanatı tekrar ele geçirmek için yanındaki silahlı kişilerle Esterabad'a giderek buradaki Türkmenlerden destek almaya çalışmıştır. 1911'de harekete geçen milli güçler bu isyanı bastırdı ve olayın ardından tekrar Rusya'ya dönen Muhammed Ali Mirza'ya verilen yıllık maaş kesilmiştir.[432] Fakat Rusya ve İngiltere'nin baskısıyla maaş yeniden ödenmeye başlandı.[433] Yeni hükümetin Muhammed Ali Mirza'nın isyanını bastırmasından bir yıl sonra bu defa da Azerbaycan'da Muhammed Ali Mirza'nın taraftarlarının desteğini alan Rahim Han, güneyde Hıristiyan nüfuzunun yoğun olduğu yerlerde Emir Müfehem Han ve Hazar kıyılarında Rusların teşvikleriyle meşrutiyet muhalifleri hükümete karşı isyana kalkıştı. Rusya ve İngiltere'nin 1907'de İran'ı paylaşmak için yaptıkları anlaşma gereği Rusya, Azerbaycan ve Gilan'ı işgal ederek kuzeydoğudaki eyaletlerde nüfuzunu devam ettirmek için meşrutiyet aleyhtarı hareketleri desteklemiştir.[434] İngiltere'nin Muhammed Ali Mirza'yı yeniden tahta geçmesi için teşvik etmekteki amacı 1907'de Rusyayla yaptığı paylaşımdan memnun olmamasıydı. Bundan dolayı Rusları meşgul etmek için devrik Şah'ı İran'ın kuzeyinde saltanat iddiasında bu-

431 Peter Avery; a.g.e., s.259-260; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.562.
432 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.478.
433 Abbas Kadıyani; a.g.e., s.74.
434 Peter Avery; a.g.e., s.253-255; Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.310.

lunmaya ikna etti. Böylece İngiltere güneydeki zengin petrol yataklarında ve Basra körfezinde rahatça hareket edebilecekti.[435]

1. Partilerin Kurulması

Meşrutiyetçiler arasında ihtilafların artmasının temel sebepleri, Meşrutiyet hareketinde ön planda yer alan insanların farklı beklentilerinin olması ve meşrutiyetçi olmadığı halde sırf eski güçlerini kaybetmek istemeyenlerin meşrutiyetçi gibi görünerek bu insanlar arasında bozgunculuk yapmalarıydı. Yeni hükümetin kurulmasının ardından ihtilaflar sebebiyle "Hizb-i İnkılâbı" ve "Hizb-i İ'tidali" isimlerinde iki grup oluştu. Bunlar ölümlü terör olayları başta olmak üzere birçok karışıklığa sebep olmuştur. Sonuçta da bu iki grubun mensupları; Resulzade, Hüseyin Kuli Han, Seyyid Muhammed Sadık Rıza ve Mirza Muhammed Ali Han gibi inkılâp yanlısı olanlar Takizade'nin önderliğinde "Hizb-i Demokrat"ı (Demokrat Parti) ve Mirza Muhammed Sadık Tabatabai'nin önderliğinde "İtidaliyun-u İcmaiyun" (Sosyal Ilımlılar) partilerini kurdular. [436]

Demokrat Parti'nin kurucuları sosyalist kökenli olmalarına rağmen Müslüman halkın tepkisini çekmemek için sadece demokrat kelimesini kullanmışlar ve misyonlarını; zenginlerle ve feodalizmle mücadele ile siyasetin dinden soyutlanması olarak açıklamışlardır.[437]

Ilımlılar Partisinin misyonu ise; halkın dini ve örfi değerlerine saygı gösterilerek farklı kesim ve inançları kucaklamak olarak belirlenmiştir.[438]

---

435 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.422-423.
436 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.218-220.
437 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.318-319.
438 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.566.

1910 yılında Osmanlıdaki meşrutiyet hareketinden etkilenenler "İttihat ve Terakki Partisi" isminde bir parti kurdularsa da bu oluşum çok uzun ömürlü olmamıştır. Ilımlı ve Demokratlar arasındaki ihtilaflar I. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir.[439]

2. Mirza Hasan Hükümeti ve Mali Islahatlar

Meşrutiyetin ilanıyla başbakanlığa getirilen Muhammed Veli Han iktidardaki yetersizliğinden dolayı görevinde4n azledilerek yerine Mirza Hasan getirildi. Mirza Hasan, kontrol altına alınamayan silahlı güçler ve sert muhalefet yüzünden oldukça zorlanıyordu. Rusya ve İngiltere fırsatı değerlendirerek meşrutiyetçilerin silahsızlandırılmasını aksi takdirde kendilerinin duruma müdahale edeceklerini bildirdiler.[440] Bu açık tehdit karşısında silahlı grupların liderleriyle 1910 yılında mecliste yapılan görüşmelerin ardından halkın elindeki silahları 48 saat içerisinde teslim etmesi ve kolluk kuvvetleri dışında kimsenin silah taşımaması hususunda anlaşmaya varıldı.[441]

Anlaşmayı kabul etmeyen bazı gruplara son bir uyarı yapılarak Park-ı Atabeg'de toplanmaları ve silahlarını teslim etmeleri gerektiği, aksi takdirde tutuklanacakları bildirilmiştir. Bu uyarı dikkate alınmayınca kanlı olaylar meydana geldi. "Park Savaşı" adı verilen olaylarda birçok insan ölmüştür.[442]

Sıkıntıda olan İran ekonomisi hükümetin bu isyanları bastırmak için yaptığı harcamalardan dolayı zaten iyice zora düşmüştür. Bu dar boğazdan çıkmak için bazı mali ıslahatlar

439 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.318-320.
440 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.334-336.
441 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.596.
442 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.571.

yapmak istendiyse de İngiltere ve Rusya'nın engellemeleri neticesinde sonuç alınamamıştır. İngiltere ve Rusya'nın böyle yapmaktaki amacı İran'ı kendilerinden borç almaya zorlayarak İran üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmekti.[443]

Hükümet yapmayı planladığı mali ıslahatları gerçekleştirebilmek için tarafsız bir ülkeden uzman getirmeye karar verdi. 1911'de Amerika Birleşik Devletlerinden Morgon Shuster mali düzenlemeler yapmak için İran'a gelmeyi kabul etti. Beraberinde 4 müsteşarla birlikte İran'a gelen Shuster'in varlığı Rus ve İngilizleri rahatsız etti. Hatta İran'daki İngiliz görevli General Sykes bu uzmanların İran ekonomisini bozduğunu dahi iddia etmiştir. Shuster akıllı bir siyaset izleyerek Rus himayesindeki Kazak birliklerinin kontrolünde olan gümrüklerdeki kolluk görevini onlardan alarak, İngiliz subayı Yüzbaşı Stokes'in kontrolünde yeni bir gümrük jandarması oluşturdu. İngilizler bu gelişmelerden memnun kalırken Rusya sert tepki göstermiş ve İngiltere'yle arasındaki anlaşmayı ileri sürerek Stokes'in İran'dan çıkartılıp Hindistan'a gönderilmesini istemiştir.[444]

Rusya, 1911'de İran'a verdiği bir ültimatomla Shuster'in gönderilmesini istediyse de meclis tatile girdiğinden dolayı Rusların bu istekleri de sonuçsuz kalmıştır.[445] İran'a Shuster'le ilgili 2. ültimatomu veren Rusya, Muhammed Ali Mirza'nın kardeşi Mansur Mirza'yı koz olarak kullanmış, onun Rus tebaasına girdiğini, Rus Bank-ı İstikrazi'ye borçlu olduğunu ve bu yüzden mallarının Rusya'ya verilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Aynı zamanda Rusya'nın Mansur Mirza'yı koruma bahanesiyle Azerbaycan, Horasan ve kuzey eyaletlerde askerî harekâtlara başlamasının ardından İran, işgal

443 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.67; Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.575.
444 Yılmaz Karadeniz; a.g.e., s.478.
445 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.576-577.

edilme endişesiyle Shuster ve ekibinin görevine son vermek zorunda kalmıştır.[446]

Rusya'nın Shuster'e bu kadar fazla tepki göstermesinin sebebi, Amerikalı Shuster'in İngilizler lehine çalışması neticesinde rakibi olan İngiltere'nin İran da daha etkili olacağını düşünmesiydi.[447] Rusların Almanya ile ilişkilerini güçlendirmesinden tedirgin olan İngiltere, Rusya'nın İran'daki faaliyetlerine sessiz kalmıştır. Rusya da bu durumdan faydalanmasını bilmiş, Horasan'daki vergilere el koyarak 1913'te Celfa- Tebriz demiryolunun Bank-ı İstikrazi tarafından tesis edilmesine dair bir anlaşmayı İran hükümetine zorla imzalatmıştır.[448] Rusya bunlarla da yetinmeyip Shuster'in görevden alınması için baskı yapmak amacıyla gönderdiği askerlerinin masraflarını da İran'dan talep etmiştir.[449]

3. II. Meclisin Kapatılması ve Dış Borçlanma

Meşrutiyet hükümeti içinde bulunduğu mali sıkıntıdan dolayı Fars eyaleti ve Basra körfezi haricindeki tüm gümrük gelirlerini teminat göstererek %7 faizle 15 yıllığına 1.111.100 İngiliz lirasını Rusya dan borç almıştır. Bu borcun birinci taksitini ödemek için Rus himayeli Bank-ı İstikrazi'den, ikinci taksitini ödemek için de İngiltere himayeli Bank-ı Şahinşahi'den borcu veren devletlerin denetiminde olmak şartıyla faizle para alınmıştır. Bu borçlara karşılık ta Basra körfezi, Buşir limanları, Lenge, Muhammere, Benderabbas ve Ahvaz'ın gümrük gelirleriyle, 1928'e kadarki telgrafhane gelirleri teminat olarak gösterilmiştir.[450]

---

446 Percy Sykes; a.g.e, s.600; Peter Avery; a.g.e., s.275-276.
447 Mansure İttihadiye; "Ahmed Şah Kacar", Diretü'l- Maarif Buzurg-u İslami VII, Tahran 1375, s.67.
448 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.342.
449 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.341.
450 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.67.

II. Meclisin İngiliz ve Rus baskısından dolayı çalışamaz hale gelmesiyle meclis kapatılmış, Demokrat Partinin ve Ilımlılar Partisinin birçok üyesi Kum şehrine sürülmüştür.[451] II. Meclisin kapanmasıyla birlikte Ahmed Şah tahta oturacak yaşa gelinceye kadar idarede hâkim olan isim Ebul Kasım Han Karagözlü'ydü. Karagözlü, mali sıkıntıları atlatmak için güney gümrük gelirlerini teminat olarak göstererek İngiltere'den yarısı Bank-ı Şahinşahi tarafından yarısı da Hindistan hükümeti tarafından verilmek üzere faizle 140.000 İngiliz lirası almıştır. İkinci borçlanmasında Fars ve Basra haricindeki tüm gümrük gelirlerini teminat olarak göstererek Bank-ı İstikrazi'den yapmıştır. Alınan borçların ödenme zamanı geldiğinde bu defa da borcu borçla ödemek yoluna gidilmiş ve güneydeki gümrükler tekrar teminat gösterilerek hatta bu teminat borçlara yetmezse İngiltere'nin başka gelirlere de el koyabileceği taahhüdü karşılığında İngiltere'nin izniyle Bank-ı Şahinşahi'den 200.000 İngiliz lirası alınmıştır.[452]

1914'te Kanunen buluğ çağına giren Ahmed Şah resmen tahta oturunca Karagözlü'nün naibliği sona erdi ve o da ülkede daha fazla barınamayacağını anlayıp Avrupa'ya gitti.[453]

4. I. Dünya Savaşında İran

1914'te yapılan seçim sonucu Demokratlar 31, Ilımlılar 29, İlmiye heyeti 14, tarafsızlar da 20 milletvekilleri çıkardılar. Ahmed Şah, III. Meclisin açılış konuşmasında ülkesinin I. Dünya savaşında tarafsız kalacağını ilan etti.[454]

---

451 Peter Avery; a.g.e., s.273.
452 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.579.
453 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.313.
454 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.67.

Ahmed Şah ve Başbakan Mirza Hasan Han'ın savaşta bağımsız kalacaklarını resmen ilan etmelerine rağmen[455] Demokrat Partililer Almanya'nın yanında savaşa girilmesi halinde İngiliz ve Rus sömürüsünden kurtulabileceklerini düşünüyorlardı. Ilımlı Parti ise İran'ın askeri ve mali yönden çok zayıf durumda olduğu, savaşa girilmesi halinde bu yükün altından kalkılamayacağı fikrini savunuyordu.[456] İran'ın Almanya'nın yanında yer almasının bir diğer sebebi de aynı dine mensup olduğu ve düşmanının düşmanı olan Osmanlı'nın da Almanya'yla beraber savaşa girmiş olmasıydı.[457]

Almanya doğuda yeni cepheler açarak yükünü hafifletmek için İran'ı yanına çekmek istiyordu. Bu amaçla yaptığı propaganda sonucu Kerbela ve Necef uleması İngiltere-Rusya aleyhine fetva vermişse de sonuç değişmemiştir.[458] Fakat Alman casusların İran'ın güneyindeki halkı İngiltere ve Rusya aleyhine kışkırtması, İran jandarmasının Almanların desteğiyle güneydeki petrol kaynaklarını İngiltere'ye karşı savunmak için Basra'nın içlerine kadar girmesiyle İran'ın tarafsızlığı sona ermiştir.[459]

İran'daki Alman tehlikesi karşısında Rusya kuzeyden, İngiltere'yse Fars, Hindistan ve Basra körfezinden işgale başladı.[460] İran için bir kurtuluş savaşı mahiyetinde olan bu savaşta tüm sıkıntılara rağmen halk var gücüyle Rusya'ya ve özellikle de İngiltere'ye karşı mücadeleye girişti. İran halkının Rusya dan ziyade İngiltere'ye karşı büyük kin beslemesinde, 1907'de İngiltere'nin önderliğinde Rusya'yla yapılan İran'ın paylaşım planlarının etkisi büyüktür.[461]

---

455 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.343.
456 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.67.
457 Peter Avery; a.g.e., s.349-351.
458 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.155-156.
459 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.68.
460 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.584.
461 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.586.

İran'ın açıkça tarafını belli etmesi üzerine 1914'te Rusya, İran'a resmen cephe açarak 8000 kişilik askerle Kazvin'e gelerek, İngilizlerin de yardımıyla Tahran'a doğru harekete geçmişti.[462] Bu tehlike karşısında Kum'da bulunan "Milli Savunma Komitesi" İngiltere ve Ruslara karşı cihat ilan etti.[463]

General Arthur Baretti komutasındaki İngilizler, Basra'yı ele geçirip İran'ın güneyindeki petrol bölgelerini Alman tehlikesinden korumak için bir birliğini Hindistan'a, başka birliği de General Nixon komutasında Horasan ve Belucistan'a göndermişlerdir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken İngilizlerin Kuttu'l-Amere'de Osmanlı'ya yenilmesi Almanya ve müttefikleri için büyük moral olmuştur.[464] 1915'te Alman Heinrich Von Reuss bol miktarda altın ve parayla İran'a gelerek bölgedeki aşiretleri kendi yanlarına çekmeye çalıştı. Buşir, Şiraz ve Fars eyaletlerinde yanlarına çektikleri aşiretler İngilizlere karşı başarılı savaşlar yaptılar. İran jandarması İsfahan'ı ele geçirerek buradaki İngiliz konsolosu Graham'ı ve Rus konsolosunu etkisiz hale getirerek Rusları ve İngilizleri bölgeden çıkardılar.[465]

Başbakan Mirza Hasan, Almanların önerisiyle Şah'ın Rus tehdidinden dolayı İsfahan'a geçmesi ve merkezin artık İsfahan olması teklifini getirdiyse de. Tahran'daki İngiliz görevli Marling, Şah'ın Tahran'dan ayrılması durumunda saltanatı kaybedeceğini söyleyince Mirza Hasan geri adım atmak zorunda kaldı. Ahmed Şah'ın savaş sırasında Tahran'dan ayrılmasını istemeyen İngiliz ve Ruslar, Şah'ı her türlü taarruzdan koruyacakları teminatını verip aylık 30.000 tümen maaş karşılığında Şah'ı, Abdulhüseyin Mirza hükümetini kurmaya razı

462 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.68.
463 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi, s.485.
464 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.346.
465 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.346-347.

ettiler.[466] Şah bu gelişmeler üzerine Mirza Hasan'ı görevden alarak yerine Abdulhüseyin Mirza'yı başbakanlığa getirdi. Rusya ve İngiltere himayesinde kurulan yeni hükümet 1915'te İngiliz Marling'le görüşmelere başlayarak 1916'da ittifak anlaşmasını imzaladı. Anlaşmaya göre: Rusya, İran da 12.000 kişilik askeri güç bulunduracak; İngiltere, İngiliz subayların kontrolünde İranlı ve Hintlilerden oluşacak 8.000 kişilik "Tüfenkdaran-ı Cenup-ı İran (Güney polisi)" adlı polis birliğini kuracaktı. Ayrıca Alman tehlikesinden dolayı bu birliklerin finansmanının ve maaşlarının büyük kısmı İngiltere ve Rusya tarafından karşılanacaktı. Bu ittifak anlaşması İran'a yardım maksadıyla yapılmış gibi gözükse de gerçekte İran'ın kuzeyi Ruslar, güneyi de İngilizler tarafından paylaşılıyordu. [467]

İran'ın Almanya'yla savaşa girmesini isteyenlerin Kum şehrinde oluşturdukları Millî Savunma Komitesi üyeleri Kirmanşah'a giderek burada Vali Hüseyin Kuli Han başkanlığında geçici Milli Hükümeti kurdular.[468] Bu hükümeti maddi olarak destekleyen Almanlar, askerlerin eğitimini de üstlenmişlerdi.[469]

1916'da iktidarda olan Muhammed Veli Han hükümeti, İngiliz yandaşı olan Mirza Hasan Han'ın İngiltere tarafından başbakanlığa getirilmesiyle yıkıldı. İngilizlerin kurduğu Güney Polis Birliğinin başına getirilen Percy Sykes, Kirman ve Belucistan'daki Alman unsurlarını temizledikten sonra Fars eyaletlerindeki aşiretleri de etkisiz hale getirerek Şiraz'a girdi.[470] Mirza Hasan Han'a İngilizlere verdiği destekten dolayı İngiltere tarafından "Hindistan Yıldızı" nişanı verildi.[471]

---

466 Yahya Dowlatabadi; Life of Yahya, Tehran 1991, s.323.
467 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.348.
468 Hacı Mirza Yahya Devletabadi; a.g.e., s.323.
469 İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu; İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi, Set Ofset, Ankara 1990, s.245.
470 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.157.
471 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.349.

5. İngilizlerle Petrol Meselesi

a. Güney Petrolü

Muzafferüddin Şah dönemimde İran petrollerinin çıkarılması, işlenmesi ve satılması hakkı d'Arey'e verildi. Bu haber Avrupa'da duyulunca İngiltere'ye karşı büyük tepki oluştu.[472] İngiltere, tepkiler karşısında bir açıklama yaparak şirketin ticaret dışında hiçbir amaç taşımadığını, İngiliz hükümetinin şirkete bir etkisinin olmadığını ve İran'ın içişlerine karışmayı düşünmediklerini açıkladı. Fakat geçen zaman İngiltere'nin asıl amacının şirket amacıyla İran'ı hâkimiyetinde tutmak olduğunu açığa çıkardı.[473]

1915'deki meclis oturumunda bir grup milletvekili petrol şirketi yetkililerinin durumu ve onlara verilen imtiyazların araştırması için bir araştırma komisyonu kurulmasını istemiştir.[474] Yapılan araştırmalarda d'Arey'ye verilen imtiyazın aslında İngiltere'ye verildiği, bu imtiyazın İran'a hıyanet olduğu ve d'Arey aracılığıyla İngiliz emperyalizminin İran'a daha çok yayıldığı gerçekleri ortaya çıkmıştır.[475]

1934'te Ramsay Mc Donald, Churcil'in bu anlaşmayı bir ticaret anlaşması olarak görmediğini, şirkete İran tarafından gelecek herhangi bir olumsuzlukta çıkarılan petrolün İngiliz komutanlara devredileceğini ve İran'ın içişlerine müdahale edebileceğini belirtmiştir. Ayrıca şirket ülkedeki menfaatlerini sürdürmek için İngiliz siyaseti doğrultusunda İran'daki muhalif ve aşiretlere para yardımı dahi yapmıştır.[476]

İngiltere Dışişleri Bakanı Grey, "1907 ve 1915'te Rusya'yla İran'ı paylaştıklarını ama bunun İran içişlerine karışma ol-

472 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.157-159.
473 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.591.
474 Peter Avery; a.g.e., s.345-349.
475 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.159-161.
476 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.593.

mayıp sadece petrol şirketlerinin araçlarını koruma amacıyla yapıldığı" gibi makul olmayan bir açıklama yapmıştır.[477]

İngiltere I. Dünya Savaşı sırasında hem merkezi hükümeti desteklemiş hem de güneydeki petrol kaynaklarının emniyetini sağlamak için bölgedeki aşiretlerle iş birliği yaparak milli hükümetin bölgede hâkim olmasını engellemek istemiştir.[478]

Petrol şirketi, savaş masraflarını bahane ederek halkın hububatına ve hayvanlarına hiçbir ödeme yapmaksızın el koyduğu gibi bununla da yetinmeyip savaş masraflarına karşılık petrol gelirlerinden İran'a yapması gereken ödemeyi de yapmamıştır.[479]

b. Kuzey Petrolü

Rus asıllı Gürcü Mededievitch Khostaria, 1916'da Muhammed Veli Han ile yaptığı anlaşmayla kuzey petrollerinin çıkarılması ve ihraç edilmesi imtiyazını 99 yıllığına; doğal gaz, katran ve parafin gibi yeraltı kaynaklarının çıkarılması ve ihraç edilmesi imtiyazını da 70 yıllığına almıştı.[480] Fakat Bolşevik ihtilalinin ardından Lenin'in İran'la geçmişte yapılan imtiyaz anlaşmalarını yok sayması üzerine Khostaria bu imtiyazları satma girişimlerinde bulundu. Önce Hollandalı daha sonra Fransız şirketiyle görüşen Khostaria, bu şirketlerle anlaşmaya varamayınca Londra'da İngiliz petrol şirketleriyle görüşmelere başladı.[481] Görüşmeler devam ederken İngilizler devreye girerek Khostaria'nın imtiyazının İran tarafından resmen tanınmadığını ve meclis tarafından onaylanmadığı için geçersiz olduğunu belirterek bu imtiyazın kendi

477 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.170.
478 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.594.
479 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.594-595.
480 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.612-613.
481 E.A. Grantosky; Petrofosky Pavloviç; a.g.e., s.420-422.

denetimindeki İran-İngiliz ortaklığıyla kurulan petrol şirketine verilmesini sağladı. 1920'de kurulan "The North Persian Oil Company" (Kuzey İran Petrolleri) şirketinin başkanlığına Charlie Grenway, müdürlüğüne ise Djakelly tayin edildi.[482]

Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin de bölgede söz sahibi olmak için girişimlerde bulunmasıyla İran petrolleri için Amerika ve İngiltere arasında uzun zaman sürecek mücadele başlamış oldu. Hatta Amerika, Tahran'daki maslahatgüzarı aracılığıyla Khostaria'nın imtiyazlarının kendilerine verilmesini istemiş ve İran'la görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir.[483]

İran hükümeti mali açıdan sıkıntıda olduğu ve İngiltere'ye olan borcundan dolayı İngiltere'ye karşı cephe alamayacağını ama Amerika'nın 2.000.000 dolar borç vermesi halinde tercihlerinin Amerika'dan yana olacağını Tahran'daki Amerikan maslahatgüzarına bildirince Amerika bu teklifi hiç düşünmeden kabul etti.[484]

c. Kuzey Petrollerine Amerikan Petrol Şirketlerinin İlgisi ve İngiltere

Ahmed Kavam, İran'ın kuzeyindeki petrolün çıkarılması ve satılması imtiyazını 1921'de Amerikan "Standart Oil" petrol şirketine verdi. Bu imtiyaz IV. Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.[485]

İran'ın Amerikan şirketleriyle yaptığı imtiyaz anlaşması İngiltere ve Sovyetler Birliği üzerinde şok etkisi yarattı. Sovyetler Birliği, daha önceki hükümetler dönemimde Khostcha-

482 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.614-615.
483 Peter Avery; a.g.e., s.363-365.
484 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.616-618.
485 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.398.

ria'ya verilen "Kuzey Petrolleri İmtiyazı"nın lağvedilmeyeceğini ve bu hakkın başkasına verilemeyeceğini; İngiltere de Khosttcharia imtiyazından daha önce iki devlet arasında yapılan protokol gereği bu imtiyazın İran– İngiltere petrol şirketi "Anglo Persian Oil Company (A.P.O.C.)"ye verildiği ve kuzey petrollerinin başka bir devlete verilemeyeceğini iddia etmiştir.[486]

İran, bu iki devlete de verdiği cevapta bahsi geçen imtiyazların meclis tarafından onaylanmadığı için resmiyet kazanmadığını bildirdi. İran'a isteklerini kabul ettiremeyeceğini anlayan İngiltere, 1921'de Amerikan Standart Oil şirketiyle görüşmelere başlamış ve neticede bu bölgelerde ilk önce maden arama izni almış,[487] daha sonrada Amerikan şirketine ortak olarak kuzey petrollerini zamanla ele geçirmeyi başarmıştır. İran bu duruma tepki gösterdiyse de sonuç değişmemiştir. Bunun üzerine IV. Meclis Amerika ile İngiltere'nin aralarında yaptıkları anlaşmayı geçersiz saymıştır.[488]

6. Ceza Komitesi

1916'da Mirza İbrahim Han, Münşizade ve Esedullah Han Ebul Fethzade gibi meşrutiyet hareketinin ileri gelenleri, İran'daki yerli iş birlikçiler ve yabancı casusları cezalandırmak amacıyla "Komite-i Mocazad"ı kurdular.[489]

1917 yılına gelindiğinde komiteye katılımlarda bir artış olduğu ve bununla orantılı olarak ülkedeki faili meçhul cinayetlerde de bir artma olduğu dikkati çekmektedir. Bu cinayetlerden sorumlu tutulan komite üyeleri jandarma tarafından tutuklanmışlardır. Dikkatlerin komite üzerinde yo-

486 Peter Avery; a.g.e., s.489-491.
487 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.399.
488 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.664-666.
489 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.68.

ğunlaşmasının sebebi, ceza komitesinin hainleri ve ülkeyi peşkeş çekenlerin öldürüleceğini ilan etmesiydi. Komitenin deşifre edilmesi üzerine önce Necefkuli Han hükümeti daha sonra da Mirza Hasan Han hükümeti komite üyelerinin yakalanmasını emredince üyelerden birçoğu tutuklanmış, kaçabilenler ise Rusya'ya sığınmışlardır.[490]

İran'ın kuzey ve batı bölgelerinin Ruslar, güney bölgelerinin İngilizler tarafından işgal edilmiş olması ve Ceza Komitesi'nin sebep olduğu cinayetlerin her geçen gün artması (özellikle İngiltere taraftarlarının öldürülmesi) sebebiyle çaresiz kalan Mirza Hasan Han hükümeti 1917'de istifa etti.[491]

7. Rusya Daki Bolşevik İhtilali'nin İran'a Etkisi

1917'de Rusya da gerçekleşen Bolşevik İhtilali, İran'ı siyasi, ekonomik ve sosyal yönden etkilemiştir. İhtilalle birlikte Rusya, savaştan ve İran da işgal ettiği yerlerden çekilmiş, boşalan yerlere ise İngiliz birlikleri yerleşmişlerdir.[492]

Bolşevik İhtilali'nden sonra yeni kurulan Rus hükümeti, İran'daki askerlerini geri çekeceğini açıkladı. Rusların geri çekilmesi ve 1918'de imzalanan Brest-Litovsky Anlaşması'nın ardından İran'daki faaliyetlerini sona erdirip, İran'ın bağımsızlığını tanıdıklarını açıklamaları İngiltere'nin bölgedeki planlarını altüst etti. Bolşevikler, İran'ın paylaşımı ile ilgili olarak İngiltere ile 1907 ve 1915'te imzaladıkları anlaşmaları ve Çarlık döneminde imzalanan hiçbir anlaşmayı tanımadıklarını ilan ettiler. Böylece yıllardır İngiltere ile birlikte İran'ı sömüren Rus tehlikesi ortadan kalkmış oldu.[493]

İngiltere bölgedeki yalnızlığından kurtulmak için önce Rusların İran'daki askerlerine verdiği 100,000 tümenlik aylı-

490 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.494.
491 Percy Sykes; a.g.e, s.667-668.
492 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.68.
493 Peter Avery; a.g.e., s.374-376.

ğı kendisi vermeyi teklif etti. Daha sonra da hem Bolşevikler aleyhine çalışması hem de İran'ın batısındaki Osmanlı ilerleyişini durdurması için Kazvin'deki ordugâhı Bağdat-Kazvin-Reşt arasına nakletmiştir.[494]

Rusların lideri Lenin, Çarlık döneminde İran'dan alınan tüm imtiyazları iptal ettikten sonra işgal ettiği İran topraklarını tahliye etmek için görüşmeler başlattı. Bu esnada Ruslar arasında eski yeni çatışması yaşanmaktaydı. Mesela Tahran'a Rus elçisi olarak atanan Brawine ile Çarlık döneminde atanan elçi arasında yetki karmaşası doğmuş ve her iki elçi de birbirini kabul etmemiştir. İran hükümetiyse kurulan Bolşevik hükümetinin uzun ömürlü olup olmayacağını bilmediği için Rus elçilerin hangisini tanıyacağı konusunda kararsız kaldı. Elçiler arasındaki anlaşmazlık devam edince Brawin Afganistan'a gönderilmiş ama burada İngilizler tarafından öldürülmüştür.[495]

1918'de kurulan Necef Kuli Han hükümeti Sovyetlerle yapılan yeni anlaşmaları diğer ülke konsolosluklarına bildirmek isteyince İngiltere hem bu girişimi onaylamamış hem de Güney Polis teşkilatının resmen tanınmasını istemiştir. Buna karşılık savaşın bitiminde İran'ın bağımsızlığını tanıyacağını, 1907 Tilsit Anlaşmasını feshedip mali yardımda bulunacağını vaat etmiştir.[496]

İran, topraklarının İngiltere tarafından işgalinin haksız olduğunu ve Güney Polisi'nin tanınmasının bağımsızlığını tehlikeye sokacağını bildirerek teklifi reddedince İngilizlerin desteğiyle Necef Kuli Han hükümeti yıkılıp, Lord Curzon himayesindeki Mirza Hasan Han başbakanlığa getirildi.[497]

---

494 Percy Sykes; a.g.e, s.679-680.
495 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.355.
496 Peter Avery; a.g.e., s.363-365.
497 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.141.

1919 yılında Çarlık yandaşlarıyla yapılan mücadeleleri başarıyla sonuçlandıran Lenin Kolomitsev'i elçi olarak Tahran'a gönderdi. Lenin'in İran'dan alınan imtiyazların kaldırıldığı, kendilerine olan borçlarının affedildiği ve demiryolu hatlarının tesis edileceğine dair güven mektubu İran hükümetine sunuldu. Bu taahhütler 1921'de imzalanan İran-Sovyet anlaşmasıyla kayıt altına alındı.[498]

Ruslarla tüm bu olumlu gelişmeler yaşanırken İngilizlerin hilelerine inanan Mirza Hasan Han'ın Ruslarla görüşmeleri askıya alarak Rus elçisi Kolomitsev'i tutuklatıp kurşuna dizdirmesi Rus-İran ilişkilerini yeniden gerginleştirmiştir.[499]

8. IV. Meclis ve Partiler

Daha önce sürgüne gönderilen Demokrat Partililerden geri dönenler ve Tahran'da bulunan toplam 18 kişilik bir grup, Başbakan Mirza Hasan Han'la sıcak ilişkiler kurduktan sonra seçimlerin bir an önce yapılarak meclisin açılmasını istediler. Yapılan görüşmeler sonuç verdi ve 1918'de seçimlerin yapılmasına karar verildi. Bu esnada İran'ın Rusya'daki Bolşevik hükümetiyle sıkı ilişki kurmasıyla bölgede yalnız kalan İngiltere, İran da yandaşı olacak bir hükümet kurulması için çabalarını artırdı. Bu arada İngilizler bazı Demokratlarla görüşerek kendi yanında hissettiklerinin seçimlere katılması için açık destek verdiler.[500] İngiltere'nin gerek başbakan gerekse Ceza komitesi üyeleriyle teması ve desteği 1919'daki İran-İngiltere anlaşmasına kadar devam etmiştir.[501]

I. Meclis, Rus Kazak askerlerinin topları ve Liakhof'un askerlerinin Muhammed Ali Şah'a baskısıyla, II. Meclis, Rus

498 Yahya Dowlatabadi; Life of Yahya, s.123-125.
499 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.358.
500 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, s.331.
501 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.609-610.

ültimatomuyla,[502] III. Meclis ise I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran'ın Rus ve İngiliz'ler tarafından işgal edilmesi üzerine meclis üyelerinin Tahran'ı terk etmesiyle kapanmıştı. 1917'deki seçimler sonucu oluşan IV. Meclisin, İran'ın iyice İngiltere kontrolüne girdiği ve Şah'ın tamamen etkisini yitirdiği bir dönemde açılması ilginçtir.[503]

9. I. Dünya Savaşı Sonrası İran'da İngilizler

a. İngilizlerle Kaşgayların Mücadelesi

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkede kalıcı bir hükümetin olmaması, İran topraklarının çoğunun dış güçler tarafından işgal edilmiş olması, ülkedeki yiyecek- içecek sıkıntısı, batı ve kuzeybatı bölgelerinde görülen hastalıklarda birçok insanın ölmesi, güney yollarını emniyet altına almak isteyen İngilizlerin Kaşgayları kışkırtmaları İran'daki sorunlardan bazılarıydı.[504]

Alman casusları güneydeki halkı İngilizlere ve İngilizlerin himayesindeki Güney Polisine karşı kışkırtıyordu. İran'ın güneyindeki aşiretlerden bazılarının Güney Polis teşkilatına saldırılar düzenlemesi, Kaşgayların Şirazı İngilizlerden almak için 1918'de Şiraz'daki İngiliz kuvvetlerine ve Güney Polisine saldırmaları İngilizleri bayağı uğraştırmıştır.[505]

b. 1919 İran-İngiltere Anlaşması

I.Dünya savaşı sırasında ülkenin işgali ve önceden dış güçlere verilen imtiyazlar neticesinde çok zor duruma düşen Ahmet Şah, sıkıntılarını galip devletlere iletmesi için Paris Barış Konferansı'na bir heyet gönderdi. Fakat İngiltere bu heyetin gönderilmesine çok sert tepki göstererek konferansa

502 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.70.
503 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.612.
504 Percy Sykes; a.g.e, s.670.
505 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.605-607.

katılmasını engelleyerek, heyetin isteklerini sadece yazılı şekilde bildirmelerine izin vermiştir.[506]

Heyetin konferansa bildirdikleri de yine İngilizlerin engellemesi sebebiyle gündeme dahi alınmamıştır. İngiltere bu vakitten sonra İran'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmak için faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmıştır.[507] Almanların Karadeniz yoluyla İran'ın kuzeyine gelebileceğini düşünen İngiltere Belucistan'dan Horasan'a asker sevk etti. İran'ın batısında da Hemedan, Kazvin ve Reşt'e kadar ilerledikten sonra General Dunsterville komutasındaki askerleri de Bakü'ye göndererek İran istilasını tamamlamıştır. Bu işgallerdeki amacı, zor duruma düşen İran'ı bir anlaşma yaparak tamamen kontrolüne almaktı.[508]

Kaçarların yaptığı en büyük hatalardan biride Mirza Hasan Han ve Ahmet Kavam gibi İngiliz yanlısı isimlerin İngiltere'yle yapılacak anlaşma için görevlendirilmesi olmuştur. Dışişleri Bakanı Curzon vasıtasıyla görüşmelere başlayan İngiltere, Kaçar maliyesinin İngiliz denetimine verilmesi ve Kaçar ordunun İngiliz subaylar tarafından komuta edilmesi karşılığında İran'a 2.000.000 İngiliz lirası borç para vereceğini taahhüt etti. 1919'da Tahran maslahatgüzarı Charles Marling'in yerine atanan Percy Cox'la dokuz gün süren görüşmeler sonunda İran-İngiltere anlaşması imzalanmıştır.[509]

Bu anlaşma 6 madde ve bir mukaddimeden oluşmaktaydı. İngiltere anlaşmanın giriş kısmında İran'ın bağımsızlığını tanıdığını, İngiliz uzmanların İran'ın yönetiminde görev alabileceklerini, demiryolu çalışmalarında yardımcı olacağını ve borç para vereceğini taahhüt etmiştir. Bu giriş kısmından

506 Peter Avery; a.g.e., s.376-402.
507 Peter Avery; a.g.e., s.378.
508 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.68.
509 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.618.

sonra gelen ve asıl can alıcı noktalara değinilen bölümlerdeyse; İran maliyesinde ve ordusunda görevlendirilecek İngiliz müsteşarların maaşları İran tarafından karşılanacak, Kazak birliklerinin yerine İngiliz subayların denetiminde yeni birlikler kurulacak, gümrük tarifeleri İngiltere lehine yeniden düzenlenecek ve savaş sırasında İran'daki İngiliz askerleri ülkeyi korudukları için!!! onların masrafları İngiltere'ye ödenecekti. Böylesine ağır ve İran'ın bağımsızlığını yok sayan hükümler içermesine rağmen Başbakan Mirza Hasan Han tereddüt etmeksizin bu anlaşmayı imzalamıştır.[510]

Anlaşmanın imzalandığı dönemde İran da görev yapan Percy Sykes, yapılan bu anlaşmayı İngiltere'nin zayıf devletlere olan cömertliği olarak kabul etmiş, İngiltere'nin yaptığı yardımların (borç verme ve uzman görevlendirme gibi) cömertlik olduğu ve Asya'da barışın sağlanması amaçlı olduğunu savunması ilginçtir.[511]

Anlaşmanın imzalanmasının ardından Ahmet Şah'ın, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'un dahi itiraz etmesine rağmen Londra'ya gidip orada bir hafta kalması ülkede büyük tepkiye sebep olmuştur. Artan tepkilerden endişelenen Sykes, İngiliz hükümetine yazdığı mektupta, İran'la yeni bir anlaşma yapılarak, İran'a zarar veren ülkeler meselesini ve sınır meselesini yeniden değerlendirmek gerektiğini belirtmiştir.[512]

Halkın ve din adamlarının anlaşmanın iptal edilmesi için sert tepki göstermesi üzerine sıkıyönetim kararı alınmıştır. Hükümet halkın tepkisini baskı ile dindirmeye çalıştıysa da IV. Meclis bu anlaşmayı onaylamadığı için anlaşma İran tarafından resmen kabul edilmemiştir.[513] Meclisin anlaşmayı

510 Cafer Mehdiniya; a.g.e., s.158-160.
511 Percy Sykes; a.g.e, s.723-724.
512 Peter Avery; a.g.e., s.382-385.
513 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.621.

reddettiği esnada Londra'da bulunan Ahmet Şah, İngilizlerin baskısına, meclisin iradesine karışamayacağını belirterek karşılık vermiştir.[514]

Ülkede bu gelişmeler yaşanırken Mirza Hasan Han hükümeti anlaşmanın meclis tarafından onaylanmamış olmasına bakmadan İran'daki mali ve askeri kurumlarda İngilizleri görevlendirmeye başladı. 1920'de gelen Sydney Armitage Smith'e İran maliyesi ve gümrüklerin idaresi, Dixon'a ise askeri kurumların kontrolü ve düzenlenmesi görevi verildi.[515] Anlaşmanın yabancı basında duyulması üzerine Fransa ve Amerika anlaşmaya karşı çıkarak, özellikle Amerika, Lord Curzon'a gönderdiği mesajda anlaşmayı tanımadığını bildirdi.[516]

Başbakan Mirza Hasan Han, İngiltere'yle yapılan anlaşmaya Avrupalı devletleri ikna etmesi için Dışişleri Bakanı şehzade Abdulhüseyin Mirza'yı Ahmet Şah'ın yanında görevlendirmiştir.[517] Abdulhüseyin Mirza, Şah'ın Avrupa devletlerinin yetkililerine anlaşmanın İran'a dayatmayla imzalatıldığını, halkın bu anlaşmaya büyük tepki gösterdiğini anlatmasından rahatsız olmuştur. 1920'de yapılan bu Avrupa ziyaretinden sonuç alınmadan Tahran'a geri dönülmüştür.[518]

Bu dönemde İngiliz petrol şirketiyle İran arasında petrol borularına verilen zararın İngiliz petrol şirketi tarafından ödenmesiyle ilgili anlaşmazlık çıktı. Anlaşmazlığı gidermek için Londra'ya giden Abdulhüseyin Mirza, İran'ın maliyesinden sorumlu olarak görevlendirilen Armitage Smith'in şirketi ile petrol gelirlerinden İran'a düşen hissenin ödenme-

514 Peter Avery; a.g.e., s.382.
515 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.622.
516 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.69.
517 Peter Avery; a.g.e., s.376-378.
518 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.623.

si için görüşmeye başladı. Hesapların incelenmesiyle görevlendirilen Mc Clean verdiği raporda şirketin İran'a 535.000 lira ödeme yapması gerektiğini belirtmiştir. İstediği sonucu alamayan Mirza Hasan Han hükümeti 1920'de istifa edince yerine Mirza Hasan Han Pirnaya hükümeti kuruldu.[519]

c. İran'da İngiltere-Sovyetler Mücadelesi

Yeni kurulan Sovyet hükümeti Kafkaslardaki harekâtını tamamladıktan sonra İran'a ait Ünzili'ye asker çıkarıp buradaki limanlardan birkaç tanesini işgal ettikten sonra İngilizlerin boşalttığı Gilan'a girdi. Ahmet Şah, Kızılordunun ilerleyişinden tedirgin olmuş ve Tahran'ı terk etmeyi dahi düşünmüştür. İran'a bu işgallerinin geçici olduğunu bildiren Sovyet hükümetini, İran'ın yeni üye olduğu Milletler Cemiyeti'ne şikâyet etmesi üzerine Sovyetler İran'a müzakere talebinde bulundular.[520]

Gilan'da Mirza Küçük Han Cengeli, merkezi hükümetin zayıflığından istifade ederek ve Sovyetlerin de yardım sözlerine güvenerek bağımsız bir hükümet kurup ve Mazenderan'a kadar olan bölgede Sovyetlerin güdümünde Sosyalist Kuzey Cumhuriyeti'ni ilan etti. Daha sonra bununla da yetinmeyip 1919 İran-İngiltere Anlaşması'ndan dolayı İran hükümetinin resmiyetini kaybettiğini tüm İran'ın hâkiminin kendisi olduğunu iddia etti.[521]

Tebriz'de ise serbest kalan siyasi tutukluların, medrese öğrencilerinin, milliyetçilerin ve Almanların desteğiyle Şeyh Muhammed Heyebani isyan etti.[522]

Cengeli ve Heyebani isyanlarıyla İngiliz güdümündeki merkezi hükümetin iyice zayıflaması İngiltere'nin bölgedeki

519 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.623-624, 638.
520 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.364-365.
521 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.631.
522 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.632-633.

menfaatleriyle uyuşmuyordu. İngiltere, İran meselesini görüşmesi için bir heyeti Sovyetlere gönderdi. İngiliz heyeti, Bolşeviklerin İran da İngiltere aleyhine propaganda yapmaması ve İran'ın bağımsızlığını tanıması şartıyla Rusya'daki muhalif gruplara yardım etmeyeceğini ve Asya'daki kuvvetlerini çekmeyi taahhüt etti. Ayrıca her iki ülke de görüşmeler neticesinde İran'daki kuvvetlerini geri çekmeyi kabul ettiler.[523]

10. Hükümet (Üçüncü Hut) Darbesi

Mirza Hasan Han Pirniya hükümeti ilk iş olarak Heyebani isyanını bastırmak ve Sovyet askerlerini bölgeden çıkarmak için İngiltere destekli harekâta başladı. Fakat Sovyetlerin Asya'daki yayılmasından rahatsız olan İngiltere, İran'daki birliklerin çoğunu Hindistan'a çekince İran askerleri harekâtta yalnız kaldılar.[524]

İran'ın güneyinde, İngiliz nüfuzuna ve Güney Polisine karşı mücadele veren Şeyh Hasan Han Çakutahi'nin, adamlarıyla birlikte İngilizler tarafından öldürülmesi üzerine hükümet, İran da yabancı nüfuza karşı harekete geçti. Pirniya hükümeti yeni bir siyaset izleyerek İngiltere yerine Sovyetlerle ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. İngiltere de buna misilleme olarak yapılan anlaşmalar gereği İran'a yapacağı ödemeleri askıya aldığını bildirerek, önceden yapılan taahhütlerin yerine getirilmesi için 1919 Anlaşması'nın İran meclisi tarafından kabulünü şart koşmuştur.[525]

İngiltere'nin İran da çıkarttığı karışıklıklardan dolayı Pirniya hükümeti istifa etti. İngiltere'nin Tahran Maslahatgüzarı Normann aracılığıyla başbakanlığa asker kökenli Fethul-

523 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.366.
524 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.638-639.
525 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.69-70.

lah Han getirildi. İngiltere'nin Fethullah Hanı iktidara getirmesinin sebebi, sert yapıya sahip olan yeni Başbakanın, İngiliz kuvvetleri bölgeden çekildikten sonra diktatör olarak idarede kalacağını düşünmeleriydi.[526]

İran'dan İngiliz kuvvetlerinin çekilmesinin ardından bölgede kalan Normann ve Colonel'in teşvik ve yardımlarıyla Rıza Han Mirpençe (Rıza Pehlevi'nin Babası) ve Seyyid Ziyaeddin, 1921 yılında hiçbir çarpışma meydana gelmeden Tahran'a girerek askeri bir hükümet kurdular. Fethullah Han döneminde İngiltere destekli olarak gerçekleşen bu darbe "Üçüncü Hut Darbesi" olarak anılmaktadır.[527]

Darbeyle kurulan yeni hükümetin Sovyetlerle 26 maddelik bir anlaşma üzerinde görüşmeye başlaması İngiltere'yi rahatsız etti. İngiltere, elçisi aracılığıyla kendi vatandaşlarının Bank-ı Şahinşahi'deki paraları çekerek İran'ı terk etmelerini istedi. Bu gelişmelerden endişelenen Şah, 1919 Anlaşması'nı meclisten geçirmek için faaliyetlere başladı.[528]

Ahmet Şah'ın IV. Meclisin bir an önce açılması ve anlaşmanın onaylanması için çabaları fayda vermemiş ve alınan kararla anlaşma lağv edilmiştir. Bu durum mektupla Tahran'daki İngiliz elçisine bildirilince İngiltere anlaşmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.[529]

Fethullah Ekber döneminde Sovyetlerle başlatılan görüşmeler İngiltere'nin engelleme çabalarına rağmen anlaşmayla sonuçlandı. Sovyet hükümeti, bölgedeki İngiliz hâkimiyetini kırmak için 1920'de İran'ın da içinde olduğu bölge devletlerinin katıldığı (Anadolu, İran, Afganistan, Hindistan

526 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.69.
527 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.202-210.
528 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.224-225.
529 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.644.

ve Çin'den gelen 2000 kişi) "Kongre-i Milliye-i Sitemdide-i Şark" (Uluslararası Doğu Mazlumları) kongresini topladı.[530]

1921 İran-Sovyetler Anlaşması İran'a bir şey kazandırmadıysa da en azından Sovyetler, İran'ın bağımsızlığını tanıdığını ve müttefiki olduğunu ilan etmiştir.[531] Bu anlaşmayla eski imtiyazlar iptal edilecek, Sovyetler İran'a saldırılarını durduracak, İran'ın Rusya'ya olan 11.000.000 İngiliz lirası borcu silinecek, demiryolları yapımı ve gümrük idareleri İran'a bırakılacak[532]; İran da Sovyetlerin vazgeçtiği imtiyazları başka bir ülkeye vermeyecek, başka devletin İran topraklarını kullanarak Sovyetlere tehdit oluşturmasına izin vermeyecekti. Anlaşmaya uyulmadığı takdirde Kızılordu İran'a girebilecekti. İran, iyi niyet göstergesi olarak Çarlık döneminde atanan elçiyi ihraç ederek yeni atanan Rothestein'i elçi olarak kabul etmiştir.[533]

Seyyid Ziyaeddin'in eski hükümetlerin İngiltere ile yaptığı anlaşmaları iptal etmesi ve İngiliz kuvvetlerinin İran'ı terk etmeleriyle birlikte ülkedeki İngiliz müsteşar, maliyeci ve diğer uzmanlar İngiltere'ye dönmek zorunda kaldılar. Bu esnada Güney Polisi de kaldırılmıştır.[534]

Ahmet Şah, Seyyid Ziyaeddin'in kendisini tahttan indireceği düşüncesiyle Rıza Han'la yakınlaşarak Ziyaeddinle aralarını açmaya çalıştı.[535] Rıza Han'la Seyyid Ziyaeddin'in mücadeleleri her ikisini de halk azarında yıpratmış ve 1920'de bu hükümet düşerek Ahmet Kavam hükümeti kurulmuştur.[536]

---

530 Peter Avery; a.g.e., s.432-435.
531 Hacı Mirza Yahya Devletabadi; a.g.e., s.242-244.
532 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.370-371.
533 E. A. Grantosky; Petrofosky Pavloviç; a.g.e., s.430-431.
534 Abdurrıza Huşeng Mehdevi; a.g.e., s.370-371.
535 Mansure İttihadiye; a.g.e., s.69.
536 Yılmaz Karadeniz; İran Tarihi., s.515.

11. Ahmed Kavram Hükümeti

Seyyid Ziyaeddin tarafından atıldığı zindandayken başbakanlığa tayin edilen Ahmed Kavram, kurduğu hükümette darbe hükümetinin önemli isimleri olan Seyyid Ziyaeddin ve Rıza Şah Mirpençe'ye de görev vermiştir.[537] Küçük Han Cengeli ve Horasan jandarma komutanı Muhammed Taki Persiyan'ın merkeze muhalefeti bu dönemde de devam etmiştir.[538]

İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon, İran'la bozulan ilişkilerini düzeltmek için çeşitli vesilelerle kendisinin eskiden beri İran'la dost olduğunu, İran'ın ilerlemesi için her fırsatta yardımcı olduklarını dile getirmiştir. Bu söylemler Curzon'un beklentisinin aksine İran halkı üzerinde çok sert tepkiyle karşılanmış ve ilişkilerin daha da gerilemesine sebep olmuştur.[539]

İngilizlerin desteğiyle Gilan'daki Bolşevikleri çıkarmaya çalışan Cengeli, başlarda merkezi hükümete karşı isyan bayrağını açmışken zamanla amaçları arasına ülkedeki yabancı güçleri çıkarmayı da eklemiştir.[540] İran'ın kuzeyindeki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Dunsterville'nin ifadesiyle Cengeli, halk arasında şerefli ve gerçek bir vatansever olarak anılmaya başlamıştır. Cengeli'nin 1919 ve 1920'de merkezi hükümete isyanı Şah'ı sıkıntıya sokmuştur. Kazak birlikleriyle giriştiği mücadele sonrası başarısız olarak kaçmak zorunda kalan Cengeli, ilerleyen dönemde de merkezi hükümetle mücadelesini devam ettirmiştir. Bu mücadelede de başarısız olunca Sovyetlerin, ülkelerine sığınma teklifini onuruna yedirememiş ve İran da kaçak olarak yaşamış, 1921'de Taleş ve Halhal civarında donarak ölmüştür.[541]

---

537 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.653-654.
538 Peter Avery; a.g.e., s.489.
539 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.655-656.
540 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.276-278.
541 Peter Avery; a.g.e., s.410-413.

Horasandaki jandarma birliğinin komutanı Muhammed Taki Han, hükümetten Horasan jandarmasının bütçesinin azaltılmaması, ordu içindeki terfilerin darbe hükümetindeki gibi devam etmesi ve kendisinin 2 yıllığına Avrupa'ya gönderilmesini talep etti. Cengeli'nin arkadaşı olan Muhammed Taki Han Pesiyan bu talebinden dolayı Ahmed Kavam tarafından görevden alınınca hükümete başkaldırdı. Ahmed Şah ve Ahmed Kavam, olayın kan dökülmeden halledilmesini istediği için Samsam-ı Saltana'yı Muhammed Taki Han'la görüşmesi için görevlendirdiler. Görüşmelerden netice alamayan hükümet, Kuçan'daki Kürt grupları Muhammed Taki üzerine saldırtarak onu öldürtmüş ve "Horasan Faciası'' denen olayla bu isyanı bastırmıştır.[542]

12. Kaçar Hanedanlığı'nın Yıkılışı

Ahmed Kavam hükümeti, Şah'ın Avrupa ziyaretlerine karşı çıkınca feshedilmiş ve Mirza Hasan Han Pirniya hükümeti kurulmuştur. Şah'ın seyahate çıkacağı sırada bu defa da Rıza Han'ın sert muhalefeti yüzünden bu hükümet te düşmüştür. Bundan sonra kurulan hükümetlerin de kısa süreli olmaları ve Şah'ın Avrupa sevdası hanedanlığın sonunu getirmiştir.[543]

1921'de Ahmed Şah'ın tedavi amacıyla gittiğini iddia ettiği Avrupa seyahatleri ülkede büyük tepki uyandırdı. Şah Avrupa'dayken savaş bakanı olan Rıza Han, devlet işlerindeki müdahalesini ve etkisini artırmaya başladı. Tahran'da Müslümanlarla Yahudiler arasında çıkan anlaşmazlıktan ve gerginlikten faydalanan Rıza Han, askeri de yanına alarak ülkedeki etkisini gücünü iyice artırdı.[544]

---

542 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.660-662.
543 Abdullah Müstevfi; a.g.e., s.566.
544 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.670-671.

1922'de Rıza Han'ın desteğiyle Tahran'ın çeşitli yerlerinde hükümet aleyhine gösteriler başladı. Şah'ın seyahate saltanat mücevherlerini götürmesi halk arasında tepkiye sebep olmuş hatta hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır. Hükümetin istifasını bir telgrafla Avrupa'daki Şah'a bildiren Rıza Han, kimseye danışmadan ve Şahtan müsaade almadan bakanlıklara atama yapmaya başlamıştır.[545]

IV.Meclis, ülkedeki siyasi karışıklığı gidermek için Ahmet Kavam'ı tekrar hükümeti kurmakla görevlendirerek durumu Şah'a telgrafla bildirdi. Bu esnada İstanbul'da bulunan veliaht Muhammed Hasan Mirza Tahran'a dönmüştü. 1922'de Şah, İran'a döndüğünde meclisle hükümetin anlaşamamasından dolayı Ahmed Kavam hükümeti de istifa edince Mart 1923'te sosyalistlerin desteklediği yeni bir hükümet kurulmuştur.[546]

Yeni kurulan hükümet V. Meclisi toplayarak 1923 seçimlerini yaptı. V.Meclis, hükümeti kurması için Mirza Hasan Pirniya'yı görevlendirdiyse de meclis üyelerinin çoğu Rıza Han taraftarı olduğu için bu hükümet te uzun süreli olmadı. Başbakanlığa getirilen Rıza Han, meşrutiyet döneminin 66. hükümetini kurdu. Yeni hükümet ilk iş olarak Şah'ı 3. kez Avrupa'ya göndererek ülkede kendisine muhalif olanları saf dışı bıraktı.[547] Rıza Han, Şah'ı destekler gibi gözükse de Kaçarlara muhalif biriydi. Hatta 1923'te Morning Post isimli gazetenin Sovyet Dışişlerine dayandırdığı bir haberde, İran da cumhuriyetin ilan edileceği ve Şah'ın tahtan indirileceği yazılmıştır. İran'daki gelişmeleri memnuniyetle izleyen İngiltere de Lordlar kamarasında konuşan Curzon, İran'daki

545 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.672.
546 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.674.
547 Ali Asgar Şemim; a.g.e., s.676; Hacı Mirza Yahya Devletabadi; a.g.e., s.375-376.

gelişmelerin kendi lehlerine olacağını ümit ettiklerini belirtmiştir.[548]

Rıza Han merkezi hükümetin gücünü ve otoritesini artırmak, Huzistan ve Gürgan gibi yerlerde merkeze karşı çıkan isyanları bastırmak, Şah ve Veliahdın devlet işlerine müdahalesini engellemek için V. Meclisten tam yetki aldı. Rıza Han tarafından yetkileri kısıtlanan Ahmed Şah, Avrupa'ya gitmek zorunda kaldı.[549] Rıza Han'ın desteklediği Şah aleyhtarı gösteriler ve gazete yazıları halk arasında etkili olmuş, 1925'te V. Meclis Şah'ı tahtan indiren kanunu çıkartmıştır. Bu kararla, yurt dışındaki Ahmet Şah'ın tüm yetkileri alınarak "Meclis-i Müessana"ya devredilmiş ve Rıza Han geçici hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece Kaçar Hanedanlığı sona ererken yönetim Pehlevilere geçmiştir.[550]

548 Hacı Mirza Yahya Devletabadi; a.g.e., s.306-308.
549 Hacı Mirza Yahya Devletabadi; a.g.e., s.375.
550 Peter Avery; a.g.e., s.509.

İKİNCİ BÖLÜM
BABİLİK VE BAHAİLİK

I. BABİLİK VE BAHAİLİK TERİMLERİ

A. Babilik

Bab kelimesi; kapı, vesile gibi anlamlara gelmektedir. Şii terminolojisinde "Bab" kavramı, "Ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır" hadisinden yola çıkılarak dini ve hiyerarşik bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır ve onikinci imamın gaybından sonra, onunla irtibatı sağlayan kâmil bir Şii olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Bab, ahir zamanda gelmesi beklenen ve Allah'ın ortaya çıkaracağı (men yuzhiruhullah) mehdi'nin (ya da imamın) habercisi olarak ta kabul edilmektedir.[551] Şianın gulat kısmından olan imamlar (oniki imam) marifetullaha açılan kapı (bab) dırlar. Oniki imamdan sonra bu hakikatin merkezi, kâmil Şii olan Ahmet Ahsai ve Kazım Reşti'dir. Şeyhi olan Mirza Ali Muhammed de kendisinin bab olduğunu ve beklenen mehdiye açılan kapının kendisi olduğunu ileri sürmüş ve Bahaîliğin ilk şekli olan Babilik böylece kurulmuştur. Bab'a tabii olanlara da Babiler denmektedir.[552]

---

551 Metin Yurdagür; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bab Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.359.

552 Ethem Ruhi Fığlalı; Babilik ve Bahailik, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.619-17; Metin Yurdagür; a.g.e., s.359; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bahailik Maddesi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.465. Batılı kaynaklarda "Babism" olarak ifade edilen Babilik kavramı bazen isim benzerli-

B. Bahailik

İmamiye Şiası'na göre İmam Ali er-Rıza, İmam Muhammed el- Bakır'dan bir dua rivayet etmiştir. Bu duada Allah'ın bahası (ululuğu, güzelliği, lutfu, nuru) anlatılmaktadır. İşte Mirza Ali Muhammed'in halefi Mirza Hüseyin Ali, Bedeşt'te yaptıkları toplantıda Babilerin her birine bir lakap verirken kendisine de Bahaullah lakabını seçmiş ve o zamandan itibaren Mirza Hüseyin Ali'ye Bahaullah denmeye başlanmıştır. Bu lakabı almakla "yıllardır sena ederek benim adıma yalvarıyordunuz" demek istemiştir.[553] Babiler, geçen zaman içerisinde Mirza Ali Muhammed'in ölüp yerine Mirza Hüseyin Ali'nin geçmesiyle "Bahaîler" diye anılmaya başlamışlardır. Kısacası Babilik ve Bahailik terimleri bu hareketlerin kurucularının lakaplarından ortaya çıkmıştır.

C. Mirza Ali Muhammed Şirazi (Bab)

Muhammed Rıza adında bir tacirin oğlu olan Mirza Ali Muhammed Şirazi, 1 Muharrem 1235/ 20 Ekim 1819 tarihinde Şiraz'da doğdu.[554] Gençliğinde Hurufiliğe duyduğu ilgiyle kızgın güneşin altında saatlerce güneşe bakarak, sevgilisiyle konuşan bir âşık gibi onunla konuşuyor veya Tahran'a yönelerek dua ediyor ve bununla zikir gücüne ulaştığını söylüyordu. Bu halini gören halk onun güneşe taptığını düşünüyordu[555] İnsanların böyle düşünmesinde Mecusiliğin

---

ğinden dolayı Baptisler ile karıştırlmaktaysa da bu Protestan Hıristiyanlık menşeili dini hareketle Babilerin hiçbir alakaları yoktur. Baptistler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ali Rafet Özkan; Amerikan Evanjelikleri (Baptistler), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2023.

553 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.54-55; Muhammed Zerendi; Nebil Tarihi, Çev. Minu Derahşan Sabit, Baha Yayınları, Ankara 1973, s.15.

554 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.18,22.

555 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.34-36.

uzun süre İran'ı etkilemesi ve Mirza Ali Muhammed'in yaptıklarının da Mecusi adetleriyle örtüşüyor olması etkili olmuştur.[556]

Mirza Ali Muhammed, dini meselelerle daha yoğun şekilde ilgilenmek için Kerbela'ya gitti ve orada bazı ders gruplarına katılarak dini bilgisini artırmaya çalıştı.[557] Mirza Ali Muhammed'in dayısı tarafından şifa bulması için Kerbelaya götürüldüğü de iddia edilmektedir.[558] Kerbela'da Şeyhiliğin kurucusu Ahmet Ahsai'nin talebesi Kazım Reşti ile tanışıp bu tarikatın esaslarını öğrenen Mirza Ali Muhammed, Şiraz'a döner dönmez 5 Cemaziyelevvel 1260/ 22 Mayıs 1844'te kendisini müceddid ilan etmiştir.[559] Başka bir görüşe göre de Şiraz'da peygamberliğini ilan etmiş ve bunu ilk defa Kazım Reşti'nin talebelerinden Molla Hüseyin'e açıklamış ve kendisinin "Bab", Molla Hüseyin'inde "Babü'l- Bab" olduğunu söylemiştir.[560] Kazım Reşti'yle görüştükten sonra bu iddialarda bulunmuş olması, Kazım Reşti'nin kendi ölümden sonra Mirza Ali Muhammed'e, kendisinin halefi olduğu ve mehdi olacağını telkin etmiş olması ihtimalini akla getirmektedir.

Mirza Ali Muhammed, ilk başta fazla tepki çekmemek için iddialarını merhale merhale açıklamıştır. Yani önce mü-

---

556 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.49-57. Avesta'ya göre güneş, insanları kötü varlıklardan korumaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Tural; Avesta'da Müdahale Fenomenolojisi, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2023, s.69-70.

557 C. I. Huart; İslam Ansiklopedisi, Bab Maddesi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.163.

558 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bahailik Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.465.

559 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.15-16.

560 Şevki Efendi; Bahai Dininin I. Yüzyılı, Çev. Suna Bozkır, Baha Yayınları, İstanbul 1995, s.5-9.

ceddid olduğunu, sonra mehdiye açılan kapı (bab), daha sonrada mehdinin kendisi hatta peygamber olduğunu en son olarak ta ilah olduğunu ilan etmiştir.[561] Bu arada ilahi dinleri incelemesi, falcılık ve sihir gibi ilimlere merak salması onun İslam inanıcını günden güne sarstı ve en sonunda insanüstü özelliklere sahip olduğunu iddia etmeye kadar götürdü.[562]

Mirza Ali Muhammed, Şiraz'dan Mekke'ye giderek burada mehdi olduğunu ilan etti. Hatta Mekke Şerifi'ne kendisinin peygamber olduğu iddiasında bulundu.[563] Onun bu iddialarına İran dayken kendisine tabi olan 18 Şeyhi'den başka kimse itibar etmedi. Mirza Ali Muhammed, kendisiyle beraber Zuhuru temsil eden ve ulûhiyeti paylaşan bu Şeyhilere, ebced hesabını dikkate alarak "Huruf-İ Hayy" demiştir. Böylece oluşan 19'un ebced hesabına göre değeri "Vahid" ile eş değerdir.[564]

Mirza Ali Muhammed Mekke'de kimseyi kendisine inandıramayınca Medine ve Cidde'ye de uğradıktan sonra 1261/1845 yılında Şiraz ve Buşehr'e geri döndü. Hicaz'a döndükten sonra, Vahid, Hüccet, Kudüs, Molla Hüseyin gibi ilk Babilerin bulunduğu 18 kişiye ek olarak ileride Bahaîliği kuracak olan Mirza Hüseyin Ali ve kardeşi Mirza Yahya da Babiliğe girdiler. Bu esnada *Zerrin Tac, Ferahu'l- Fuad, Kurretü'l-Ayn* lakaplarıyla meşhur olup, din ve ahlak kurallarını hiçe sayan Ümmü Selma da Babiliğe girmiştir.[565]

---

561 Süleyman Özkaya; Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bahailik Hareketi, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s.13.

562 Raymond Furon; İran, Çev. Galip Kemali Söylemez, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s.153.

563 Şevki Efendi; a.g.e., s.9-11.

564 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.31.

565 Şevki Efendi; a.g.e., s.69; Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.21-23.

Mirza Ali Muhammed Hicaz'dan dönüş yolculuğunda yazdığı notların vahiy olduğunu ileri sürerek Kur'an-ı Kerimden yeni hükümler çıkardığını iddia etti. Kelime-i şahadete "Nebil den evvel Ali, nefha-i ilahinin aynasıdır." şeklinde bir ekleme yaptı. Ortam iyice gerilip karışıklılar çıkmaya başlaması üzerine vali Hüseyin Han, Mirza Ali Muhammed ve bazı Babileri hapsettirip bazı Babileride Şiraz'dan kovdu ya da halkın huzurunda cezalandırarak gerginliği azaltmaya çalıştı.[566] Serbest bırakıldıktan sonra İsfehan'a giden Bab, Vali Manuçehr Han Mu'temedüddevle'den himaye gördü. Fakat ondan sonraki vali, vezir Mirza Ağasi'nin isteği üzerine Bab'ı Azerbaycan'da bulunan Maku kalesine hapsetti. Burada dokuz ay hapis yattıktan sonra Çehrik kalesine nakledilen Bab, burada da yirmi yedi ay kaldı.[567] Bu arada Molla Hüseyin ve ilk Babiler İran da propaganda yapmaya devam ediyorlardı. Bab daha sonra Çehrik'ten Tebriz'e nakledildi. Burada tüm iddialarından vazgeçtiğine dair bir tövbe mektubu yazdıysa da[568] Şii ulema tarafından mürted cezası uygulandı ve 27 Şaban 1266/ 9 Temmuz 1850'de Tebriz'de kurşuna dizilerek idam edildi. Cesedi atıldığı hendekten Babilerce alınarak Tahran'a götürüldü[569] ve bazı rivayetlere göre burada yirmi yıl saklı tutulduktan sonra kemikleri Bahaullah'ın isteğiyle Hayfa'da Kermil dağına gömüldü.[570]

Mirza Ali Muhammed ölmeden önce Mirza Yahya'yı lider olarak seçmişti. Bazı Bahaî kaynaklarında ise Bab'ın peygamberliğini ilan ettikten sonra, kendisinden daha parlak bir

566 Şevki Efendi; a.g.e., s.11.
567 Neyir Özşuca; Bahai Dini, Ant Matbaası, Ankara 1989, s.2.
568 Ali Acar; a.g.m., s.211; Muhammed Zerendi; a.g.e., s.71-73.
569 Türk Ansiklopedisi, Bab Maddesi, Cilt 5, Milli Eğitim bakanlığı Yayınları, Ankara 1964, s.6; Muhammed Zerendi; a.g.e., s.350.
570 http://www.tr.bahai.org/Haberler/2003/12ekim.htm

ışığı müjdeleyerek, "ibadet ve sevgilerinizin tek hedefi olan kimseyi göreceksiniz" diyerek Babilerin kendisinden sonra Bahaullah'a tabii olmalarını istediğinden de bahsedilmektedir.[571] Bu konu iki kardeş arasında çekişmelere sebep olduysa da, Bahaullah'ın hâkimiyeti ele geçirmesiyle liderlik mücadelesi sona ermiştir.[572]

1. Eserleri

"el-Beyan" adlı kitabı Mirza Ali Muhammed'in en önemli eseridir. Bu kitabın daha sonra Babilikten dönen Seyyid Hasan ve Seyyid Hüseyin adlı kardeşler tarafından yazıldığı da iddia edilmektedir.[573] Babiler bu kitabın Kur'an-ı Kerim'in hükmünü ortadan kaldırdığı fikrindedirler. Bab, bu kitabın kendisine vahyedildiğini ve Kur'an'da ki namaz, oruç, evlenme, boşanma gibi hükümlerin kaldırıldığını söyler. El-Beyan'da cennet-cehennem, kıyamet, ölüm ve dirilme gibi konular Bâtını[574] yorumlarla açıklanmaya çalışılmıştır.[575]

Bab'ın ayrıca "Delail-i Seb", "Kitabu'r-Ruh", "Risale-i Furu-i Adliye" gibi eserleri ve Kuran ayetleriyle ilgili yazdığı Batını tefsirleri de vardır.

---

571 Şevki Efendi; a.g.e., s.29.

572 Şevki Efendi; a.g.e., s.30.

573 İzmirli İsmail Hakkı; Yeni İlm-i Kelam, Ankara 1981, s. 115-116.

574 Kur'an ve hadislerdeki her zahiri (açık) hükmün bir de batini (iç yüzü, herkesin anlayamayacağı gizli) tarafı olduğunu ve Kur'an ile hadislerin ancak tevil (yorumlama) ile anlaşılabileceğini iddia eden fırkalara ilk asırlardan itibaren toptan verilen isimdir. Bunlar kendilerinin Şia'ya mensup olduklarını iddia ederlerse de İslâm bilginleri tarafından İslâm dışı kabul edilmiştir. Bâtınîlere muhtelif vesileler ile verilmiş isimler şunlardır; Karâmıta, Sâibiye, İsmâiliye, Mübarekiye, Bâbekiye. Bkz. Orhan Hançerlioğlu; İslam İnançları Sözlüğü, "Batın/Bâtınilik Maddesi", Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.36.

575 Şevki Efendi; a.g.e., s.25.

Bab, yazdığı her eserin vahiy olduğunu iddia ederek taraftar edinmeye çalışmıştır. Yazdığı eserler yirmi cilt kadardır. Hatta Maku kalesinde hapisken dokuz ay boyunca her ay Kur'an-ı Kerim'e bir tefsir yazdığından bahsedilmekteyse de bunların nerede olduklarına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.[576] Bab'ın iki gün iki gecede Kur'an-ı Kerim'in tamamı kadar ayet yazdığı, hatta ilk Babi Molla Hüseyin için yazdığı "levh"lerin Kur'an-ı Kerim'in üç misli kadar olduğu da iddia edilmektedir.[577] Kuddüs adlı Babinin, İhlas suresinin tek bir harfi (sad) için yazdığı tefsir Kur'an-ı Kerim'in üç katı kadardır.[578]

Bab, "el- Beyan" adlı temel eserinde neden en basit gramer kurallarına dahi uyulmadığı sorusuna ise "Allah'ın insanların koyduğu kurallara uymak zorunda olmadığını, harfler ve kelimelerin önceden günah işledikleri için irab zincirine vurularak (kurallara bağlanarak) cezalandırıldıklarını, kendisinin de âlemlere rahmet olarak gönderildiği için, kelime ve harfler de dâhil olmak üzere tüm günahlara af çıktığını, artık diledikleri yere gidebileceklerini" söyleyerek açıklama yapmaya çalışmıştır.[579]

2. Babiliğin İtikadi Görüşleri

a. Ulûhiyet

Bab Mirza Ali Muhammed'e göre Allah bilinemez ve insan, aklıyla onu tamamen idrak edemez. Allah'ın bilinebilmesi için zuhurlara ihtiyaç vardır. Burada zuhurdan kasıt peygamberlerdir. Allah'ı bilmek isteyen bir kimse Mirza Ali Muhammed'e müracaat etmeli ve ona bakmalıdır. Çünkü o

576 Şevki Efendi; a.g.e., s.23-26; Muhammed Zerendi; a.g.e., s.16.
577 Şevki Efendi; a.g.e., s.166,218.
578 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.186.
579 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.43.

kendisini ilah olarak görüp, Allah'ın kendisinde hulul ettiğini söylemektedir.[580] Bab'ın kendisini ilah olarak gördüğü ve Babilerin de onu ilah olarak kabul ettiklerine dair kendi kaynaklarında birçok bilgiye rastlanmaktadır. Bizzat Mirza Ali Muhammed'e ait olan sözlere bakacak olursak: "Ben isimleri ebedi olan biriyim. Her şey gidip benim veçhimden başka bir şey kalmayıncaya kadar sabrettim. Artık benim -ben- olmadığımı öğrendim. Ben sadece bir aynayım ve bende gözüken Allah'tan başkası değildir."[581] Ayrıca bazı ifadelerinde Bab kendisini "bu dünyadaki her şeyin sahibi", "haliku'l-hay", bütün yaratılmışların kendisinden çıktığı ilk nokta", "ihtişamı hiçbir zaman perdelenmeyen Tanrı simasısı", "parlaklığı asla solmayan Tanrı ışığı" olarak da tasvir etmektedir.[582]

Mirza Ali Muhammed kendisinden sonra geleceğini vaat ettiği kişi için de ona ilahlık yükleyen ifadeler kullanmaktadır. "Eğer şu anda zahir olsaydı ona ilk tapan, onun önünde ilk secde eden ben olurdum. Ben ona ve onun alametlerine inanan ilk kuluyum."[583] "Vaat edilen sevgili zuhur edince bereketlerini yağdıracak ve azamet tahtına oturunca onların hepsini cennetine alacaktır."[584]

Bazı batılı yazarlar da Mirza Ali Muhammed için "hakiki bir Tanrı- İnsan" dır, "er-Rabbu'l-ala"dır diyerek, Bab için ulûhiyet ifade eden övgü cümleleri kullanmışlardır.[585] Bazı âlimlerse Mirza Ali Muhammed'in Ahmed Kadıyani gibi ulûhiyet iddiasında bulunduğundan dolayı hadislerde geleceği haber verilen, önce takva ehli olarak ortaya çıkıp daha

580 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.21.
581 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.30; C. I. Huart; a.g.m., s.164.
582 Şevki Efendi; a.g.e., s.4-11; İzmirli İsmail Hakkı; a.g.e., s. 114.
583 Şevki Efendi; a.g.e., s.31.
584 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.56.
585 Şevki Efendi; a.g.e., s.57; 585 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.30.

sonra peygamberlik hatta ilahlık iddiasında bulunacak olan "deccal" olduğunu iddia etmişlerdir.,.[586]

Babiler, Mirza Ali Muhammed'le birlikte başka Babiler'e de ulûhiyet atfetmişlerdir. Mesela ilk Babi Molla Hüseyin, Kuddüs adındaki Babiye yönelerek mukaddes rabbimiz, meleklerin ve ruhların rabbi" demiş ve diğer Babiler de bunu tekrarlamışlardır.[587]

b. Nübüvvet

Babiliğe göre peygamberlik devam etmektedir ve kesintiye uğrasa bile insan hayatı devam ettiği müddetçe bitmesi söz konusu değildir. Bundan dolayı Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu kabul etmezler. İçinde bulunulan an itibariyle son peygamber Bab Mirza Ali Muhammed'dir. Dolayısıyla İslam Dini son değildir ve Bab ile birlikte hükmü kalkmıştır. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim ve diğer kutsal kitapları da kabul ederler. Hatta fikirlerini savunurken bazen Kur'an-ı Kerim'den ayetleri de delil olarak kullanmaktadırlar.[588]

c. Ahiret

Öldükten sonra dirilmek ve kıyamet gibi kavramlar Babiliğe göre devamlı yenilenmekte olan ruhi hayatın sembolleridir ve hepsi bu dünyada gerçekleşen ya da gerçekleşecek olan şeylerdir. Öldükten sonra dirilmek Bab'ın davetine uymak, kıyametse İslam dininin ortadan kaldırılmasıdır.[589] Ba-

---

586 Zeki Sarıtoprak; İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccal, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992, s.64-81.

587 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.172-175.

588 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.23; Ethem Ruhi Fığlalı; Kadıyanilik, 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1986, s.187.

589 M.Ebu Zehra; İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, Çev. E. Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1970, s.265; İzmirli İsmail Hakkı; a.g.e. s. 114; Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s.18.

bilikte, öldükten sonra dirilmeye inanmak yerini tenasüh (reenkarnasyon / ruh göçü) inancına bırakmış ve Bab'ın gelişi Hz. İsa'nın ikinci gelişi olarak kabul edilmiştir.[590]

Bab'ın gelmesiyle, yeryüzünü yok edecek sura üflenmiş, gök (İslam) yarılmış, melekler (Babiler) saf durmuşlardır.[591]

d. 19 Sayısının Önemi

Babilikte Hurufiliğin önemli bir yeri vardır. Her harf ve sayının Mirza Ali Muhammed için ayrı bir özelliği vardır. 19 sayısı mukaddes olup, yıl 19 ay, ay 19 gün'dür. Her Babi, 19. günün sonunda 19 Babiye bir bardak suyla da olsa ikramda bulunmak zorundadır. Babilere göre varlık âlemini açıklayan hakiki illet madde değil sayılardır. Bu düşünce, 7 sayısına kutsiyet atfeden İsmailiyye'den Babiliğe, oradan da Bahaîliğe geçmiştir.[592]

Babilerin, el- Beyan isimli kitaptan her gün 19 sure okuması ve Allah'ın ismini 361 defa zikretmesi gerekir.

D. Mirza Hüseyin Ali Nuri (Bahaullah)

Mirza Ali Muhammed (Bab) ölümünden önce kendisinden sonra halef olarak Mirza Hüseyin Ali'yi işaret etmiştir. Bahaîler bu işarete çok önem vermişlerdir.[593] Bab'ın ölümünden sonra Beyaniler'in (Bab, el-Beyan kitabında Babilere bazen bu şekilde de hitap etmiştir) bir kısmı Bahaullah'ın liderliğini kabul etmemiş ve Bab'ın, kendisinden sonra iki bin yıl başka peygamber gelmeyeceğini söylediğini, illaki birine bağlanmak gerekiyorsa bu kişinin Mirza Yahya olması gerektiğini, zaten Bab'ın da halef olarak onu tayin ettiğini iddia

590 Şevki Efendi; a.g.e., s.IX; Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s.6.
591 Şevki Efendi; a.g.e., s.61.
592 İrfan Abdulhamid; İslam'da İtikadi Mezhepler Tarihi ve Akaid Esasları, Çev. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul 1983, s.70.
593 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.93-126.

etmişlerdir. Mirza Hüseyin Ali ise kardeşi Mirza Yahya'nın şeklen halef seçildiğini ileri sürerek onu yavaş yavaş saf dışı bırakmıştır.[594] Bahaullah'ı destekleyen Babilerin birçoğu İran tahtına Kaçarlardan çok onun layık olduğunu dile getiriyorlardı. Sırf bu düşünceleri bile Bahaîliğin dini bir yapılanma olduğu kadar siyasi maksatlı bir oluşum içinde olduklarını da göstermektedir.[595]

Bahaîliğin kurucusu Mirza Hüseyin Ali Nuri, 2 Muharrem 1233/ 12 Kasım 1817 tarihinde Tahran'da doğdu. Asıl memleketi Mazenderan'ın Nur bölgesi olan Mirza Hüseyin Ali'nin babası Mirza Abbas Bozorg, İran şahının maliye işlerinden sorumlu veziriydi.[596] Sarayda yetişmiş ve iyi bir ailenin çocuğu olmasına rağmen Bahaîler onun okuma yazma bilmediğini, hiçbir tahsili olmadığını iddia ederler. Hatta yazmış olduğu "Kurdunoğlu Risalesinde" kendisi de bu iddiada bulunmaktadır.[597] İlginç olansa, bazı Bahaî kaynaklarında Bahaullah'ın kitaplarının bir kısmını kendisinin yazdığı, bir kısmını da başkalarına yazdırdığından bahsedilmektedir.[598]

Mirza Hüseyin Ali, babasının ölümü üzerine saraydan ayrılarak dini konularla ilgilenmeye başlar. 1260/ 1844 yılında 27 yaşında iken Molla Hüseyin sayesinde Mirza Ali Muhammed'in görüşlerini öğrenerek Babiliğe girdi.[599] Memleketi Mazenderan'a giderek orada Babiliği yaymaya çalıştı. Bu es-

---

[594] Şevki Rabbani; Bahaullah'ın Sesi, Çev. Mecdi İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1987, s.124; Muhammed Zerendi; a.g.e., s.158;

[595] Raymond Furon; a.g.e., s.156; J.H. Kramers; "İran", İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.1026.

[596] Raymond Furon; a.g.e., s.53; Muhammed Zerendi; a.g.e, s.19,21,73.

[597] Bahaullah; Kurdunoğlu Risalesi, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1976, s.12.

[598] Şevki Efendi; a.g.e., s.143.

[599] Neyir Özşuca; a.g.e., s.42.

nada Bahaîlere karşı mücadele eden Kurretü'l-Ayn'ın amcası Molla Tahir Kazvini'nin öldürülmesine karışan Babilerle birlikte tutuklandı.[600] Hapisten çıktıktan sonra 1264/ 1848'de Babileri Bedeşt köyünde topladı. Bu faaliyetlerde ön planda görünmeyerek gizli bir şekilde toplantıyı idare etti. Bedeşt toplantısında Kurretü'l-Ayn vasıtasıyla önemli kararalar alındı ve Babiler İslam inancından iyice uzaklaştırıldı.[601] Bu esnada Babiliği tasavvufi bir tarikat sanarak kabul eden birçok Babi de olup biteni görünce Babilikten ayrılmıştır.[602]

Bedeşt toplantısının ardından Babilere karşı tepkiler daha da artmaya başladı. Şeyh Tabersi Türbesinde, Neyriz ve Zencan'da çatışmalar oldu. Bu arada Mirza Ali Muhammed'in Tebriz'de idam edilmesi üzerine Babiler, Kaçar Han'ı Nasıruddin Şah'a başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Bu olayın ardından Babilerin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da hapse atıldı. Hapse atılanlar arasında bulunan Mirza Hüseyin Ali, İngiltere ve Rusya'nın Kaçar Hanına baskıları neticesinde Bağdat'a sürgün edildi.[603] Bağdat'ta on yıl kaldıktan sonra halkın şikâyeti üzerine İran'ın talebiyle önce İstanbul'a daha sonrada Edirne'ye nakledildi. Fakat buralarda da halkın huzurunu bozması üzerine Osmanlı Devleti Bahaîleri tutuklamaya başladı ve Mirza Hüseyin Ali'yi Akka'ya, kardeşi Mirza Yahya'yı da Magosa'ya nefy-i ebed (sürgün) cezası ile kalebend (kale mahpusu) olarak yolladı.[604]

---

600 Şevki Efendi; a.g.e., s.143.

601 Neyir Özşuca; a.g.e., s.29; Muhammed Zerendi; a.g.e., s.154.

602 Neyir Özşuca; a.g.e., s.45; Muhammed Zerendi; a.g.e., s.153-155.

603 Şevki Efendi; a.g.e., s.107; Raymond Furon; a.g.e., s.156.

604 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/32, 1 Rebiülahir 1285/ 22 Temmuz 1868 Tarihli Tahrirat.

1. Eserleri

Mirza Hüseyin Ali'nin (Bahaullah), "el-İkan" ve "Kitab-ı Akdes" başta olmak üzere "Saklı Sözler", "Yedi Vadi ve Dört Vadi", "Kelimat-ı Firdevsiye", "Tecelliyat", "İşrakat", İbnü'z-Zi'b", "Kurdunoğlu Risalesi", "Terazat", "Kaside-i Verkaiye" ve hükümdarlara yazdığı mektuplardan oluşan "Müluk Suresi" gibi birçok eseri olduğu ifade edilmektedir.[605] Ayrıca bu eserlerin kendisine vahyedildiğini de iddia etmektedir.[606]

Bağdat'ta yazdığı "el-İkan" adlı kitap, bazı ayet ve hadislerin Batini tevillerinden oluşmaktadır. Bab'ın dayısı Mirza Seyyid Muhammed ve kardeşinin sorduğu sorulara Bahaullah'ın verdiği cevaplar olup, iki gün iki gecede yazılmıştır.[607] Akka'da 1875'lerde yazılan "Kitab-ı Akdes", Bahaîlerin kutsal kitabıdır.

"Yedi Vadi ve Dört Vadi", ruhun geçirdiği yedi devreyi ve kalbin dört mertebesini tasavvufi- Batını yorumlarla anlatmaktadır.[608]

Bahaî kaynaklarına göre Bahaullah'ın ağzından ve kaleminden çıkan mektup, öğüt, yorum, risale, kehanet, münacat, kaside ve levh gibi yazıların hepsi ayet olarak kabul edilmektedir. Hatta Bahaullah'ın bir gün ve gecede Kur'an'ın bir misli kadar konuştuğu ve yazdığı rivayet edilmektedir.[609]

Bahaullah, başının üzerinde rabbinin isminin hatırasının şekillendiği, yanakları Rahman'ın parlaklığıyla parlayan bir genç kız gördüğünü ve bu genç bir kız suretinde kendisine görünerek ruhuna vahyedenin aslında Cebrail olduğunu be-

605 Neyir Özşuca; a.g.e., s.32.
606 http://www.tr.bahai.org/yayinlar.htm
607 Şevki Efendi; a.g.e., s.144.
608 Bahaullah; Yedi Vadi ve Dört Vadi, Çev. Atilla Bahçuvan, Baha Yayınları, Adana 1985, s.8-19.
609 Şevki Efendi; a.g.e., s.142-144.

lirtmektedir.[610] "Kaside-i Verkaiye" adlı eseri bu genç kıza övgülerle doludur.[611] Bahaullah bazen de vahyi bir güvercin vasıtasıyla aldığını belirtmektedir.[612] Bazen de, "Irak'a gelince Tanrının yardımı ile sağanak gibi ayet inzal ettik."[613] ifadesinden anlaşılacağı üzere doğrudan, hiçbir aracı olmaksızın Tanrıdan vahiy aldığını iddia etmektedir ki, bu da zaten uluhiyet iddiasına uygun düşmektedir.

Bahaullah'a eserlerinde sıkça görülen gramer hataları sorulduğunda, Kur'an-ı Kerim'de de bu tür hatalar olduğunu söyleyerek kendini savunmuştur.[614]

2. Bahaîliğin İtikadi Görüşleri

Bahaîlik ve Babilik'teki inanç esasları birbirinin aynısı gibi gözükse de arada ufak tefek farklılıklar vardır. Bunlara kısaca değinecek olursak:

a. Ulûhiyet

Bahaullah'a göre Allah; bir, eşi benzeri olmayan ve sonsuz olandır. Bilinebilmesi için peygamberlere ihtiyaç vardır. Güneşin aynada yansıması gibi Allah'ta onlarda tecelli eder yani bir nevi peygamberler Tanrı'dırlar. Onlara secde edildiğinde Tanrıya secde edilmiş olur. Allah'ın kendisine hulul ettiği inancı Bab Mirza Ali Muhammed'de olduğu gibi Bahaullah Mirza Hüseyin Ali'de de olduğunu, kendi ifadelerine ve Bahaîlerin ifadelerine baktığımızda görmekteyiz. Bahaullah'ın sözlerinden birkaç tanesini burada verecek olur-

610 Şevki Efendi; a.g.e., s.104-105.
611 Şevki Efendi; a.g.e., s.122-124.
612 Bahaullah; İkan Kitabı, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1991, s.110.
613 Bahaullah; Kurdunoğlu Risalesi, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1976, s.20.
614 Bahaullah; Bahaullah'ın Levhleri, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1994, s.195.

sak: "Tanrı'nın külli mazharlarından herhangi birisi –Ben Tanrıyım- derse doğru söylemiş olur, bunda şüphe yoktur", "Ben bir şey dilersem Tanrıda onu diler. Allah'a kavuşmak bana kavuşmak demektir", "İnsanların padişahı gelince Müslümanlar ona arka çevirip kâfir oldular". Oğluna hitaben söylediği şu sözlerde de hem kendisine hem de oğluna ulûhiyet atfetmektedir: "Aziz ve hakim olan Allah'tan, latif ve habir olan Allah'a".[615] Bahaullah bazen kendisi için, "Rablar Rabbı, ism-i azam kıdem cemali, kendi kendine yeten" gibi ifadeler de kullanmaktadır.[616]

Bahaîlere göreyse Mirza Hüseyin Ali, "ordular Rabbi, dünyaya hükmedecek Rab, üzüm bağının Rabbi" dir. Fecr Suresi 22. ayette, "Rabbinin gelip meleklerin saf saf dizildiği gün…" mealindeki ayette geçen Rab kelimesi Bahaîlere göre Bahaullah'a işaret etmektedir.[617] Yine bazı ayetlerde geçen "müminlerin ahirette Allah'la yüz yüze görüşmeleri" mealindeki ayetlerde geçen Allah'la yüz yüze görüşmenin Bahaullah'la görüşmek olduğunu söylerler.[618]

Bab Mirza Ali Muhammed, Bahaullah'tan bahsederken onun için, "Tanrının bakiyesi, her şeye kadir Mevla, görünen ve görünmeyenin Rabbi" ifadelerini kullanır.[619]

---

615 Bahaullah; Bahaullah'ın Sesi, Çev. Mecdi İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1987, s.77; Bahaullah; Kurdunoğlu Risalesi, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1976, s.89, 94; Bahaullah; İkan Kitabı, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1991, s.79; Bahaullah; Bahaullah'ın Levhleri, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1994, s.4; Muhsin Abdulhamid; İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler, Çev. Saim Yeprem, Hasan Güleç, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.191.

616 Bahaullah; İkan Kitabı, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1991, s.70; Şevki Efendi a.g.e., s.IX, XIII, XVI, 96.

617 Şevki Efendi; a.g.e., s.98-99.

618 Bahaullah; a.g.e., s.62-64.

619 Şevki Efendi; a.g.e., s.100.

Bahaullah, İkan Kitabındaki ilahlık iddiasını tasavvuftaki "la mevcude illa Hu" veya "Ene'l-hak" kavramlarıyla desteklemeye çalışmaktadır. Mirza Hüseyin Ali, Allah'ın bilinebilmek için kendi (Bahaullah) suretinde görünmeye muhtaç olduğunu söylemektedir. Allah'ın yüce varlığı karşısında kendini –hiç- sayarak eğer bir değeri varsa onunda Allah'a ait olduğunu ifade etmek için "Ene'l-Hak" diyen mutasavvıf'ın aksine Bahaullah bu terimle, kendisine olağanüstü bir değer ve güç atfederek ilahlık iddiasında bulunmaktadır.[620]

b. Nübüvvet

Babilikte olduğu gibi Bahaîlikte de peygamberliğin kesintiye uğramayacağı, Hz. Muhammed'in son peygamber olmadığı, son peygamberin Bahaullah (Babiler son peygamber Bab Mirza Ali Muhammed diyorlardı) olduğu ve ondan sonra da 1000 yıl boyunca peygamber gelmeyeceği inancı vardır.[621]

Bahaullah'a göre tüm peygamberler tek bir şahıstan ibarettir ve tarih boyunca gelen peygamberler hep aynıdır ve tüm varlıklar peygamberlerin iradesiyle var olurlar.[622] Bahaullah tüm peygamberler tarafından haber verilmiş ve o, İsrailliler için *Ebedi Peder'in tecessümü*, Hıristiyanlar için *İsa'nın dönüşü*, Şiiler için *İmam Hüseyin'in gelişi*, Zerdüştler için *Şah Behram*, Hindular için *Krişna*, Budistler içinde *Buda* demektir.[623]

---

620 Mustafa Kara; Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s.335; Bahaullah; Kurdunoğlu Risalesi, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1976, s.88,113.

621 Bab, kendisinden sonra 2000 yıl geçmeden başka peygamber gelmeyeceğini, şayet peygamberlik iddia eden olursa yalancı peygamber olduğunu belirtmiş, bundan dolayı Babilerin bir kısmı Bahaullah'a inanmamışlardır.

622 Bahaullah; İkan Kitabı, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1991, s.68-78.

623 Şevki Efendi; a.g.e., s.96.

c. Ahiret

Bahaîlikte ahiret, cennet- cehennem, kıyamet gibi kavramlar sembol ifadelerdir. Dünyanın sonu diye bir şey söz konusu değildir. Ölmek ve dirilmekten kasıt imanın zayıflaması ya da güçlenmesidir.[624] Cennet Tanrı'nın sevgisi, cehennem Tanrı'nın gazabı ve Allah'tan uzaklaşmak demektir.[625] Ahiret inancının yerini tenasüh (reenkarnasyon/ ruh göçü) düşüncesi almıştır. Bahaullah'a göre mukaddes ruhlar, saf ve nurlu cesetlerde dönüp geri gelirler.[626]

E. Bahaî Terminolojisine Ait Temel İfadeler

Babilik ve Bahailik hareketini daha iyi anlayabilmek için özellikle Bahaî terminolojisinde sıkça karşımıza çıkabilecek olan bazı terimlerin anlamlarını aşağıda vereceğiz.[627]

Abdulbaha: Bahaullah'ın en büyük oğlu, tayin ettiği halefi olan Abbas Efendi'nin unvanıdır.

Afnan: Bab'ın soyundan gelenlere verilen ortak isim.

Ağsan: Bahaullah'ın soyundan gelenlere verilen ortak isim.

Ahd-i Misak: Allah, elçisi ve insanoğlu arasında var olan ilahi sözleşmedir.

Bab: Mirza Ali Muhammed'in 1844'te Şiraz'da görevini ilan ettikten sonra aldığı unvandır.

Bahaî Dünya Merkezi: Hayfa ve Akka'dır. Ruhani merkezi Bahaullah'ın makamının bulunduğu Akka/ Behci, idari merkezi de Kavis binalarının bulunduğu Kermil Dağı'dır.

---

624 Bahaullah; a.g.e., s.51.
625 Bahaullah; a.g.e., s.53.
626 Bahaullah; a.g.e., s.13,68.
627 Lowell Johnson; Emrimizin Sevgili Velisi Şevki Efendi'nin Yaşamı ve Çalışmaları, Çev. Ufuk Cemle, Bahai Yayınları, İstanbul 2008, s.17-20.

Bahaullah: Bahaîliğin kurucusu Mirza Hüseyin Ali'nin unvanıdır.

Efendi: Abdülbaha'nın unvanıdır.

Emir: Bahaî yazılarında Allah'ın Dini, Allah'ın Emri ve Bahai Dini anlamında kullanılır.

En Büyük ve Mukaddes Yaprak: Abdülbaha'nın en büyük kız kardeşi Behiye Hanım'ın unvanıdır.

En Kutsal Kitap: Kitab-ı Akdes

En Temiz Dal: Bahaullah'ın oğlu ve Abdülbaha'nın kardeşi olan Mirza Mehdi'nin unvanıdır.

İsm-i Azam: Allah'ın bütün sıfatlarını kendisinde toplayan isim yani Baha'dır. Bahullah'ın unvanlarından biridir

Levih: Bab, Bahaullah ve Abdülbaha tarafından ele alınan metinler.

Mahalli Ruhani Mahfil: Bir köy veya belediye sınırları içerisinde yaşayan Bahailer arasından seçilen yerel idari kurum.

Maşrık'ul Ezkar: Bahai mabedine verilen ad.

Milli Ruhani Mahfil: Bir ülkedeki en üst idari Bahaî kurumu.

Muhammed Ali: Bahaullah'ın oğlu ve Abdülbaha'nın üvey kardeşi olup, babasının ölümünün ardından kardeşi Abdülbaha ile mücadele eden kişidir

Nakız: Ahd-i Misak'a uymayan ve Yüce Adalet Evine itaat etmeyenler için kullanılan terimdir. Bir kimsenin Nakız olduğuna karar verme yetkisi ve gerekirse Emir'den ihraç etme yetkisi Yüce Adalet Evi'ne aittir.

On Dokuz Gün Ziyafetleri: Bir köy veya belde sınırları içerisinde yaşayan Bahailerin, Mahalli Mahfil üyeleri önderliğinde on dokuz günde bir toplanıp, dua ve kutsal yazıları okudukları toplantı.

Tanrı Emri: Bahaî yazılarında Allah'ın Emri/ Dini anlamına gelecek şekilde Bahaî Dini için kullanılır.

Tanrı Emri'nin Elleri: Bahaî İdari Düzeni kurulmadan önce işlerin yürütülmesi için atanan bir grup Bahaî'ye verilen unvandır.

Tard[628]**:** Emrin esaslarına aykırı bir tutum sergileyen ya da Adalet Evine karşı gelen kişinin Bahai toplumu içerisindeki en temel haklarından biri olan seçme ve seçilme hakkının elinden alınmasıdır.

Tebliğ[629]**:** Bahaullah'ın emri olup, günümüzde Bahaîlerin en kutsal ve en önemli görevidir.

Yüce Adalet Evi: Bahaî yönetim düzeninin en üst kurumudur. Hayfa'dadır.

II. BABİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Babilik, Gulat-ı Şia'nın tasavvufi karakterini taşıyan Şeyhilikten doğan ve İran'ın içinde bulunduğu iç- dış siyasi şartlar ve fikri karışıklardan dolayı ortaya çıkmıştır.[630] Babilik ya da Bahaîliğe giriş yapmadan önce yukarıda belirttiğimiz bu hareketin çıkış noktası olan Şeyhilik'ten bahsetmemizin konunun daha iyi anlaşılmasına katkısı olacaktır.

Şeyhilik hareketi, Şiilik ve Babilik arasında çok önemli bir köprüdür. Şeyhilik, Şii İmamiye'nin Onikinci imamın gay-

---

628 Bahailikte tard konusunda daha detaylı bilgi almak için bkz. Yasin İpek; "Alevilikteki Düşkünlük ile Bahailikteki Tard Anlayışının Mukayesesi", Route Educational And Social Science Journal, 6(3), 2019.

629 Bahailikte tebliğ konusunda daha detaylı bilgi almak için bkz. Yasin İpek; "Yeni Bir Dini Hareket Olan Bahailikte Tebliğ Anlayışı ve Türkiye'de Bahailer". Journal of International Social Research, 11(59), 2018.

630 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bahailik Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.464.

bından sonra başlayan Gaybet-i Suğra (küçük gizlilik) döneminden sonraki Gaybet-i Kübra (büyük gizlilik) döneminde, Şiilerin Allah'ın hücceti olarak gördükleri imamlarının manevi nurunu yansıtacak veya onunla bağlantı kuracak ve ona açılacak kapı (bab) olacak olan "Kâmil Şii" esasına dayanmaktadır. Bundan dolayı Babilik, İmamiye Şiası içinde teşekkül etmiştir denebilir.[631] Şeyhiliğe göre Hz. Muhammed'in hakikati önce diğer peygamberlerde, ardından kendisinde ve oniki imamda ortaya çıktıktan sonra bin yıl gizlenip Şeyhiliğin kurucusu Ahmed Ahsai'de yeniden görünmüştür (260/874- 1260/1844).[632] Bu hakikat, kendisinde zuhur eden Allah'tır.[633]

Şeyhilik, Irak'ta İmamiye Şia'sına karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır.[634] Bu dönemde İmamiye Şiası müctehidlere geniş yetkiler tanıyan ve mukallid bir Şii'nin mutlaka yaşayan bir müctehide uyması gerektiğini savunan Usuliye ekolü ile sadece Onikinci İmam'ın masum olduğunu ve tek ona uyulması gerektiğini savunan Ahbariye ekolü olmak üzere iki gruba ayrılmıştı.[635]

Ahmed Ahsai, Kerbela ve Necef'te bu tartışmaları yakından takip eder ve daha sonra İran'a dönerek bazı rüyalar gördüğünü, bu rüyalarda Hz. Muhammed ve Oniki İmam'ın kendisine batıni ilimleri öğrettiklerini söyleyip, sürekli ola-

631 Yasin İpek vd.; "Tarihçe", Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik, Ed. Yasin İpek, Bizim Kitaplar, İstanbul 2022, s. 21-22; Ethem Ruhi Fığlalı; Babilik ve Bahailik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.4.

632 İlerideki bölümlerde de görüleceği üzere Ahmet Ahsai'nin aşırı görüşlerinden dolayı, bazı kaynaklarda Ahsa'lı değil Endonezya'dan gönderilen bir papaz olduğu da iddia edilmektedir. Bkz. Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.64.

633 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.310-311.

634 İzmirli İsmail Hakkı; a.g.e., s. 113-114.

635 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.6.

rak ahir zamanda gelecek birinden bahsetmeye başlar.[636] Ahmed Ahsai, İmamiyye'nin tevhid, nübüvvet, imamet, mead ve adalet esaslarını; tevhid, nübüvvet, imamet ve kendi eklediği Kamil Şii (Şeyhiliğin temel esaslarından olup, imamlar ve inananlar arasında bulunması gereken bir aracıdır) esasıyla dörde indirir.[637]

Şeyhilere göre, Allah ancak imamlar vasıtasıyla bilinip anlaşılabilir. İmamlara karşı yapılan kusur Allah'a karşı yapılmış gibidir ve büyük günahtır. Allah ancak bir imam vasıtasıyla bilinebileceğinden dolayı vahdet-i vücut görüşünü reddederler. Cennet, ehl-i beyt sevgisidir. Cismani haşrı kabul etmezler.[638] Allah'ın Hz. Ali'ye hulul ettiğine inanırlar. Ahmet Ahsai'nin sözlerine bakacak olursak bu düşünceleri doğruladığını anlayabiliriz. Ahmet Ahsai, ahir zamanda gelecek mehdiyi kastederek; dolunayın görüldüğü gibi Rabbinin de yakında görüleceğini fakat insanların onu inkâr edeceği iddiasında bulunmuştur. Hadis olduğunu iddia ettiği başka bir sözünde: "Vaat edilen saatin yaklaşmasını gösteren bir işarette bir kadının, Rabbi olacak kimseyi doğurmasıdır." demiştir. Yine Hz. Ali'den naklettiğini iddia ettiği bir sözde de Hz. Ali'nin, "ben Rabbimden iki yaş küçüğüm." dediğini iddia ederek, bu sözü ancak Bab'a (Mirza Ali Muhammed) inananların anlayacağını, çünkü Bab'ın da Bahaullah'tan iki yaş küçük olduğunu belirtmiştir.[639] Açıkça görüldüğü üzere Ahmet Ahsai, Bahaullah'a "Rab" demiş, bu ve buna benzer sapkın görüşlerinden dolayı İmamiye Şiası, Şeyhileri tekfir etmiştir.[640]

---

636 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.3.
637 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.8.
638 C. I. Huart; İslam Ansiklopedisi, Şeyhiler Maddesi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.479-480; İzmirli İsmail Hakkı; a.g.e., s. 6-7.
639 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.6-7.
640 İzmirli İsmail Hakkı; a.g.e., s. 114.

Ahmet Ahsai, Yezd'de iken Gilan'dan gelen ve kendisine intisab eden Kazım Reşti'ye, yakın bir zamanda geleceğini iddia ettiği mehdi hakkındaki fikirlerini anlattı ve talebelerini ona devredip, yerine onu vasi tayin ettikten sonra Mekke ve Medine'ye gitti. 1242/ 1826 'da Medine'de öldü.[641] Ahmet Ahsai, İran Şahı Feth Ali'nin sorduğu bazı dini soruların cevaplarını içeren "Sultaniye" adlı bir kitap yazmıştır.

Kazım Reşti, hocası Ahmet Ahsai'nin üstü kapalı olarak bahsettiği Şeyhiye'ye ait fikirleri daha açık bir üslupla ortaya koymuş ve beklenen mehdinin, talebesi Mirza Ali Muhammed olduğu konusunda çevresini isim vermeden de olsa yönlendirmiştir.[642] Kazım Reşti, Şerh-i Kaside ve Şerh-i Hutbe adlı eserlerinde Bahaullah'ın Mirza Hüseyin Ali olduğunu, yazdığı son risalesinde de Bab'ın Mirza Ali Muhammed olduğunu kısmen de olsa belirtmeye çalışmıştır.[643] Bir gün, Kazım Reşti ders yaparken Mirza Ali Muhammed içeri girince Kazım Reşti dersi keser ve susar. Talebelerden biri dersi neden kestiğini sorunca: "Ne diyeyim, hakikat bu eteğe düşen güneş ziyasından daha parlak olarak ortadadır." diyerek Mirza Ali Muhammed'e işaret eder ve beklenen şahsın adını, hem kendisinin hem de o kişinin öldürülmesinden korktuğu için açıklamadığını söyler.[644] Şeyhilerden bir kısmı beklenen "mev'ud"un, Reşti'nin talebesi Molla Hüseyin olduğunu zannetmişlerse de Molla Hüseyin 1260/1844'te Şiraz'da Mirza Ali Muhammed ile karşılaştığında, Mirza Ali Muhammed ona, kendisinin beklenen kimseye açılan bab (kapı) olduğunu söylemesi üzerine[645] isim iyice netleşmiştir.

641 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.5-9.
642 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.6; Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.70.
643 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.36.
644 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.33.
645 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.10-13.

Kazım Reşti, Kerbela'da Ahmet Ahsai'nin görüşlerinden özellikle, "mahşerin cismen olmaması, miraç ve kıyamet alametlerinin inkârı" gibi aşırı olanları yaymaya başlayınca ulema ona karşı cephe almıştır. Kazım Reşti 1259/1843 tarihinde ölünce yerine talebesi Molla Hüseyin geçti ve onların Mirza Ali Muhammed'e intisab etmelerini sağladı.[646]

İmamiye Şiası'na göre on ikinci imam'ım kaybolmasıyla başlayan Gaybet-i Suğra'nın (260-329/ 874-941) ardından gelen Gaybet-i Kübra döneminde, imamların nurunu aksettirecek kamil bir Şii'nin geleceğini iddia eden Ahmet Ahsai ve halefi Kazım Reşti'nin telkinleriyle ortaya çıkan Mirza Ali Muhammed, Kazım Reşti'nin vefatının ardından kendisinin beklenen Bab (İmama açılan kapı) olduğu iddiasıyla 5 Cemaziyelevvel 1260/ 22 Mayıs 1844'te Şiraz'da ortaya çıkmıştır.[647] Mirza Ali Muhammed, Ahmet Kazvini'ye bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Sen bana iman eden ilk kimsesin. Ben Babullah'ım sen ise Babul'bab (Bab'a açılan kapı) sın. On sekiz kişinin daha beni arayıp bulmaları lazımdır. Sonra benimle Mekke'ye gitmesi için onlardan birini seçeceğim. Mekke'de Allah'ın emrini Mekke Şerifine tebliğ edeceğim. Sonra Kufe'ye giderek oranın camisinde Allah'ın emrini açıklayacağım.[648] Daha sonra Mirza Ali Muhammed, Mehdi olduğundan ve kendisinden sonra ortaya çıkacak parlak bir ışıktan bahsetmeye başlamıştır.[649] Mirza Hüseyin Ali de Mirza Ali Muhammed'in bahsettiği ışığın kendisi olduğunu söyleyerek Babilerin kendisine tabi olmaları gerektiğini söylemiştir.

---

646 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.22-24.

647 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bahailik Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.465; M. Ebu Zehra; a.g.e., s.264.

648 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.51.

649 Şevki Efendi; a.g.e., s.5-9.

Mirza Ali Muhammed, Bab olduğu iddiasıyla ortaya çıktığı dönemde İran da ki fikri ve siyasi karışıklıklardan faydalanmıştır.[650] Önceleri İmamiye'nin görüşlerine sıkı sıkıya bağlı görünüp, bu mezhebin hararetli bir savunucu görüntüsüyle halk arasında itibar görmeyi hedeflemiş ve bu amacında da başarılı olmuştur. İnsanlar arasında kabul görmeye başlamasının ardından gaib imam adına konuşmaya ve ona açılan kapı (bab) olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Hatta Mirza Ali Muhammed bu iddialarını sağlamlaştırmak için bu konuda bazı ayet ve hadislerin batini yorumlarını da kendisine delil olarak almıştır.[651] Daha sonra 260/ 874 yılında kaybolan imamdan bin yıl sonra çıkacak mehdinin de kendisi olduğunu iddia etmiştir. Hz. Peygamber'in "Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır" hadisinde kastedilen Ali, İslam'ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali iken, Mirza Ali Muhammed bu Ali'nin kendisi olduğunu iddia etmiştir. Kur'an-ı Kerim'den "Allah, inananları dünya hayatında da âhirette de tutarlı sözle sağlamlaştırır. Allah, zalimleri şaşırtır. Allah, dilediğini yapar."[652] mealindeki ayette geçen dünya hayatı Hz. Muhammed'e iman, ahiret hayatı da Bahaullah'a iman şeklinde yorumlamaktadırlar.[653] Mirza Ali Muhammed, kâfirlerin hayvanlara benzetildiği bazı ayetlerdeki kâfirleri, kendi görüşlerini kabul etmeyen Müslümanlar olarak yorumlamaktadır.[654] Babiler/ Bahaîler kutsal metinleri bu şekilde yorumlarken, "Vahiy semasından indirileni zahir manadan çıkaran kimse Allah'ın yüce kelamını tahrif etmiş olur"[655] demeleri de ilginçtir.

650 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.18.
651 M.Ebu Zehra; a.g.e., s.264-265.
652 İbrahim Suresi, 27. Ayet
653 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.208.
654 Bahaullah; a.g.e., s.105-106; Süleyman Özkaya; a.g.e., s.34.
655 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.99.

Babilik ilk dönemlerinde İslam akaidine uygun bir görüntü çizmesine rağmen, özellikle Bedeşt toplantısının ardından birçok Babi gerçekleri anlayınca Babilikten ayrılmıştır.[656] Bab ve onun yakın çevresi olan grup ise asıl fikirlerini gizlice yaymaya devam etmişler ve kendilerini fazla ifşa etmemişlerdir. Hatta Bab'ın tutuklandıktan sonra Tebriz'de sorguya çekilirken "Ben ne mehdiyim nede mehdinin aracısıyım" demesi ve bir Cuma namazında minberdeyken bu sözünü cemaate de tekrarlaması; Süleymaniye'deyken ulemaya Babiliğin İslami bir ıslahat hareketi olduğunu söylemesi ve gerçek niyetini Alusi ve Abduh gibi âlimlerden bile gizlemesini bu duruma örnek olarak verilebilir.[657]

Mirza Ali'nin ve Babilerin, düşüncelerini yayma yöntemlerinden biri de karşısındaki kişi üzerinde gizemli bir etki yaratmak ve muhatabının kafasını karıştırmaktır. Mesela Bab'a ilk tabii olan Molla Hüseyin, kendisine Bab'ın kim olduğunu soranlara cevap vermeyip beklemeleri gerektiğini, bir gün mutlaka karşılacaklarını söyleyip onları esrarengiz bir bekleyişe sokmaktadır. Hatta Babiliğe giren ilk 18 kişiden sonuncusu olan Kuddüs lakaplı Molla Muhammed, Molla Hüseyin'in yanında bulunan Mirza Ali Muhammed'i işaret ederek "Neden bu zat olduğunu söylemiyorsun?" diye sorduğunda ona dahi evet budur dememiş, sessiz kalmıştır. Bahsedilen bu 18 kişinin[658] kimi rüyasında kimi ilhamla kimi de namazdayken Bab'ı bulduklarını iddia etmişlerdir.[659]

---

656 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.179.

657 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.115,182,256; Muhammed Zerendi; a.g.e., s.71-75.

658 Bab'a ilk iman eden on sekiz kişi şunlardır: 1- Babul Bab lakabı alan Molla Hüseyin-i Boşruyeyi, 2- Molla Hüseyin'in kardeşi, Mirza Muhammed Hasan, 3- Molla Ali'yi Bastami, 4- Molla Hüseyin'in yeğeni, Mirza Muhammed Bakır, 5- Molla Ali lakabını alan Molla Hüda Bahş-ı Kuçani, 6- Molla Hasan'ı Becestani, 7-Seyyid Hüseyin-i Yezdi, 8- Mirza Muhammed-i Rovze Han'ı Yezdi, 9- Said'i Hendi,

Babiler ilk zamanlarda ulemanın tutarsız olduğunu söyleyerek halkı, hükümetin yanlış icraatlarını da sıkça tenkit ederek aydın kesimi etkileyip yanlarına çekmeye çalışıyorlardı.[660] Çünkü o dönemde İran halkı daha çok mollalara itibar ederken aydın kesim devletçi bir tavır sergiliyordu. Ayrıca hükümeti tenkit ve buna bağlı isyan hareketlerinin gerçekleşmesiyle de Babilik, siyasi bir kimlik kazanmaya başlamıştı.[661] Bab Mirza Ali Muhammed'in aksine Mirza Hüseyin Ali ise Bahaîlere, içinde bulundukları toplumun kurallarına uymalarını, Müslüman'la Müslüman, Hıristiyan'la Hıristiyan olmaları talimatını vererek deşifre olmamalarını sağlamıştır.[662]

İran da 19.yy. daki idari baskı ve zulümlerle beraber iktisadi ve sosyal çalkantıların da had safhaya ulaşmış olması, zaten Şii inancının temel esaslarından olan gaib imam ya da mehdi'nin beklenen kurtarıcı olarak biran önce gelmesi beklentisinin artmasında etkisi olmuştur.[663] Irkçılık, sınıfçılık ve dini grupların katı tutumlarının etkili olduğu böyle bir ortamda rengi, dili, ırkı, cinsiyeti, dini ne olursa olsun tüm insanların bir ve eşit olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Babililik/Bahaîliğin ilgi çekmesi ve taraftar bulması çok da zor olmamıştır.[664] Kaldı ki bu noktada ekonomi, din ve sosyal hare-

---

10- Molla Muhammed-i Hoi, 11- Molla Celil-i Orumi, 12- Molla Ahmed-i Ebdal-i Maragayi, 13- Molla Bakır-ı Tebrizi, 14- Molla Yusuf-i Erdebili, 15-Molla Abdul Vehhab-ı Kazvini'nin oğlu, Mirza Hadi, 17- Tahire, 18- Kuddus. Bkz. Muhammed Zerendi; a.g.e, s.58.

659 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.32.

660 Raymond Furon; a.g.e., s.54; J.H. Kramers; a.g.m., s.1026.

661 C. I. Huart; İslam Ansiklopedisi, Bab Maddesi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.179.

662 Muhsin Abdulhamid; İslam Akaidi ve Kelama Giriş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s.310.

663 Ali Acar; a.g.m. s.214; Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.9-11.

664 M.Ebu Zehra; a.g.e., s.267.

ketlililkler arasındaki ilişki bu bağlamda göz ardı edilmemelidir.[665]

Bu esnada halkın, mehdi, deccal ve kıyamet alametlerine dair görüşleri her zamankinden daha fazla merak etmesi ve ulema sınıfının bu konu üzerinde yoğunlaşması Babiliğin/ Bahaîliğin iddiaları için zemin hazırlıyordu.[666] Zaten bu dönemde Babiliğe ilgi duyanlar genelde Şii mollalardı. Mirza Ali Muhammed'in on ikinci imam'ın kaybolmasından (260/ 874) tam bin yıl sonra (1260/ 1844) kendisini "Bab" ilan etmesi mollalar üzerinde etkili olmuş ve ilk Babiler de çoğunlukla mollalardan olmuştur.[667]

Babiliğin beklenen mehdi ve gaib imama dair görüşleri mollaları etkilerken, dini hassasiyeti olmayanları, Fatma ismindeki Babinin dini ve ahlaki kaygılardan uzak, serbest ve özgürce bir hayat vadeden telkinleri büyük oranda cezbediyordu. Tahire, Kurret'ü-l Ayn, Zekiye, Ümmü Salmah, Zerrin Tac gibi farklı lakaplarla tanınan bu bayanın, Babiliğin gelişmesi ve yayılmasında büyük etkisi olmuştur.[668] Onun şu sözleri konunun daha iyi anlaşılmasında etkili olacaktır: "Eski dinin (İslam) hükümleri neshedilmiştir, yenisi de bize henüz ulaşmamıştır. Biz şu anda yaptıklarımızdan sorumlu değiliz. Sizinle kadınlarınız arasında hicabı onlarla ortak iş yaparak yırtınız. Onlar dünya hayatının çiçekleridir. Çiçekse mutlaka koparılmalı ve koklanmalıdır. Çiçek derilir, toplanır ve dostlara sunulur."[669] Onun bu sözlerine uygun olarak Be-

665 Ümit Harun Akkaya; "Ölümsüzlük Arzusu ve Dijital Çağda Yeni Açılımlar: Upload Televizyon Dizisi Örneği", Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, 5(1), 2022, s.217.

666 Şevki Efendi; a.g.e., s.38.

667 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.187,209.

668 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.419.

669 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.36.

deşt toplantısında oldukça açık ve tahrik edici şekilde toplantıya katılması birçok kişiyi etkilemiştir.[670]

Mirza Ali Muhammed'in görüşlerini mollalardan bir kısmı ve halkın küçük bir kesimi kabul etmesine rağmen başlangıçta Babileri normal bir Şii fırkası gibi gören ulemanın çoğunluğu, zamanla onların Allah, peygamber vb. konulardaki fikirlerini öğrendikçe tepki göstermiş ve halkı da bu harekete karşı duyarlı ve dikkatli olması konusunda uyarmaya başlamıştır. Özellikle Bab'ın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp, halkı ulemaya karşı kışkırtması ve Babilerin çarşıda pazarda yaptıkları tartışmalar ortamı iyice gerginleştirmiş ve çok geçmeden Şii ulema Mirza Ali Muhammed'i tekfir ederek idam edilmesi için fetva vermiştir.[671]

Bu gerginliği ateşleyen olaylar ise: Mirza Ali Muhamed'in tabiilerinden birisinin, onun 48 saatte Kur'an'ın tamamı kadar ayet yazdığını söylemesi; Bab'ın "Nebil'den evvel Ali nefha-i ilahinin aynasıdır" sözünü kelime-i şahadete ilave etmesi ve burada geçen Nebil kelimesinin Hz. Muhammed'i, Ali'nin de kendisini kastettiğini iddia etmesi; bir Babi'nin ezanı Bab'ın istediği şekilde değiştirerek okuması olmuştur.[672] İki yüz civarında Babi'nin siyah bayrak açarak başlattığı çatışmalar, Zencan, Mazenderan ve Barfuruş gibi yerlerde yoğunlaştı. On bir yıl süren bu karışıklıklar Kaçar Hanı Muhammed Şah'ın ölümünden sonra 1263/ 1847'de Nasıruddin Şah'ın tahta geçmesi ve ulema- devlet iş birliği ile ancak kontrol altına alınabilmiştir.[673]

---

670 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.22-25.
671 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.22-25.
672 C. I. Huart; a.g.m., s.163; Şevki Efendi; a.g.e., s.11.
673 Şevki Efendi; a.g.e., s.39-40; Raymond Furon; a.g.e., s.155.

A. Bedeşt Toplantısı

Karışıklıklar sürerken Mirza Ali Muhammed Tebriz'de hapsedildi. Mirza Hüseyin Ali (Bahaullah), Molla Muhammed (Kuddüs) ve Zerrin Tac (Kurretü'l-ayn) gibi Babiler hem Bab'ın durumunu görüşmek hem de Babilikle ilgili kararlar olmak için 1264/ 1848'te Bedeşt köyünde bir araya geldiler. Bu toplantının en önemli sonucu; Babiliğin/ Bahaîliğin İslamiyet'ten ayrı bir din olduğunun açıkça ilan edilmesi olmuştur.[674] Daha öncede belirttiğimiz gibi, bu toplantıya kadar Babiler fikirlerini, inanç esaslarını gizleyip kendilerini İslami bir hareket olarak göstermeye çalışıyorlardı. Bu toplantıda her şey açıkça konuşulmaya ve netleşmeye başlayınca birçok Babi, burada konuşulanları küfür saydı ve İslam'ın hükümlerinin değiştirilemeyeceğini belirterek toplantıyı terk etti.[675]

Toplantıdakilerin huzuruna açık-saçık kıyafeti ve tahrik edici hareketleriyle çıkan Kurretü'l-ayn, Ferahu'l-fuad, Zerrin Tac gibi lakaplarla anılan Ümmü Selma Fatma'nın bu tavrı, önde gelen Babilerden Kuddüs lakaplı Babiyi bile çileden çıkarmış ve onu öldürmek istemiştir. Hatta bir Babi olup bitenlere daha fazla dayanamayarak kendi boğazını keserek Bedeşt'ten kaçmıştır.[676] Bedeşt'teki toplantıda tüm bu olaylar gerçekleşirken kendini geri planda tutan Mirza Hüseyin Ali, Babilerin bir kısmını sakinleştirerek orada tutmayı başarmış, hatta Kuddüs ile Kurretü'l-ayn'ı barıştırmıştır.[677] Mirza Hüseyin Ali, Kurretü'l-ayn'ın hareketlerini kendisine şikâyet eden Babilere karşı Kurretü'l-ayn'ı savunmuş ve "Kudret di-

674 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.152-154.

675 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.153; Neyir Özşuca; a.g.e., s.29-31.

676 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.152; Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.147; Şevki Efendi; a.g.e., s.33.

677 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.153-154; Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.149.

li tarafından kendisine Tahire lakabı verilen birisi için ben ne diyebilirim?" diyerek sessiz kalmıştır. Kurretü'l-ayn'ın burada sergilediği davranış, onun Babi olmadan önceki fikirleriyle de uyuşmaktadır. O daha öncede İran'daki kadınları içinde bulundukları kötü durumdan kurtaracağı söyleyerek çeşitli ahlak dışı faaliyetlerde bulunmuştur.[678] Bedeşt toplantısında özellikle bu toplantıya damgasını vuran Kurretü'l-ayn'ın davranışları ve Mirza Hüseyin Ali'nin (Bahaullah'ın) onu destekler tarzdaki ifadeleri Babilikteki ahlak esaslarıyla, İslam'ın ahlak esaslarının ne kadar farklı kulvarlarda olduğunu göstermektedir.[679]

B. Bab Mirza Ali Muhammed'in İdamı

Mirza Ali Muhammed, Osmanlı- Rus sınırında bulunan Makü kalesinde hapisken Zencan ve Şeyh Tabersi gibi yerlerde karışıklıklar iyice artmaya başlayınca, Makü'den Çehrik'e nakledildi. Burada kendisine tanınan hoşgörüden yararlanarak mehdi ve peygamber olduğu iddialarıyla halkı etkilemeye çalıştı. Ulema ve halkın, Mirza Ali Muhammed'i Şah Nasıruddin'e şikâyet etmesi üzerine Şah, onun Tebriz'de ulema önünde idam edilmesine karar verdi. Tebriz'de ulema huzuruna çıkan Bab, bazı kaynaklara göre tüm iddialarından vazgeçtiğini söyleyerek tövbe etmiştir.[680] Fakat Şii ulema onun artık dinden çıktığını, dolayısıyla tövbe etmiş olsa da cezasını çekmesi gerektiğini düşünerek idamına karar verdi. Bazı kaynaklarda da Bab'ın, mehdilik ve peygamberlik iddialarını ulemanın önünde yeniden tekrarlaması üzerine idamına karar verildiğinden bahsedilmektedir.[681] Şii ule-

678 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.146.
679 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.24-25.
680 Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s.6.
681 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.166; Şevki Efendi; a.g.e., s.55; Raymond Furon; a.g.e., s.156.

ma, Mirza Ali Muhammed'in yaymış olduğu fikirlerin Müslümanlar arasında fitne ve fesada yol açması sebebiyle idam edildiğini açıklamış ve Bab Mirza Ali Muhammed, 27 Şaban 1266/ 9 Temmuz 1850 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Bab'ın cesedi atıldığı hendekten Babiler tarafından alınarak Tahran'a götürülmüş, burada uzun yıllar saklandıktan sonra Mirza Hüseyin Ali'ni talimatıyla Hayfa'daki Kermil Dağına gömüldü.[682]

C. Nasuriddin Şah'a Suikast Girişimi

1852'de Bab Mirza Ali Muhammed'in hapiste olması ve yapılan baskılar neticesinde Babiler dağılmaya başlamışlardır. Bahaullah bu grupları yeniden bir araya getirmek için yoğun bir çaba harcadı ve çabaları amacına ulaştı.[683]

1852 ilkbaharında öldürülen Kaçar Sadrazamı Emir Nizam, Babiliğin yayılmasında önemli bir engeldi. Hatta Mazenderan'da 315 Babinin, Tahran'da 7 Babinin, Zencan ve Meyriz'de Bab başta olmak üzere 1800'e yakın Babi'nin öldürülmesinden sorumlu tutuluyordu. [684] Emir Nizam'ın yerine sadrazamlığa getirilen Mirza Ağa Han Nuri, ilk iş olarak hükümetle Babilerin ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. Bu amaçla Babilerin reisi olan Bahaullah'ı bir mektupla Bağdat'a davet etti. Bu görüşmeden iki taraf için de pek farklı bir sonuç çıkmadığı gibi Babilerin çıkardıkları karışıklıklar iyice artmaya başladı. Bahaullah bu görüşmenin ardından sadrazamın konuğu olarak Lavasan'a gitti.[685]

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Sadık-ı Tebrizi ve Fethullah-ı Kumi isimlerinde iki gencin, öldürülen ve ezilen Babilerin intikamını alma bahanesiyle, Şemiran'a giden Şah'a su-

682 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.350; Şevki Efendi; a.g.e., s.55.
683 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.407.
684 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.408.
685 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.409.

ikast düzenlediği haberi geldi. Şah bu suikastta hafif şekilde yaralanmıştı. 28 Şevval 1268/ 15 Ağustos 1852'de gerçekleşen bu olayın ardından Bahaullah ve önde gelen Babiler tutuklanarak Siyah Çal zindanına kapatıldılar.[686] Şaha suikast düzenleyen isimlerle birlikte Ebul Kasım Neyrizi ve Hacı Süleyman Han adlı iki Babi de suikastla ilgili oldukları sebebiyle tutuklandılar.[687]

Önceleri dini bir kimlikle ortaya çıkan Babilik, halk ile sürtüşme ve çatışmalarından sonra dini-siyasi bir isyan hareketi veya siyasi bir parti kimliğine bürünmüştür.[688] Halk arasında İslam'ın, vatanın ve Şah'ın düşmanı olarak kabul edilen Babilere karşı yoğun tepki oluşmuş hatta Babiler üzerine genel bir seferberlik yapılması fikri dahi gündeme gelmiştir.[689]

Dört ay süren tutsaklığın ardından Bahaullah, Niyaverav'a doğru yola çıktı. Bu esnada Zerkende kasabasında Rus elçiliği sekreteri Mirza Mecid'le buluşup misafir edildi. Durumu haber alan Şah, bir elçi görevlendirerek Bahaullah'ın Rus elçiliğinden ayrılmasını istediyse de Ruslar bu isteğe olumsuz yanıt verdiler.[690]

Bahaullah, Zerkende'den ayrılıp Tahran'a doğru yola çıktığında Şah'ın askerleri tarafından yakalanarak Siyah Çal hapishanesine getirildi.[691]

---

686 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.39; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11268.(12 Şaban 1279/ 2 Şubat 1863 tarihli bu irade, İran'ın Bağdat'a sürgün ettiği Hüseyin Ali ve beraberindeki Babilerin, Bursa veya Edirne'ye gönderilmesiyle ilgili olup, irade de suikast olayına atıfta bulunulmaktadır.); Muhammed Zerendi; a.g.e, s.409-410.

687 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.412.

688 J.H. Kramers; a.g.m., s.1026; C. I. Huart; a.g.m., s.179.

689 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.410-411.

690 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.410.

691 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.411.

Rusların ve İngilizlerin yoğun baskısı neticesinde Bahaullah, suikastla alakası yokmuş gibi gösterilerek hapishaneden kurtarıldı.[692] Nasıruddin Şah dış güçlerin baskısı sonucu serbest bırakmak zorunda kaldığı Bahaullah'ı yakından takip etmeye başladı. Bahaullah'ın faaliyetlerine devam etmesi üzerine başta Bahaullah'ın memleketi olan Nur bölgesi olmak üzere Babilerin yoğunlukta olduğu yerlerde baskı ve kontroller artırıldı. Bahaullah'tan da bir ay içinde ülkeyi terk etmesi istendi. Rus konsolosu, Mirza Hüseyin Ali'yi ülkesine davet ettiyse de O, Irak'a gitmeyi tercih etti ve 1269/ 12 Ocak 1853'te Bağdat'a doğru hareket etti. Bu yolculuk sırasında Rus elçiliğinin görevlendirdiği kişiler de Bağdat'a kadar Bahaullah'a eşlik ettiler.[693]

D. Dış Destekler

1. Rusya

Rusya'nın Tahran sefiri Dalgoruki hatıratında Mirza Ali Muhammed'e mehdi olduğu fikrini telkin ettiğini, Mirza Hüseyin Ali ve kardeşi Mirza Yahya'ya maddi yardımda bulunduğunu anlatmaktadır. Hatta Dalgoruki ile Şeyh İsa adıyla İran topraklarında faaliyet gösteren Rus ajanının aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü bazı kaynaklarda Mirza Ali Muhammed'e mehdi olduğu yolundaki telkini Şeyh İsa isminde birinin yaptığından bahsedilmektedir.[694] Bu rivayetin ne kadar gerçek olduğu tam olarak bilinmese de sefir Dalgoruki, Mirza Hüseyin Ali, kardeşi Mirza Yahya ve birçok Babinin, Nasıruddin Şah'a yapılan suikasttan sonra Mirza Hüseyin Ali'nin kayın biraderi olan sekreteri Mirza Mecid'in evinde saklanmalarına yardımcı olmuştur. Hatta

692 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.422-423.
693 Muhammed Zerendi; a.g.e, s.425-427.
694 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.151,291-296.

Rusya'nın bu yardımlarından dolayı Mirza Hüseyin Ali, Çar II. Alexander'a yazdığı mektupla teşekkür etmiştir.[695]

Ayrıca Rusya, Tahran büyükelçiliği vasıtasıyla İran'a baskı yaparak Mirza Hüseyin Ali ve kardeşi Mirza Yahya'nın hapisten kurtarıp, aileleriyle beraber 28 Cemaziyelahir 1269/ 8 Nisan 1853 tarihinde İranlı bir subay ve Rus muhafızların eşliğinde Bağdat'a sevk edilmelerini sağlamıştır.[696] Rusya, Nasıruddin Şah'a yapılan suikasttan sonra Aşkaabat'a kaçan Babilerle de ilgilenmiş, iltica taleplerini kabul ederek burada bir Meşriku'l-Ezkar (Bahaî Mabedi) açmalarına izin vermiştir.[697]

Rusya'nın Babilere/ Bahaîlere neden yardım ettiği konusunda değişik görüşler vardır. Ruslar, İran'ın Kafkasya'daki topraklarını işgal edince hem bu toprakları halkın geri almasını engellemek hem de Babileri/ Bahaîleri destekleyerek onları kendi yanlarına çekmek ve bu sayede İran da iç karışıklıkların devam etmesini sağlayarak İran'ın dış siyasetini kontrol altına almaya çalışıyorlardı.[698] Diğer bir görüşe göreyse; Rusya'nın Babilere/ Bahaîlere olan ilgisi fikri sebeplere dayanmaktadır. Çünkü tüm dinlere karşı müsamahasız bir tavır sergileyen Rusya, Babilere/ Bahaîlere karşı oldukça yakın ve samimi davranmaktadır. Zira Babilik/ Bahaîliğin ırk, dil, din, dünya birliği vb. görüşleri, komünizmin vatan,

695 Şevki Efendi; a.g.e., s.73-74,109.

696 Şevki Efendi; a.g.e., s.107; Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük; Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s.359; Bahaullah; Kurdunoğlu Risalesi, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1976, s.20; Şevki Efendi; a.g.e., s.111-113; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Umum Vilayat, 120/20, 23 Rebiülevvel 1269/ 4 Ocak 1863 Tarihli Cevabi Sadaret Tezkiresi; Süleyman Özkaya; a.g.e., s.42.

697 C. I. Huart; a.g.m., s.179.

698 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.151-153.

milliyet, din duygularını ortadan kaldırma planlarına destek vermekteydi.[699] Fakat bu görüş, Rusya o dönemde komünizmle yönetilmediği için pekte kabul görmemektedir.

2. İngiltere

İngiltere, Babilik/ Bahaîlik hareketinin ortaya çıkması ve yayılmasında hep ön planda yer almıştır. Babilerin hapisten kurtarılıp Bağdat'a gönderilmelerinde en az Rusya kadar İngiltere'nin de rolü vardır. Bağdat'ta bulunan İngiliz Başkonsolosu Albay Sir Arnold Burrows Kemball, Bahaullah ile yakından ilgilenmiş ve isterse İngiltere ya da başka bir ülkeye gitmesine yardımcı olabileceğini söylemiştir.[700]

İngilizler, Hindistan'da düşmana karşı savaşmama fikrini savunan Mirza Gulam Ahmet Kadıyani'yi destekleyerek orda rahatça hâkimiyetlerini sürdürdükleri gibi, aynı desteği düşmanla savaş konusunda Kadıyani gibi düşünen Babilere de vererek İran da kendilerine karşı oluşan direniş ve olumsuz havayı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Nitekim İngilizler, 1918'te Hayfa çıkarması sırasında gördükleri yardımdan ötürü Bahaullah'ın oğlu Abdulbaha'ya "Britanya Azalığı Madalyası" taktılar ve 1963'te Londra'da bir Bahaî konferansı düzenlenmesini sağladılar.[701]

İngilizlerin Bahaîlerle ilgilenmelerinin diğer bir sebebi de Bahaîliği Hıristiyanlığa yakın bulmalarıdır. Batılı yazarlardan bir kısmı Bahaîliği, İslam'ın mutaassıp tavırlarını yıkan ilerici bir hareket olarak tanımlamaktadırlar.[702]

---

699 M. Raif Ogan; "Bahailik", Sebilurreşad, Cilt 9, Sayı 208, Neşriyat Yayınları, İstanbul 1955.

700 Şevki Efendi; a.g.e., s.136.

701 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.272-279.

702 Şevki Efendi; a.g.e., s.84; Ali Rafet Özkan; Kıyamet Tarikatları- Yeni Dini Hareketler, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2023, s.19.

E. Bahaullah ve Mirza Yahya'nın Bağdat'taki Liderlik Mücadelesi

Mirza Hüseyin Ali ve diğer Babiler Bağdat'tayken hala Babiydiler ve Mirza Ali Muhammed'in fikirlerine bağlıydılar. Ancak Mirza Hüseyin Ali yeni yorum ve eklemelerle Babileri yavaş yavaş kendi yanına çekmeye başladı. Hatta Bahaullah, kardeşi Mirza Yahya'nın sürgün fermanında adı geçmediği için İran da kalmasını istemiş ama Mirza Yahya bu teklifi kabul etmemiştir. Bahullah'ın amacı onu Babilerden uzak tutarak saf dışı bırakmaktı.[703] Kardeşi Mirza Yahya ise Bab'ın yazılı ve mühürlü vasiyetnamesini göstererek Bab Mirza Ali Muhammed'in vekilinin kendisi olduğunu iddia etmiş ve Bab'tan sonra 2000 yıl boyunca yeni bir zuhur olamayacağını söyleyerek kardeşine karşı çıkmıştır. Rivayete göre Hz. Ali'ye "hakikat nedir?" diye bir soru sorulduğunda o "Hakikat ezel sabahından (Subh-i ezelden) ışıyan bir ışıktır ki izleri Allah'ın zatına delil olan varlıklara ulaşır" cevabını vermiştir. Mirza Yahya, Hz. Ali'ye isnat edilen bu sözde geçen "Subh-i Ezel'in" kendisin olduğunu ileri sürmüş ve daha sonraları bu lakapla anılmıştır.

Bahaullah bu tartışmadan uzaklaşmak için Süleymaniye Dağlarında inzivaya çekildi.[704] İki yıl sonra döndüğünde onun bu hareketi Babiler yanındaki değerini artırdı. Babilerin bir kısmı Mirza Yahya'nın o zamana kadar şeklen lider olduğunu, Mirza Ali Muhammed'in aslında Mirza Hüseyin Ali'yi işaret ettiğini iddia ederek ona tabii oldular.[705] Böylece ortalık iyice hararetlenmeye başladı.

---

703 Bahaullah; a.g.e., s.130.

704 Şevki Efendi; a.g.e., s.117; Bahaullah; İkan Kitabı, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1991, s.106-108; Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.e., s.48.

705 Muhammed Zerendi; a.g.e., s.34; Şevki Efendi; a.g.e., s.30.

Mirza Hüseyin Ali Bağdat'ta kaldığı on yıl boyunca, özellikle ilk zamanlarda ulemayla iyi ilişkiler kurarak Bahaîliğin bir ıslah hareketi olduğu kanaatini yaymaya çalıştı.[706] Hatta Bağdat ulemasının önde gelen isimlerinden Alusi, Nakşibendî, Kadiri ve Halidi şeyhlerinden bile asıl düşüncelerini gizlemeyi başardı. Mollalarla olan ilişkisi o kadar iyi düzeye geldi ki, bir ara Süleymaniye'de Mevlâna Halid Tekkesi'nde kendisine "Futuhat-ı Mekkiyye" bile okutuldu.[707] Ancak zaman ilerledikçe asıl fikirleri ortaya çıkmaya başladı ve halk bundan rahatsız olup, tedbir alınması için şikâyete başladılar.[708] Bunun üzerine Kaçar Şahı, Necef ve Kerbela Şiilerini Bahaîlere karşı uyarması için Şii âlimlerden Şeyh Abdulhüseyn'i görevlendirmiştir. Şeyh Abdulhüseyn de hem halkı Bahaîlere karşı uyarmış hem de onlar hakkında İran'a raporlar göndermiştir.[709]

Bağdat'ta faaliyetlerini sürdüren Mirza Hüseyin Ali, ticaret veya başka sebeplerle buraya gelen İranlılar üzerinde etkili olmaya başlayınca İran, Osmanlı Devleti ile temasa geçerek, zaten İngiltere ve Rusya'nın baskısıyla göndermek zorunda kaldıkları Mirza Hüseyin Ali ve diğer Bahaîlerin faaliyetlerine devam ettiklerini, bundan dolayı onların kendilerine geri verilmesini istedi. İran bu talebinin gerekçesinde daha önce ülkelerinde çıkardıkları karışıklıkları ve Şah'a yapılan suikastı da hatırlatarak, kendi sınırları içerisinde faaliyet gösteren Babiler/ Bahaîlerin ileride bir ayaklanma çıkarabileceklerini ifade ediyorlardı.[710]

706 Muhsin Abdulhamid; a.g.e., s.182.
707 Şevki Efendi; a.g.e., s.126-134,149.
708 Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük; a.g.e., s.466.
709 Şevki Efendi; a.g.e., s.248-250.
710 Şevki Efendi; a.g.e., s.152.

F. İstanbul ve Edirne'ye Göçleri

İran, talebini İstanbul Sefiri Mirza Hüseyin Han vasıtasıyla Osmanlı Sultanı Abdülmecit'e iletti. Fakat Sultan Abdülmecit, Bağdat Valisi Namık Paşa'nın Bahaîlerle ilgili gönderdiği olumlu rapora bakarak İran'ın, Babiler/ Bahaîlerin kendilerine teslim edilmesi ya da Osmanlı toprakları dışına çıkarılması talebini cevapsız bıraktı.[711] Bağdat Valisi Namık Paşa, Babilerin Osmanlı Devletine bir zararlarının olmadığını ve İran'ın endişesinin yersiz olduğunu düşündüğünden dolayı Sadrazam Ali Paşa'nın emirlerine rağmen onları İstanbul'a göndermeye tereddüt ediyordu.[712] Namık Paşa'ya göre Bahaîlerin devlete karşı bir zararları yoktu ve bu yüzden Osmanlı Devleti onları tabiiyetine almıştı.[713] Bahaîliğin gizli bir delalet fırkası olduğu ve Bahaullah'ın dalaletini gizleyerek halkı ifsad ettiği ve bu ifsadıyla meşhur olduğu padişah fermanıyla açıkça ifade edildiği halde Namık Paşa bunu fark edememiştir. Anlaşılan Mirza Hüseyin Ali, gerçek niyetini Bağdat müftüsü Alusi ve Abduh gibi din adamlarından gizlediği gibi Namık Paşadan da gizlemiştir ya da Namık Paşa fazla iyimser davranmıştır.[714] Namık Paşa'nın Mirza Hüseyin Ali'nin fikirlerini bildiği halde ona müsamahalı davranması onun da Bahaî olabileceğini düşündürmektedir.[715]

---

711 Şevki Efendi; a.g.e., s.136.

712 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11268. (12 Şaban 1297/ 2 Şubat 1863 tarihli Sultan Abdülaziz'e ait bu irade de Bahaîlerin başka yere nakli ve padişaha sunulan arz tezkiresinde Namık Paşa'nın bu konudaki kanaatinden bahsedilmektedir.)

713 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/84, 24 Cemaziyelahir 1279/ 17 Aralık 1862 Tarihli Tahrirat.

714 C. Rifat Atilhan; "Bahailik Fitnesi", Sebilürreşad, Cilt 12, Sayı 286, Neşriyat Yayınları, İstanbul 1955.

715 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.49.

Sultan Abdülaziz, 16 Zilkade 1277/ 25 Haziran 1861 tarihinde Sultan Abdülmecit'in yerine tahta geçince, İran'ın yeni padişahtan ilk isteği Bahaîlerle ilgili olup, Sultan Abdülmecit'ten olumsuz cevap aldıkları taleplerini yinelemişlerdir.[716] İran'ın talebi, Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Mehmet Emin Fuat Paşa tarafından Sultan Abdülaziz'e arz edilince, Bahaîlerin Bursa ya da Edirne gibi bir yerde ikamet ettirilmeleri hususunda irade çıktı.[717] İrade kısaca şu hususlara dikkat çekmektedir:

1. İran Şahı'na suikast girişiminde bulunmuş olan Bahaîlerin, İran sınırına yakın yerlerde ikamet etmeleri Şah için yine tehlike oluşturacağından Osmanlı Devleti'nin bu duruma müdahale etmemesi barışçı komşuluk ilişkilerine terstir.
2. Devlete iltica eden kimselerin zorla sınır dışı edilmeleri Osmanlı'nın devlet geleneğine, adalet anlayışına ve devletlerarası kurallara aykırıdır.
3. Aşiretlerin ve çeşitli kabilelerin yoğunlukta olduğu Bağdat'ta dalaletini gizleyerek halkı ifsad eden ve bu özelliğiyle meşhur olan Mirza Hüseyin Ali (Bahaullah) ve tabiilerinin böyle merkezi bir yerde bulunmaları doğru değildir.
4. Bu durumda yapılması gereken hem İran Devleti'ni rahatlatmak hem de faaliyetlerini kontrol altına almak için Bahaîleri, Bursa veya Edirne gibi bir yere yerleştirilmek üzere geçici olarak İstanbul'a nakletmektir.

Osmanlı Devleti yukarıdaki kararları alırken hem kendi devlet anlayışını, uluslararası kuralları ve İran ile ilişkileri

716 Şevki Efendi; a.g.e., s.153.

717 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11268, 12 Şaban 1279/ 2 Şubat 1863 Tarihli İrade; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/106, 29 Şaban 1279/ 19 Şubat 1863 Tarihli Kararı.

göz önünde bulundurmuş hem de halk içerisinde huzursuzluk çıkarmaya başlayan bu hareketi kontrol altına almayı hedeflemiştir.[718]

Mirza Hüseyin Ali ve ona tabi olan Bahaîlerin İstanbul'a gönderilmesine ilişkin irade Bağdat'a ulaşınca Vali Namık Paşa, yardımcısı aracılığıyla haberi Mirza Hüseyin Ali'ye iletti. Bahaullah'a bir miktar ödeme yapılarak İstanbul yolculuğu için hazırlıklarını bir an önce tamamlaması sağlanmıştır.[719]

Mirza Hüseyin Ali, yola çıkmadan önce taraftarlarını Bağdat yakınlarındaki Necip Paşa bahçesinde toplayarak kendisinin, Bab Mirza Ali Muhammed'in geleceğini haber verdiği "Allah'ın ortaya çıkaracağı kimse (men yuzhiruhullah)" olduğunu söyleyip, 22 Şevval 1279/ 12 Nisan 1863'te peygamber olduğunu iddia etti. Bu iddia Babilerin çoğunda büyük bir şaşkınlığa sebep oldu. Çünkü Bab Mirza Ali Muhammed, Allah'ın ortaya çıkaracağı kimsenin kendi ölümünden ikibin yıl sonra zuhur edeceğini (el-Müsteğnas), bu zamandan önce kimsenin zuhur etmeyeceğini söylemiş ve yerine Mirza Hüseyin Ali'nin kardeşi Mirza Yahya'yı halef seçmişti.[720] Mirza Hüseyin Ali ise iddiasında ısrar ederek, tüm dinler tarafından ahir zamanda geleceği bildirilen mev'udun kendisi olduğunu söyledi.[721] Bu durumda Bab'ın vekilliği konusunda zaten ikiye ayrılmış olan Babiler arasındaki anlaşmazlık ve gruplaşma iyice belirginleşti.

---

718 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.48.

719 Şevki Efendi; a.g.e., s.154.

720 Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bahailik Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.466.

721 Bu dönem içerisinde tam yirmi beş kişi Bab'ın vekili ve beklenen mev'ud olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bkz. Şevki Efendi; s. 130.

Mirza Hüseyin Ali'nin İstanbul'a gideceğini duyan Bahaîler çok üzülüp ne yapacakların şaşırdılar. Hatta bir Bahaî, Kazımeyn'deki nehre giderek oradan Bağdat'a yönelip, usturayla boğazını keserek intihar etti. Bahaullah bu kişi için: "Şimdiye kadar toprağa onunki kadar temiz kan dökülmedi. O, şehitlerin sultanı ve efendisidir" demiştir.[722]

Mirza Hüseyin Ali'ye yolculuk boyunca refakat edecek on süvari ve diğer yolcular için de elli katır hazırlandı. Kendisi, ailesi ve adamlarına yirmi beş bin kuruş yol harcırahı verildi. Bağdat'ta kalan Bahaîlere de maaş bağlandı.[723] Namık Paşa'nın görevli memurlara yolculukla ilgili özel talimatlarından sonra Bahaîler yola çıktılar. Kafilede bulunanlar: Mirza Hüseyin Ali, kardeşleri Mirza Musa ve Mirza Kuli, oğulları Mirza Abbas, Mirza Mehdi, Mirza Muhammed Ali ve Mirza Ahmed, Mirza Musa'nın oğulları Abdullah ve Ali Rıza, Mirza Kuli'nin oğulları Muhammed Hüseyin ve Hüseyin. Diğer Bahaîlerse: Muallim Hacı Seyyid Muhammed, Hacı Mirza Ahmed, Ağa Muhammed Ali, Muhammed Ali, diğer Muhammed Ali, Mirza Cafer Rıza, Mirza Ağacan, Ağa Muhammed Bakır, diğer Ağa Muhammed Bakır, Muhammed İbrahim, İbrahim, Abdulgaffar, Muhammed İsmail, Terzi Mirza Hüseyin Ali, Mirza Ağa, Derviş Sadık, Seyyid Hüseyin, Abd-i Ali.[724] Dikkat edilirse, Mirza Hüseyin Ali'nin gelmesini istemediği kardeşi Mirza Yahya yolcular arasında yer almamaktadır. Bazı kaynaklarda Mirza Yahya'nın, Mirza Ali Kirmanşah adına düzenlenmiş sahte bir pasaportla kafi-

722 Şevki Efendi; a.g.e., s.142, 154.

723 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11389, 2 Zilhicce 1279/ 21 Nisan 1863 Tarihli İrade; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/106, 5 Muharrem 1280/ 2 Haziran 1863 Tarihli Tahrirat.

724 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11389/ 10 No.lu Tarihsiz Lef.

leye Musul'da katıldığı iddia edilirken, Mirza Hüseyin Ali kardeşinin Bağdat'tan Edirne'ye kadar kendisinden gizlenerek geldiğini iddia etmiştir.[725]

Bahaîlerin İstanbul'a yolculuğu 3 Zilhicce 1279/ 22 Nisan 1863 tarihinde başladı. Namık Paşa'nın emri gereği kafile, Kerkük, Erbil, Musul, Nusaybin, Mardin, Diyarbakır, Harput ve Sivas üzerinden Samsun'a ulaştı. Burada bir hafta bekledikten sonra gemiyle İstanbul'a hareket edildi. Üç günlük deniz yolculuğundan sonra Bahaîler 1 Rebiülevvel 1280/ 16 Ağustos 1863 tarihinde İstanbul'a ulaştılar.[726]

Mirza Hüseyin Ali, İstanbul'a vardığında Fatih'te Beyceğiz Mahallesi'ndeki Şemsi Paşa konağına yerleşti. Daha sonra ailesiyle beraber Sultanahmet'te Veysi Paşa konağına nakledildiler.[727]

Mirza Hüseyin Ali, İstanbul'da yaklaşık dört ay kaldıktan sonra Edirne'ye gitme talebiyle, aile efradının ve hayvanlarının sayılarını içeren bir dilekçeyle yetkili makamlara müracaata bulundu. Bu dilekçeye göre yanında; büyük oğlu, iki büyük biraderi, on iki hanım, on bir çocuk, yirmi hizmetkâr, on seyis ve yedi adet hayvan vardı.[728] Osmanlı Devleti Bahaullah'ın bu talebine olumlu cevap verdi. Edirne'ye nakledilmelerine ait iradeye göre, hepsinin ortak harcaması için kendilerine beş bin kuruş maaş bağlanacak ve İstanbul'a varmalarından Edirne'ye gitmelerine kadar yaptıkları har-

725 Şevki Efendi; a.g.e., s.170; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/3 No.lu Lef, 15 Zilhicce 1284/ 8Nisan 1868 Tarihli Tahrirat.

726 Şevki Efendi; a.g.e., s.162-165.

727 Osman Ergin; "Bahaîliğin İç Yüzü", Sebilürreşad, Cilt 9, Neşriyat Yayınları, İstanbul 1955, s.206.

728 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11389/ 12 No.lu Lef; Bahaullah; Kurdunoğlu Risalesi, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1976, s.56.

camaların hazineden ödenecekti.[729] Bahaî kaynaklarında, Bahaullah'ın Edirne'ye İran Sefiri Müşirüddevle'nin isteğiyle gönderildiği belirtiliyorsa da bu pek doğru bir bilgi olmayıp, Mirza Hüseyin Ali kendi rızasıyla Edirne'ye gitmek istemiştir.[730] Mirza Hüseyin Ali, akrabaları ve yanındakilerle beraber Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Silivri, Çorlu ve Babaeski yolundan 1 Receb 1280/ 12 Aralık 1863'te Edirne'ye götürülüp, iki katlı bir kervansaray olan Arap Hanı'na yerleştirildi.[731]

G. Bahaullah ve Mirza Yahya'nın Edirne'deki Liderlik Mücadelesi

Bahaullah ve kardeşi Subh-i Ezel Mirza Yahya, Edirne'ye yerleştikten sonra ayrı ayrı faaliyetlerde bulunmaya ve kendi propagandalarını yapmaya başladılar. Mirza Yahya, kendisinin velayet ve keramet sahibi olduğuna dair bazı yazılarla, Mirza Hüseyin Ali'yi suçlayan ifadelerden oluşan altı beyitlik bir şiiri taraftarlarından Muhammed İsfehani ve Muhammed Ağa Nuri vasıtasıyla Edirne ve İstanbul'da dağıttırıyordu. Mirza Hüseyin Ali ise kendisinin ahir zamanda ortaya çıkacak kimse (men yuzhiruhullah) olduğunu iddia edip Bahaîleri yanına toplamaya çalışırken aynı zamanda da Sultan Abdülaziz, Kaçar Hanı Nasıruddin Şaha, Rus Çarı II. Alexander, Fransız İmparatoru III. Napolyon, İngiltere Kraliçesi Victoria, Papa IV. Pius gibi isimlere mektuplar yazarak Bahaîliğin propagandasını yapıyordu. Hatta Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektupta, İstanbul ve Edirne'ye hiçbir suçu olmamasına rağmen sürüldüğünü ama ne kadar sıkıntı çekse de padişaha karşı gelmeyeceğini belirtip, sadakatini bildiriyordu.[732]

---

729 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11389/ 12 No.lu Lef.
730 Şevki Efendi; a.g.e., s.164-165; Süleyman Özkaya a.g.e., s.53.
731 Şevki Efendi; a.g.e., s.168.
732 Şevki Rabbani; a.g.e., s.118-122.

Bahaullah ve Subh-i Ezel arasındaki anlaşmazlık giderek çözülemez hale gelince, Bahaullah ayrı bir eve taşındı ve kardeşine meydan okuyarak onu herkesin huzurunda tartışmaya davet etti. İki kardeş birbirlerine yazdıkları mektuplarda, vahiy aldığını iddia ederek diğerinin kendisine tabii olmasını istiyordu. Aradaki rekabet artık birbirlerini zehirlemeye teşebbüs edecek kadar düşmanlığa dönüşmüştü.[733] Karşı tarafı saf dışı bırakmak için İran'ın İstanbul sefiri Müşirüddevle'ye şikâyet ediyorlardı. Mirza Yahya, Bahaullah'ın Şahı öldürmek için bir adamını İran'a gönderdiğini; Bahaullah ta, Mirza Yahya'nın Şah'a yapılan suikasta karıştığını iddia ederek sefirin desteğini kazanmaya çalışıyorlardı.[734]

İki kardeş arasındaki tartışmanın artmasıyla birlikte Babiler, Ezeliler (Subh-i Ezel Mirza Yahya taraftarları) ve Bahaîler (Bahaullah Mirza Hüseyin Ali taraftarları) diye iki gruba ayrıldılar.[735] Ezeliler[736], Bab Mirza Ali Muhammed'in görüşlerinin muhafazasını ve insanların ona davetini savunurken; Bahaîler, Mirza Hüseyin Ali'nin Mirza Ali Muhammed'den daha fazla yetkisi olduğunu iddia ediyor ve Mirza Yahya'nın Bab'ın yazılarını tahrif ettiğini, onun halefi olduğuna dair eklemeler yaptığını söylüyorlardı.[737] Bu esnada Mirza Hüseyin Ali, kendisinde bulunan Bab'ın yüzük, mühür ve bazı el yazması eserlerini Mirza Yahya'ya teslim ederek artık müstakil hareket edeceğini belirtmiştir.[738]

Mirza Hüseyin Ali, bazı eserlerinde Edirne'de çektiği sıkıntılardan, baskılardan ve İran'ın İstanbul Sefareti'ndeki

733 Şevki Efendi; a.g.e., s.172-174.
734 Şevki Efendi; a.g.e., s.174.
735 C. I. Huart; a.g.m., s.179.
736 Ezeliler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yasin İpek; "Subhi Ezel Mirza Yahya ve Ezeliler", Bilimname (45), 2021.
737 M.Ebu Zehra; a.g.e. s.266.
738 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.56.

memurların kendisini öldürmek için fırsat kolladığından bahsetmektedir. Tüm bu baskı ve sıkıntıların sorumlusu olarak ta sadrazam Ali Paşa ve İran'ın İstanbul sefirini görmektedir.[739]

Bahaîlerin Edirne'de, İran aleyhine bazı yazışmalarda bulunduğunu tespit eden Kaçar istihbaratı, durumu Osmanlı devletine bildirmiş ve uyarılmalarını sağlamıştır.[740] Bunun neticesinde, Osmanlı istihbaratı Bahaîlerin faaliyet ve yazışmalarını takibata almıştır. Bu takibatlar neticesinde tespit edilen suçlardan ötürü ilk tutuklama, Edirne'deki Bahaîlerden bazılarının İstanbul'a Bahaullah'ın atlarını satmaya geldiklerinde gerçekleşmiştir.[741] Mirza Yahya'nın adamlarından Muhammed İsfehani ve Kütahyalı Muhammed Nuri, Zaptiye Binbaşısı Muhammed Ağa'ya giderek Mirza Yahya'nın keramet ehli biri olduğunu ve onun da Mirza Yahya'ya tabi olmasını teklif etmişlerdir. Zaptiye Binbaşısı Muhammed Ağa da bunların söylediklerini ve verdikleri Farsça yazıları Edirne Valisi Hurşid Paşa'ya iletti.[742] Tüm bunlara ilaveten, özellikle İstanbul'daki Bahaîlerin mektupları ele geçince tutuklamalar başlamış ve Edirne'de ki Bahaîlerinde kaçmamaları için Edirne valiliğinden gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Edirne Valisi Hurşid Paşa da Bağdat Valisi Namık Paşa gibi Bahaîlerin bir zararı olmadığını düşünüyorduysa da Sadaret'in verdiği emre uyarak gerekli tedbirleri almak zorunda kalmıştır.[743]

---

739 Bahaullah; a.g.e., s.12.

740 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/351, 17 Cemaziyelahir 1284/ 16 Ekim 1867 Tarihli Tahrirat.

741 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/45, 6 Safer 1284/ 9 Haziran 1867 Tarihli Tahrirat.

742 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/45, 3 No.lu Lef.

743 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/2 No.lu Lef, 5 Muharrem 1285/ 28 Nisan 1868 Tarihli Zaptiye Tezkiresi; Şevki Efendi; a.g.e., s.187.

İstanbul'daki Bahaîlerin tutuklanmaları üzerine takibata alınan Mirza Hüseyin Ali, kendileri aleyhine devlete bilgi verenlerin, kardeşi Mirza Yahya'nın adamlarından Muhammed İsfehani ve Kütahyalı Muhammed Nuri olduklarını, isimlerini vereceği on kişinin sorgulanması halinde bunun daha iyi anlaşılacağını ifade eden Farsça bir dilekçeyle Edirne Valiliğine başvurdu. Aynı dilekçede Mirza Hüseyin Ali, kardeşi Mirza Yahya'nın ve tabiilerinin halkı kışkırtmak istediklerini, İran'ın aradığı asıl kimsenin Bağdat'tan Edirne'ye kadar gizlenerek gelen kardeşi Mirza Yahya olduğunu ve kendisinin suçsuz olduğunu belirtiyordu.[744]

Mirza Hüseyin Ali'nin sorgulanmasını istediği on kişi şunlardı: İsmetullah, Feyzullah, Mahmud, Hacı Mehmed, Cemaleddin, Nakib Eşref, El-Hac Nevres, Mehmed, Said ve Hasan. Bu şahısların sorgulanıp sorgulanmadıklarına dair elimizde somut bir belge olmadığı için dilekçenin sonucunu bilemiyoruz. Ancak tutuklanan Bahaîlerin çok sıkı sorguya çekildiklerini istintak raporlarından (Bir suç nedeniyle zanlı durumundaki kişi ya da kişilerin verdikleri ifadeler) anlamaktayız.[745] Mirza Hüseyin Ali ve Mirza Yahya'ya ait istintak raporlarının olmayışından onların sorgulanmadığını anlıyoruz. İstanbul'da sorgulanan Bahaîler şunlardır: Karabağlı Şeyh Ali Seyyah, Mirza Muhammed Hüseyin (Mişkin Kalem), emekli Kaymakam Silmaslı Ağacan Bey, Kapuçukadarı Muhammed Nuri Efendi, İsfahani Muhammed Bakır, Derviş Ali ve Muhammed Ali.[746]

744 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/12 No.lu Lef.

745 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.61.

746 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/10 No.lu Lef. (İstinkak Raporları)

Zaptiye Müşiriyeti nezdinde toplanan sorgu heyeti yukarıda isimlerini verdiğimiz Bahaîleri, 6 Zilhicce 1284/ 30 Mart 1868 ile 13 Zilhicce 1284/ 6 Nisan 1868 tarihleri arasında sorgulamıştır. Sorguda; Bahaîliğe hangi sebeple girdikleri, bu hareketi nasıl tanımladıkları, Bahaîliğin itikadi ve ameli kuralları, liderleri hakkındaki fikirleri vb. soruların cevapları aranmıştır. Burada aldıkları cevapları yeterli görmüş olacaklar ki Mirza Hüseyin Ali ve Mirza Yahya gibi en önde gelen isimlerini sorgulamaya gerek duymamışlardır.[747] Sorgulamada ifadesi alınan Bahaîlerin, sanki ağız birliği etmişçesine, ne Mirza Hüseyin Ali'nin ne de Mirza Yahya'nın peygamberlik ve mehdilik iddia ettiğine hiç şahitlik etmediklerini söylemeleri, aksine İslam neyi emrediyorsa (namaz kılmak, oruç tutmak, haram hatta mekruh'tan bile uzak durmak… gibi), kendilerine sadece bunları yapmalarını tavsiye ettiklerini söylemeleri[748], bu kişilerin görünüşte iyi bir Müslüman gibi hareket ettiklerini ve faaliyetlerini gizlilik içinde yürüttüklerini göstermektedir.

Sorgulama neticesinde Bahaîler, istintak raporları, yakalanan kitap ve mektuplarla beraber dört kişilik bir komisyona havale edildi. Komisyon, Bahaîler hakkında şu karara varmıştır: *"Subh-i Ezel Mirza Yahya, Kur'an-ı Kerim'i takliden yazdığı kitapların kendisine vahyedildiğini ileri sürerek peygamberlik iddiasında bulunmaktadır. Bahaullah Mirza Hüseyin Ali ise kendisine Arapça ve Farsça vahiy geldiğini söyleyerek peygamberlik ve mehdilik iddia etmektedir. Bunların maksadı; bilgisiz bazı Müslümanları kandırıp yavaş yavaş çoğalarak daha sonra silahlı bir isyana teşebbüs etmektir. Bu ifsad ve idlal hareketine bir an önce mâni olunması zaruri olduğundan gerekli cezanın verilmesinde geç kalınmamalıdır. Ceza kanununun ilgili maddesine göre devlete*

747 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.62.
748 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.78.

karşı herhangi bir isyan teşebbüsünde bulunmak üzere gizli bir ittifak oluşturanlar, bu isyan için hazırlıklarda bulunanlar henüz isyan etmemiş dahi olsalar, nefy-i ebed (bir daha geri dönmemek üzere sürgün edilmek) cezasıyla cezalandırılırlar. İsyana karar verildiği halde bunun için bir hazırlık yapmamış olan şahıslarınsa geçici olarak kalebendlik cezasına çarptırılmaları gerekmektedir.

Sorgulanan şahısların ifadeleri, mektupları ve ellerindeki kitaplardan çıkarılan sonuca göre; bunların böyle bir hareket içinde bulunacakları açıktır. Ayrıca Mirza Hüseyin Ali, kardeşi Mirza Yahya'nın söz konusu türden bir teşebbüste bulunacağını söyleyerek suçu ona yıkmaya çalışması da komisyon üyelerinin bu kanaatini teyit etmektedir.

İşte bu nedenlerle Mirza Hüseyin Ali ve Mirza Yahya birinci derecede, Ağacan onların propagandasın yapmaktan dolayı ikinci derecede ve diğerleri de onlara tabii olmalarından dolayı üçüncü derecede suçlu bulunmuşlardır. Ancak ilgili kanunda genel olarak "ol ittifakta bulunan kimseler" ibaresi bulunduğundan, bunların hepsinin birden uygun görülecek uzak bir yere nefy-i ebed cezası ile gönderilmeleri gerekir. Nefy-i ebed cezasında kanunen hapis söz konusu olmadığı için yine aynı faaliyette bulunmamaları için gönderilecekleri yerlerde kalebend olarak hapsedilmelerine karar verilmiştir."[749]

Osmanlı adli makamları, peygamberlik iddiasında bulunan Bahaullah ve Subh_i Ezel'i, irtidat (dinden dönme) suçundan da yargılamak yerine yukarıda bahsettiğimiz siyasi suç (bağy) sebebiyle yargılamış ve suçun cezası olan idam yerine, kalebendlik cezası vermiştir. Ceza'nın gerekçesi olarak; peygamberlik iddiasında bulundukları ve silahlanarak devlete karşı isyan (huruc ale's-sultan) etmeyi amaçladıkları

[749] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/27 No.lu Lef, 26 Safer 1285/ 18 Haziran 1868.

belirtilmiştir.[750] Cezanın ikinci suçtan dolayı verilmesinin sebebi, Tanzimat'tan sonra irtidat cezası olan idam'ın kaldırılması için yapılan iç ve dış siyasi baskıların etkisi olabilir.[751]

Zaptiye Müşiriyeti bu komisyon mazbatasını da dikkate alarak kendi mütalaalarını Meclis-i Mahsus'ta[752] gündeme aldırmış, daha sonra Sultan Abdülaziz'in konuyla ilgili iradesi sadır olmuştur. Bu irade'ye göre: Mirza Hüseyin Ali'nin taraftarlarıyla beraber Akka'ya, Subh-i Ezel Mirza Yahya'nın ise tabiileriyle birlikte Magosa'ya gönderilmesi açıklık kazanmış, ayrıca maaşlarının da kesilerek bunun yerine bir miktar yevmiye verilmesi, Bağdat'ta kalan Bahaîlerin maaşlarının kesilmesi ve Babiliğe girmiş kimselerden olan bazı cahil kimselerin sürgünlerin arkasına takılmamasının temini emredilmiştir.[753] Ayrıca Mirza Hüseyin Ali'nin Edirne'deyken yabancı tüccarlardan borç olarak aldığı 12.636 kuruş ta hazineden ödenmiştir.[754]

İradenin çıkmasından bir- iki hafta sonra Edirne'de bulunan Bahaîler, kolluk kuvvetlerinin nezaretinde Uzunköprü ve Keşan yoluyla Gelibolu'ya götürüldüler.[755] Gelibolu'da

---

750 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/27 No.lu Lef, 26 Safer 1285/ 18 Haziran 1868 Tarihli Komisyon Mazbatası.

751 Ahmet Akgündüz ve Halil Cin; Türk Hukuk Tarihi, Cilt 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s.324.

752 Meclis-i Vükela= Sadrazam başkanlığında şeyhülislam ve nazırlardan oluşan, devletin iç- dış siyaseti ve önemli konular hakkında karar veren meclis. Verilen bu kararı Padişah onaylayınca çıkan iradenin adı Meclis-i Mahsus İradesi'dir. Bkz. M. Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 2, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.431.

753 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/32, 1 Rebiülahir 1285/ 22 Temmuz 1868 Tarihli Tahrirat.

754 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/491, 20 Zilhicce 1285/ 3 Nisan 1869 Tarihli Tahrirat.

755 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/236, 21 Rebiülahir 1285/11 Ağustos 1868 Tarihli Tahrirat.

İstanbul'dan getirilen Bahaîlerle bir araya geldiler. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra gemiyle, Mirza Yahya ve tabiileri Magosa'ya, Mirza Hüseyin Ali ve tabiileri de Akka'ya gönderildiler.

H. Sürgün Sonrası Bahaîler

Sürgünün başladığı 1285/ 1869 tarihinden 1326/ 1908'de ilan edilen Meşrutiyete kadarki zaman dilimi içerisinde Bahaîlerin herhangi bir faaliyette bulunmalarına izin verilmediği ve bu zaman diliminin büyük çoğunluğunda Osmanlı tahtında bulunan Sultan II. Abdülhamit'in böyle bir harekete müsaade etmemesinden dolayı Bahaîlerle ilgili resmi kayıtlara geçen bir vukuat olmadığı için fazla belgeye rastlanılmamaktadır.[756]

Magosa'ya sürülen Subh-i Ezel Mirza Yahya 1912'de burada öldü. (Bahaullah'ın onu zehirleterek öldürttüğü de rivayet edilmektedir.)[757] Subh-i Ezel'in öldüğünde çok az sayıda taraftarı vardı.

Mirza Hüseyin Ali, Akka kalesinde birkaç yıl kalebend olarak kaldıktan sonra mahalli idarecilerin müsamahasıyla şehrin dışına çıkmama şartıyla kale dışında bir eve taşınmasına izin verilmiştir. Mirza Hüseyin Ali 2 Zilkade 1309/ 29 Mayıs 1892'de ölmeden önce oğlu Abbas Efendi'yi Abdülbaha unvanıyla kendi yerine halef bırakmıştır. Bağdat'tan Edirne'ye sürgün edilen Bahaîler arasında Abbas Efendi, Mirza Abbas ismiyle tanınıyordu. Abdülbaha Abbas Efendi'yi istemeyen Bahaîlerden Nakıza adı verilen bir grup Bahaullah'ın diğer oğlu Mirza Muhammed Ali'ye tabii oldular.[758]

---

756 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.84.
757 M. Raif Ogan; a.g.m.
758 İzmirli İsmail Hakkı; a.g.e., s. 118.

Abdülbaha Abbas Efendi, 5 Cemaziyelevvel 1260/ 23 Mayıs 1844 tarihinde doğdu. Bahaullah'ın en büyük oğlu (En Büyük Dal) olup Bahaullah'ın vasiyetiyle Ahd-i Misak'ın Merkezi ve öğretilerinin mükemmel örneği olarak tayin edilmiştir.[759] Babasının yerine geçtikten sonra Mısır, Amerika ve Avrupa'da Bahaîliği bir dinden ziyade dinlerin felsefi bir yorumu olarak tanıtırken,[760] kendisiyle görüşen son dönem Osmanlı aydınlarına ve gazetecilerine de Bahaîliğin İslamiyet'ten ayrı bir hareket olmadığını, sadece onun bir yorumu olduğunu söylüyordu.[761] Abdülbaha'nın bu propaganda faaliyetlerini ilk zamanlarda II. Abdülhamit'in kesin talimatı ve takibinden dolayı yapamadığını 6 Rebiülahir 1323/ 10 Haziran 1905 tarihli II. Abdülhamit'e ait iradeden anlamaktayız.[762] Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte ilan edilen aftan faydalanarak serbest kalan Bahaîler rahatlıkla propaganda yapma fırsatını elde etmişlerdir. Abdülbaha, 28 Kasım 1921'de öldü ve Bab Mirza Ali Muhammed'in Kermil dağında bulunan mezarının yanına gömüldü.

Abdülbaha ölmeden önce torunu Şevki Efendiyi "Emrin Açıklayıcısı/ Emrin Velisi" olarak halef tayin etti. 1 Mart 1897'de Akka'da doğan Şevki Efendi sırasıyla Hayfa'daki Cizvit rahipler tarafından idare edilen College de Freres'e, ardından Beyrut'taki bir Katolik okuluna, oradan Suriye Protestan Kolejine (Beyrut Amerikan Koleji) gittikten sonra Oxford Üniversitesinde eğitimine devam etti.[763] Şevki Efendi eğitimine ağırlık verdiği için Bahaî öğretileriyle fazla ilgilenemiyordu. Fakat 29 Kasım 1921'de dedesi Abdülbaha'nın

759 Lowell Johnson; a.g.e., s.26.
760 Ernest Laut; "Yeni Peygamber", Le Petit Journal, 4 Mayıs 1913, Çev. Kerem Topuz, Tombak Dergisi, Sayı 9, İstanbul 1996.
761 Osman Ergin; a.g.m., s.206.
762 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hususi, 10.
763 Lowell Johnson; a.g.e., s.29-31.

ölüm haberini almasıyla[764] apar topar Arz-ı Akdes'e döndü ve dedesinin vasiyeti üzerine Emrin Velisi unvanıyla yaklaşık 25 yıl sürecek olan görevi üstlenmiş oldu.[765] 1937'de Amerikalı Mary Maxwell (Rukiye Hanım) ile evlendi. 4 Kasım 1957'de Londra'da vefat etti.[766]

Şevki Efendi, Bahaîliği özellikle Avrupa'da yaymaya çalıştı. 1957'de ölmeden önce "Emrin Elleri" adını verdiği yirmi yedi kişilik bir heyete idareyi bıraktığını açıkladı. Bu yirmi yedi kişilik heyetin temsil ettiği idare ugün de varlığını devam ettirmektedir. Heyetin en üst idari merci, İsrail'in Hayfa şehrinde bulunan "Umumi Adalet Evi"dir. Bu merkezin dokuz kişiden oluşan üyeleri, Bahaîliğin bulunduğu ülkelerdeki "Milli Ruhani Mahfil" üyeleri tarafından seçilirler. Milli Ruhani Mahfillerin dokuz kişilik üyeleriyse, o ülkede bulunan "Mahalli Ruhani Mahfil"lerin tespit ettiği on dokuz kişilik meclis tarafından seçilir. Mahalli Ruhani Mahfil'lerin dokuz kişilik üyeleriyse bölge, şehir, kasaba ve köylerde bulunan en az dokuz Bahaî tarafından seçilirler.[767]

Bahaî literatüründe, Abdülbaha Abbas Efendi ve Şevki Efendi'nin konumları, Bab Mirza Ali Muhammed ve Bahaullah Mirza Hüseyin Ali'den farklıdır. Abdülbaha Abbas Efendi ve Şevki Efendi, Bahaî kaynaklarını sadece te'vil ve tefsir etmekle yükümlüdürler. Bunlara ilave olarak Umumi Adalet Evi ise, kutsal kabul edilen Kitab'ul-Akdes'in dışında kalan her konuda karar verme yetkisine sahiptir.[768]

---

764 Şevki Efendi dedesi Abdülbaha'nın ölüm haberini İngiliz Binbaşı Tudor Pole'un Londra'daki ofisinde öğrenmiştir. Bkz. Lowell Johnson; a.g.e., s.31.

765 Lowell Johnson; a.g.e., s.35.

766 Lowell Johnson; a.g.e., s.35.

767 Süleyman Özkaya; a.g.e., s.87.

768 Neyir Özşuca; a.g.e., s.3-4.

Bahaî kaynaklarındaki istatistikî rakamlara göre günümüzde; yaklaşık 232 ülkede toplam 112.137 yerleşim yerinde hayatlarını sürdüren Bahaîlerin toplam nüfuzu ortalama 7 milyon civarında olup, 148 Milli Ruhani Mahfil, 32.865 mahalli Ruhani Mahfil, 8 ana Bahaî mabedi, 29 akademik Bahaî okulu ve 55 ilkokula sahip oldukları belirtilmektedir.[769] Ülkemizde ise 15- 20 bin civarında Bahaî yaşamakta olup, bunlardan bir kısmı mülteci statüsünde olduklarından dolayı geçici süre Van, Kayseri, Konya, Eskişehir illerinde yoğun olmak üzere Nevşehir, Niğde, Sivas, Ankara, İstanbul, İzmir, Adana gibi toplam 26 uydu kentte vize alana kadar sığınmacı olarak ikamet etmektedirler.[770]

[769] http://www.bahai.org/

[770] Bahailerin Türkiye'deki durumu hakkında daha detaylı bilgi almak için bkz. Yasin İpek; Yeni Bir Dini Hareket Olarak Bahailik ve Türkiye'de Bahailer, Kimlik Yayınları, Kayseri 2020.

SONUÇ

İran coğrafyasında 1795-1925 yılları arasında hüküm sürmüş olan Kaçar Hanlığı, yaşadığı bölgenin geçiş noktası ve stratejik değere sahip olmasından dolayı tarihin ilk çağlarından beri süregeldiği gibi yaklaşık 130 yıl süren hakimiyeti boyunca devamlı iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu sorunlar karşısında şayet iktidarda güçlü bir hükümdar ya da sadrazam varsa ülke fazla sıkıntıya düşmemiş ama özellikle son zamanlarda olduğu gibi saltanatı elinde bulunduran kişiler şahsi çıkarlarını düşünmüşlerse ülkenin durumu pek iç açıcı olmamıştır.

Nasıruddin Şah'la başlayan Avrupa seyahatleri sonucunda İran da bazı ıslahat hareketlerine girişildiyse de bunların fazla bir getirisi olmamıştır. Aksine her seyahat bütçedeki açığı daha da artırmış, bu açığı kapamak için her defasında başta İngiltere olmak üzere dış güçlerden borç alınmış ve bu borçlara teminat olarak ülke parça parça yabancılara teslim edilmiştir. Hatta öyle bir noktaya gelinmiştir ki, verilen imtiyazlara halk büyük tepki gösterince, imtiyaz sahiplerine iptal edilen anlaşmalardan dolayı yüklü tazminatlar ödenmek zorunda kalınmıştır. Bu tazminatları ödemeye gücü olmayan Kaçar Hanları borçları ödeyebilmek için imtiyazlarını feshettikleri kimselere başvurmuş ve borçlarına karşı teminat olarak ülkenin madenlerini, gümrüklerini kendi elleriyle teslim etmişlerdir.

Kaçar toprakları Afganistan gibi önemli bir sömürgeye giden yol üzerinde bulunduğu için İngilizler ve Ruslar tara-

fından hep kontrol altında tutulmak istenmiştir. Daha sonra ülkede çıkan zengin maden ve petrol kaynakları bu ülkelerin iştahını daha da kabartmıştır. İran'ı ellerinde tutabilmek için bazen askeri yöntemlere başvurarak güç kullanmış, bazen mali yardımda bulunup karşılığında imtiyazlar almış bazense Bahailik hareketinde olduğu gibi halkı din veya daha fazla özgürlük fikirleriyle kışkırtıp iç karışıklıklar çıkartmışlardır.

XIX. yy. da İran'ın içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik kargaşa ve belirsizlik ortamı; İran da yüzyıllardır hâkim olan Şii düşüncesi ve bu düşüncenin ana unsurlarından biri olan on iki imamdan sonra gelmesi beklenen bir kurtarıcı, Gaib İmam beklentisi ve en önemlisi tüm bunları çok iyi şekilde değerlendiren Rusya, İngiltere gibi dış devletlerin faaliyetleri Bahaîliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bab Mirza Ali Muhammed, Şiilerin gelmesini beklediği Gaib İmam'a açılan kapı (Bab) ve onun müjdeleyicisi olduğu iddiasıyla ortaya çıktı. Halk içinde belli bir kabul gördükten sonra daha da ileri giderek mehdi (bazı kaynaklara göre peygamber) olduğunu dile getirince büyük tepki aldı. Mollalar halkın da desteğini alarak Babilerle mücadele etmeye başladılar. Çatışmaların büyümesi ve halkın tedirginliğinin artması üzerine Bab Mirza Ali Muhammed ve Babiler tutuklanarak hapsedildiler. Fakat Bab ve yandaşları faaliyetlerinden vazgeçmeyince mollaların verdiği kararla, Bab idam edildi.

Bab'ın idamının ardından halefi olan Bahaullah Mirza Hüseyin Ali ve taraftarları, Nasıruddin Şah'a ve Sadrazamı Mirza Taki Han'a suikast girişimde bulunacak kadar ileri gidince tutuklanmışlar fakat Rusya ve İngiltere'nin baskıları neticesinde Kaçar Devletinden ayrılmaları şartıyla serbest bırakılmışlardır. Osmanlı Devleti, topraklarına sürülen Ba-

haîlere karşı ön yargısız davranmış ve onlara müsamaha göstermişti. Osmanlı hukukuna göre düşünceleri farklı dahi olsa propaganda yapıp başkalarını etkilemeye çalışmadıkları sürece suç işlemiş sayılmıyorlardı. Fakat Edirne'ye gelmelerinin ardından Bahaullah Mirza Hüseyin Ali ve kardeşi Subh-i Ezel Mirza Yahya ayrı ayrı propagandaya başlamış, her biri kendisinin Bab'ın varisi olduğunu, diğerininse sahtekâr olduğunu iddia ederek propagandaya başlamışlardır. Tüm bu söylem ve propagandalar Müslüman halkı, ulemayı ve Osmanlı idaresini rahatsız etmiş, üstüne üstlük Kaçar Hanına yapılan suikast ta dikkate alınarak, tedbiren Akka ve Magosa'ya sürgün edilmişlerdir. Bu süreçte sessiz kalan Bahaîler, Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte çıkan aftan yararlanarak serbest kalmış ve faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir.

Günümüzde Kaçar Hanedanlığına mensuplarından çoğu İngiltere de hayatlarını sürdürmektedirler. Kaçar halkının yoğun olarak yaşadıkları yerlerse; İran da Esterabad, Gürgan ve Mazenderan eyaletleri başta olmak üzere Türkistan, Azerbaycan'dır. Ülkemizde de Elazığ ve Tunceli civarında bazı Kaçar köylerinin olduğu iddia edilmektedir. Bahaîler ise gün geçtikçe güçlenmiş, dünya genelinde 232 ülkede meşruiyet kazanmış ve tüm inançların sentezi olan yeni bir din oldukları iddiasıyla varlıklarını ve güçlerini arttırmaya devam ettirmektedirler.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/84, 24 Cemaziyelahir 1279/ 17 Aralık 1862 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/106, 29 Şaban 1279/ 19 Şubat 1863 Tarihli Kararı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/106, 5 Muharrem 1280/ 2 Haziran 1863 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Bağdat Giden Defteri, 257/32, 1 Rebiülahir 1285/ 22 Temmuz 1868 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/351, 17 Cemaziyelahir 1284/ 16 Ekim 1867 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/45, 6 Safer 1284/ 9 Haziran 1867 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/236, 21 Rebiülahir 1285/11 Ağustos 1868 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/491, 20 Zilhicce 1285/ 3 Nisan 1869 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, Edirne Gelen Defteri, 457/45, 3 No.lu Lef.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 30.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 6748.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 3797-3816, 6685.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Humayun, No: 36138.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11268, 12 Şaban 1279/ 2 Şubat 1863 Tarihli İrade.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11389, 2 Zilhicce 1279/ 21 Nisan 1863 Tarihli İrade.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11389/ 10 No.lu Lef.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye, 11389/ 12 No.lu Lef.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hususi, 10.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/3 No.lu Lef, 15 Zilhicce 1284/ 8 Nisan 1868 Tarihli Tahrirat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/10 No.lu Lef. (İstinkak Raporları)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/12 No.lu Lef.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/27 No.lu Lef, 26 Safer 1285/ 18 Haziran 1868 Tarihli Komisyon Mazbatası.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Mahsus, 1475/2 No.lu Lef, 5 Muharrem 1285/ 28 Nisan 1868 Tarihli Zaptiye Tezkiresi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No:5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 225.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 240.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Umum Vilayat, 120/20, 23 Rebiülevvel 1269/ 4 Ocak 1863 Tarihli Cevabi Sadaret Tezkiresi.

Diğer Kaynaklar

ABDULHAMİD, Muhsin; İslam Akaidi ve Kelama Giriş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1987.

ABDULHAMİD, Muhsin; İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler, Çev. Saim Yeprem, Hasan Güleç Marifet Yayınları, İstanbul 1983.

ABDULHAMİD, İrfan; İslam'da İtikadi Mezhepler Tarihi ve Akaid Esasları, Çev. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul 1983.

ACAR, Ali; "Sosyolojik Açıdan Bahailik", Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı 21, İstanbul 1986.

AKA, İsmail; "Kaçarlar Maddesi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

AKGÜNDÜZ, Ahmet ve Halil Cin; Türk Hukuk Tarihi, Cilt 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.

AKKAYA, Ümit Harun; "Kültür Endüstrisi, Popüler Kültür ve Yabancılaşma Bağlamında Medya Din İlişkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(59), 2018.

AKKAYA, Ümit Harun; "Ölümsüzlük Arzusu ve Dijital Çağda Yeni Açılımlar: Upload Televizyon Dizisi Örneği", Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, 5(1), 2022.

AKKAYA, Ümit Harun; Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi, Bilimname (44), 2021.

ALGAR, Hamid; Religion and State in Iran 1785-1906, University of California Press, London 2020.

AŞTİYANİ, Abbas İkbal; Tarih-i İran Pes Ez İslam, Tahran 1378.

ATİLHAN, C. Rifat; "Bahailik Fitnesi", Sebilürreşad, Cilt 12, Sayı 286, Neşriyat Yayınları, İstanbul 1955.

AVERY, Peter; Modern Iran, Frederick A. Praeger Publishing, London 1965.

BAHAULLAH, Mirza Hüseyin Ali; Bahaullah'ın Levhleri, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1994.

BAHAULLAH, Mirza Hüseyin Ali; İkan Kitabı, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1991.

BAHAULLAH, Mirza Hüseyin Ali; Kitab-ı Akdes, Hayfa 1995.

BAHAULLAH, Mirza Hüseyin Ali; Kitab-ı Akdes, Çev. Türkiye Bahaîleri Ruhani Mahfili, Desen Ofset, Ankara 2003.

BAHAULLAH, Mirza Hüseyin Ali; Kitab-ı Akdes'in Yasa ve Kuralları'nın Derlenmesi, Çev. Türkiye Bahaîleri Ruhani Mahfili, Baha Yayınları, İstanbul 1988.

BAHAULLAH, Mirza Hüseyin Ali; Kurdunoğlu Risalesi, Çev. Mecdettin İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1976.

BAHAULLAH, Mirza Hüseyin Ali; Yedi Vadi ve Dört Vadi, Çev. Atilla Bahçuvan, Baha Yayınları, Adana 1985.

BALA, Mirza; Kaçar Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

BAUSSANİ, Aleksandro; The Persians, Florence 1962.

BAYSUN, Cavid; İslam Ansiklopedisi, Bağdat Maddesi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1970.

BROWNE, E. G.; "A Literary History of Persia", Modern Times 1500-1924, Cambridge 1953.

AKBERNİYA, Ali; Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-yi İran I, Tahran 1337.

CAFER, Mehdiniya; Heft Bar İşgal-i İran Der 23 Kurn IV, Tahran 1377.

CURZON, George Nathaniel; Persia and the Persian Question, Longmans, Green & Co., London 1892.

DEVLETABADİ, Seyyid Ali Muhammed; Hatırat-ı Seyyid Ali Muhammed Devletabadi, Tahran 1362.

DANİŞMEND, İsmail Hami; Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

DOWLATABADİ, Yahya; Life of Yahya, Tehran1991.

ERGİN, Osman; "Bahaîliğin İç Yüzü", Sebilürreşad, Cilt 9, Neşriyat Yayınları, İstanbul 1955.

ESSLEMONT, John Ebenezer; Bahaullah and The New Era, Bahaî Publishing Trust, London 1951.

FAİZİ, Gloria; Bahaî Dini Hakkında Açıklamalar, Çev. Suna Bozkır, Baha Yayınları, İstanbul 1994.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; Babilik ve Bahailik, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; İmamiye Şiası, Selçuk Yayınları, Ankara 1984.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; Kadıyanilik, 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1986.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bahailik Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

FİL, Süheyr Muhammed Ali; el- Babiyye ve'l- Bahaiyye ve Mevkıfu'l-İslami minha, Daru'l Menar, Kahire 1991.

FURON, Raymond; L'Iran Perse Et Afghanistan, Paris 1951.

FURON, Raymond; İran, Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943.

GRANTOSKY, E.A.; PETROFOSKY, Pavloviç; Tarih-i İran, Çev. Keyhüsrev Kişaverzi, Tahran 1359.

HAKIMIAN, Hasan; "İn The Qajar Period", Encyclopedia Iranica VIII, California 1998.

HAKKI, İzmirli İsmail; Yeni İlm-i Kelam, Ankara 1981.

HAMBLY, G.R.G.; "Aga Mohammad Khan and The Establishment of The Qajar Dynasty", Asian Affairs 50/2, London 1963.

HANÇERLİOĞLU, Orhan; İslam İnançları Sözlüğü, "Batın/ Bâtınilik Maddesi", Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

HASTİNGS; Fifty Years Of My Life II, London 1876.

HUART, C. I.; İslam Ansiklopedisi, Bab Maddesi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

İNAL, Mahmut Kemal; Osmanlı Devrinde Sadrazamlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

İNALCIK, Halil; İslam Ansiklopedisi, Mehmed Hüsrev Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1964.

İPEK, Yasin vd.; "Tarihçe", Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik, Ed. Yasin İpek, Bizim Kitaplar, İstanbul 2022.

İPEK, Yasin; "Alevilikteki Düşkünlük ile Bahailikteki Tard Anlayışının Mukayesesi", Route Educational And Social Science Journal, 6(3), 2019.

İPEK, Yasin; "Kaçarlar Dönemi İran Coğrafyasında Din ve Din Adamları", Modern İran Tarihi: Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimine, Ed: Osman Karacan, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

İPEK, Yasin; "Subhi Ezel Mirza Yahya ve Ezeliler", Bilimname (45), 2021.

İPEK, Yasin; "Yeni Bir Dini Hareket Olan Bahailikte Tebliğ Anlayışı ve Türkiye'de Bahailer". Journal of International Social Research, 11(59), 2018.

İPEK, Yasin; Yeni Bir Dini Hareket Olarak Bahailik ve Türkiye'de Bahailer, Kimlik Yayınları, Kayseri 2020.

İŞİMTEKİN, Soner; Nasıruddin Şah'ın Avrupa Seyahatnamesi (Sefername-i Firengistan-ı Nasıruddin Şah) İnceleme ve Çeviri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

İTTİHADİYE, Mansure; "Ahmed Şah Kacar", Diretü'l- Maarif Buzurgu İslami VII, Tahran 1375.

JOHNSON, Lowell; Emrimizin Sevgili Velisi Şevki Efendi'nin Yaşamı ve Çalışmaları, Çev. Ufuk Cemle, Bahai Yayınları, İstanbul 2008.

KALANTARİ, Yahya; Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı İran İlişkileri (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1976.

KARA, Mustafa; Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

KARADENİZ, Yılmaz; İran da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.

KARADENİZ, Yılmaz; İran Tarihi, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Cilt 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

KAYABALI, İsmail ve Cemender Arslanoğlu; İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi, Set Ofset, Ankara 1990.

KRAMERS, J.H.; "İran", İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

LAMBTON, Ann K. S.; Qajar Persia, University of Texas Press, London 1987.

LAMBTON, Ann K. S.; Islamic Society in Persia, Oxford 1954.

LANGER, William L.; The Diplomacy of Imperialism II, Newyork 1935.

AUT, Ernest; "Yeni Peygamber", Le Petit Journal, 4 Mayıs 1913, Çev. Kerem Topuz, Tombak Dergisi, Sayı 9, İstanbul 1996.

MARKHAM, Clements Robert; Tarih-i İran Der Devre-i Kacar, Çev. Mirza Rahim Ferzane, Los Angeles 1364.

MEHDEVİ, Abdurrıza Huşeng; Tarih-i Revabıt-ı Harici-yi İran, Tahran 1379.

MÜSTEVFİ, Abdullah; Şerh-i Zendegani-yi Men ya Tarih-i İçtimai ve İdari-yi Devre-i Kacariye, Tahran 1371.

NASİRİ, Muhammed Rıza; Nasıruddin Şah Zamanında Osmanlı İran Münasebetleri (1848-1896) (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977.

NEFİSİ, Said; Tarih-i İçtimai ve Siyasi-yi İran I, Tahran 1376.

NEFİSİ, Said; Tarih-i İçtimai ve Siyasi-yi İran II, Tahran 1376.

OGAN, M. Raif; "Bahailik", Sebilurreşad, Cilt 9, Sayı 208, Neşriyat Yayınları, İstanbul 1955.

ÖZKAN, Ali Rafet; Amerikan Evanjelikleri (Baptistler), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2023.

ÖZKAN, Ali Rafet; Kıyamet Tarikatları- Yeni Dini Hareketler, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2023.

ÖZKAYA, Süleyman; Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bahailik Hareketi, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

ÖZŞUCA, Neyir; Bahaî Dini, Ant Matbaası, Ankara 1989.

ÖZŞUCA, Neyir; Bahaî Dininde Şer'i Hükümler ve İzahları, Işık Yayınevi, Ankara 1984.

PAKALIN, M. Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 2, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

PAKVERAN, Emine; Ağa Muhammed Han Kacar, Tahran 1951.

PERRY, J. Robert; Encyclopedia Iranica I, Ağa Mohammad Khan Qjar, London 1984.

RABBANİ, Şevki; Bahaullah'ın Sesi, Çev. Mecdi İnan, Baha Yayınları, İstanbul 1987.

SAMİ, Şemseddin; Kamusu'l Alam V, İstanbul 1314.

SARAY, Mehmet; Afganistan ve Türkler, Asam Yayınları, Ankara 2002.

SARITOPRAK, Zeki; İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccal, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992.

SİPİHR, Mirza Muhammed Taki; Nasihü't-Tevarih I-II, Tahran 1353.

SİPİHR, Mirza Muhammed Taki; Nasihü't-Tevarih III-IV, Tahran 1353.

SÜLEYMAN EFENDİ; Lugat-ı Çağatay, İstanbul 1298.

SÜMER, Faruk; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ağa Muhammed Şah Maddesi, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

SÜMER, Faruk; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Avşarlılar Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

SÜMER, Faruk; Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Kaçarlar Maddesi, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

SYKES, Percy; İran Tarihi, Çev. Mehmed Cemal, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1925.

ŞEMİM, Ali Asgar; İran der Dovre-i Saltanat-ı Kacar. Tahran: Neşr-i Behzat, 1387.

ŞEVKİ EFENDİ; Bahaî Dininin I. Yüzyılı, Çev. Suna Bozkır, Baha Yayınları, İstanbul 1995.

TECRÜBEKAR, Banu Nusret; İran Edebiyatında Şiir-Kaçarlar Dönemi, Çev. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

TURAL, Mustafa; Avesta'da Müdahale Fenomenolojisi, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2023.

TURAL, Mustafa; "Kafkas Nart Mitolojisinde Kahraman Tipolojisi", Orta Asya ve Kafkasya Dil Tarih Edebiyat-İlahiyat Araştırmaları. Ed. Mehtap Başarır- Rıdvan Yiğit, Palet Yayınları, Konya 2022.

TÜMER, Günay ve Abdurrahman Küçük; Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Bab Maddesi, Cilt 5, Milli Eğitim bakanlığı Yayınları, Ankara 1964.

UÇAROL, Rifat; Siyasi Tarih (1798-1994), Der Yayınları, İstanbul 1995.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988

VELAYETİ, Ali Ekber; Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran Der Devran-ı Nasıru'd-Din Şah ve Muzaffer'id-Din Şah, Tahran 1375.

VERHARAM, Gulam Rıza; Nizam-ı Siyasi ve Sazmanha-yı İçtimai-i İran Der Asr-ı Kacar, Tahran 1367.

WATSON, Robert Grand; The Kajar Dynasty, Smith- Elder and Co., London 1866.

YAZICI, Tahsin; Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Feth Ali Şah Maddesi, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

YILDIZ, Hakkı Dursun; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 9, İstanbul 1989.

YURDAGÜR, Metin; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bab Maddesi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

ZEHRA, M. Ebu; İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, Çev. E. Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1970.

ZERENDİ, Muhammed; Tarihi, Çev. Minu Derahşan Sabit, Baha Yayınları, Ankara 1973.

İnternet Siteleri

http://www.bahai.org/

http://www.tr.bahai.org/Haberler/2003/12ekim.htm

http://www.tr.bahai.org/yayinlar.htm

Kaçar Hanlığı da yakın tarihte İran'da kurulmuş ve bir asırdan fazla tarih sahnesinde kalmış, bölge siyasetinde etkili olmuş bir Türk Devletidir. Konumu itibariyle sömürgeci devletlerin sürekli iştahını kabartan ve onların içten-dıştan müdahalelerine sahne olan Kaçar Hanlığı, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri müdahaleleri neticesinde büyük sıkıntılara sahne olmuştur. Bu dış güçler kimi zaman da Bahaî hareketinde olduğu gibi ülkede iç karışıklıklar çıkaran grupları destekleyerek, bunları İran'a karşı bir koz olarak kullanmaktan çekinmemiştir.

Şia'nın gelmesi beklenen imam fikrinden hareketle ortaya çıkan Bab Mirza Ali Muhammed ve Bahaullah Mirza Hüseyin Ali, mezhebi bir hareketin önderleri olarak ortaya çıktılarsa da başta İngiltere gibi sömürgeci devletlerinde desteğiyle zamanla ayrı bir din hüviyetine bürünmüşlerdir.

Günümüzde Kaçar Hanedanlığına mensuplarından çoğu İngiltere'de hayatlarını sürdürmektedirler. Kaçar halkının yoğun olarak yaşadıkları yerlerse; İran da Esterabad, Gürgan ve Mazenderan eyaletleri başta olmak üzere Türkistan, Azerbaycan'dır. Ülkemizde de Elazığ ve Tunceli civarında bazı Kaçar köylerinin olduğu iddia edilmektedir. Bahaîler ise gün geçtikçe güçlenmiş ve Türkiye de dahil olmak üzere dünya genelinde 232 ülkede meşruiyet kazanmışlardır. Tüm inançların sentezi olan yeni bir din oldukları iddiasıyla Bahailer, merkezleri olan İsrail Hayfa'daki Yüce Adalet Evi'nin idaresi altında varlıklarını ve güçlerini arttırmaya devam etmektedirler.

www.kitapdunyasi.com.tr
/kitapdunyasiyayinlari
9 786053 517610
Kitap Dünyası